

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

דוח מחקר הערכה מעצבת – סיכום שלב הפיילוט לתוכנית "עולים לדרך – קד"ם" (קבוצת דיון משפחתית) 2019-2021

משרד העלייה והקליטה
Ministry of Aliyah and Integration

JDC Israel Ashalim
Touching Lives, Transforming Communities

מוזאיקה
המרכז ליישוב מסוכסכים בהסכמה
المركز لتسوية الخلافات
The Center for
Conflict Resolution by Agreement

משרד הרווחה
והביטחון החברתי
חוסן חברתי לישראל

תוכן

2	מבוא	
4	תקציר	
12	מדדי הצלחה בין המצוי לרצוי	
13	תוכנית "עולים לדרך – קד"ם"	
14	מהו מודל קד"ם לרווחת ילד?	
17	הגוף המבצע של המחקר	
17	מטרת המחקר	
17	שלב המחקר	
18	שדה המחקר	
18	שיטת המחקר	
24	ממצאים מרכזיים	
24	דאגות של הורים ועו"ס לגבי מצבי סיכון של ילדים	1
37	יחסי האמון בין אנשי מקצוע לבין ההורים המשתתפים בקד"ם	2
45	יישום התכנית המשפחתית	3
64	שינויים במצב ההורה והילד בעקבות השתתפותם בתוכנית	4
68	שיפור יכולת ההיעזרות של ההורה במהלך התוכנית	5
73	הקשרי מגיפת הקורונה וזיקתם לתוכנית	6
76	תוכנית "עולים לדרך-קד"ם" ומעורבות חוק נוער	7
79	אתגרי המחקר ומגבלותיו	
83	המלצות	
83	עיצוב מודל הפעולה של התוכנית	
86	הכשרה, הדרכה ולמידה-מתמשכת על התוכנית	
90	הטמעה	
92	מדיניות ארצית ומקומית	
94	רשימת מקורות	
98	נספח 1 – מחקרים, סקירת ספרות ודוחות מחקר על התוכנית	

מבוא

דוח ההערכה שלפניכם מציג תוצאות מסכמות על אודות ביצוע תוכנית הפיילוט "עולים לדרך-קד"ם"¹. במהלך שלוש שנים (2019-2021) אסף צוות המחקר מ"חממת נבט" למחקר מודע-הקשר, בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, נתונים כמותניים ואיכותניים על התוכנית "עולים לדרך-קד"ם". מערך המחקר נבנה מתוך מטרה ללמוד על אפקטיביות התהליך ומאפייניו דרך הפרספקטיבות של השותפים לביצועו. המערך תוכנן ביחד עם צוות ההיגוי של מחקר התוכנית בהתאם למדדי המחקר של התוכנית, אושר ולווה על ידו. מיזוג הממצאים של מחקר אורך ומשולב שיטות זה, מלמדים כי התוכנית מביאה עימה ערך חיובי ייחודי לגבי ירידה בדאגות המשפחה והגברת בעלותה ואחריותה על מצבה, כמו גם תרומה ליכולת המשפחה להסתייע במערכת הרווחה ובגורמים תומכים מסביבתה. מכאן, ניתן להעריך כי התוכנית מתאימה להוות כלי נוסף בידי אנשי מקצוע לקבלת החלטות עבור ילדים במצבי סיכון, וכחלופה אפשרית לוועדת תכנון טיפול והחלטה. ממצאי המחקר מצביעים על חוזקות התוכנית ופוטנציאל תרומתה למערכת הרווחה בקידום השתתפות ויכולת-פעולה של לקוחותיה, ועל סוגיות בהן מתבקשת עוד התאמה וחשיבה על דרכי ביצועה.

מפגשי המחקר שהתקיימו עם קשת השותפים לתהליך, לימדו אותנו על איכויות מודל קד"ם והליך יישומו כמו גם על אתגריו, והובילו לממצאים ולהמלצות המפורטות לפניכם. הליך איסוף הנתונים היה מאתגר בשל סיבות שמפורטות בהמשך הדוח. הכתוב בדוח מבוסס על נתונים שנאספו בשלבים שונים של הפעלת התוכנית, הן כאשר היתה בהליכי עיצוב ולמידה ראשוניים, והן בשלבים בהם התוכנית התבססה והותאמה יותר לצרכי השטח ומאפייניו.

דוח זה מציג את הממצאים המסכמים שעלו מהמחקר, והוא מהווה המשך לדוחות שיצאו לפניו (שמר ואחרים, 2019; שמר ואחרים, 2020). הדוח מצליב בין תפיסות וחוויות של ההורים, העובדות הסוציאליות, המתאמים, המלווים, התומכים וחלק מהילדים לגבי שלבי ההכנה, ההיוועדות ויישום תוכנית המשפחה.

אנו רוצים להודות לכל מי שליווה ומלווה את ביצוע המחקר: איריס פלורנטין, אילה מאיר, נורית וייסברג-נקאש, דליה לב שדה, עמיר קשי, אסתי מרקוביץ ומיכל יטמנו ממשרד הרווחה והבטחון החברתי; בקי סרצה, מיכל כהן-הטב ושרית ויזל מג'וינט-אשלים; רות נחנסון, ענת אשל ואפי ברור ממזאיקה. תודה גדולה לנעמי לבב יורן, הדר ולטר ובת-יה שרון ממוזאיקה

---

¹ כל הכתוב בדוח מתייחס אל גברים ואל נשים, השמות המופיעים בציטוטים הינם בדויים והפרטים מטושטשים.

שאיפשרו לנו קשר עקבי ומענה לכל שאלה. תודה לוועדת המחקר על פגישות משותפות וחשובות לאורך השנים.

תודה מקרב לב לצוות החוקרים מחממת נבט בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, שפעלו בשדה המחקר: אחלאם אבו קרן אבו גאנם, מיכל נעמי אלקיים, דימה גוטמן, לירז מזרחי, גילת ביטון, הודיה בניטה, מעין עומר, ורד כהן, פאטמה אבו סארה, אחמד דראושה, ונתניה מישל², שדוח זה מבוסס רבות על ממצאיהם.

ובמיוחד אנו רוצים להודות לעשרות המשתתפים במחקר – בני משפחות, עובדות סוציאליות, מתאמים, מלווים ואנשים מהקהילות, שפתחו את ליבם, חשפו מחייהם, שיתפו במחשבותיהם והקדישו מזמנם לחלוק את הידע שצברו. בזכותכם נכתב מחקר זה.

אנו נרגשים על הזכות שהיתה לנו לחקור תוכנית פורצת דרך זו, ומקוים כי יתרונותיה יועצמו, אתגריה ילמדו ויטופלו וערכיה יוטמעו.

ד"ר ארנה שמר, ד"ר יסמין עבוד חלאבי, ד"ר יאן סרדצה, ופרופ' דורית רואר-סטריאר, חממת המחקר נבט, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית

"אין איש שיגלה לכם דבר,

אשר אינו כמוס וגם בחביון הגיונכם.

המורה, הפוסע בצללי המקדש בין חסידיו,

אינו מגיש מחוכמתו, כי מאמונתו ואהבתו.

אם אכן נבון הוא, לא יצוכם את חוכמתו,

אלא יכוון צעדיכם אל מפתן נפשכם אתם "

ג'ובראן חליל ג'ובראן

---

² החוקרים היו סטודנטים לתארים מתקדמים בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית ואת מחקריהם על התוכנית ניתן למצוא בספריית האוניברסיטה העברית. פרוט מחקריהם בנספח מספר 1.

תקציר

תכנית "עולים לדרך- קד"ם" היא תכנית הרצה (פיילוט) למשפחות בהן ילדים במצבי סיכון, שעולות לגביהם דאגות מאנשי מקצוע רלוונטיים ומהורים. התוכנית מבוססת על עקרונות מודל קד"ם (קבוצת דיון משפחתית) לקידום רווחת הילד, שלרוב מעודדת גישה שיתופית בקרב כל הלוקחים חלק בתהליך, בעלות ויכולת-פעולה (agency) של המשפחה על חייה, ואחריות המשפחה המורחבת והקהילה למשפחה. מודל קד"ם לרווחת הילד הינו מודל קבלת החלטות, הנועד להתווסף לדרכים המקובלות כיום לקבלת החלטות, בראשן ועדת תכנון טיפול והערכה.

התוכנית מופעלת בתוך הלשכות לשירותים חברתיים, בחמש ערים, והיא נסמכת על מספר שלבים. השלב הראשון הוא של הפניית המשפחות לתוכנית, ובו נבדקת עם המשפחה התאמתה לאופי התהליך ולמחויבות הכרוכה בו. השלב השני הוא שלב ההכנה, בו איש צוות מטעם התוכנית, המכונה 'מתאם', ניפגש עם בני המשפחה ומסייע להם לרתום אנשים קרובים המכונים 'תומכים', לקראת ההתכנסות בקבוצת הדיון המשפחתית המכונה 'היוועדות'. השלב השלישי הוא מפגש ההיוועדות, בו אנשי המקצוע, המשפחה ותומכיה דנים במצב המשפחתי. לאחר דיון ביחס לדאגותיהם של בני המשפחה, לצד שיח בנוגע לכוחותיהם, המשפחה והתומכים כותבים יחדיו 'תכנית משפחה'. בתוכנית הם מפרטים את ההסכמות ביחס לדרכי הפעולה שישפרו את המצב המשפחתי, בדגש על מוגנותם של הילדים. בתכנית המשפחה מפורטת גם חלוקת האחריות ביחס לביצוע מערך המשימות בין כל המשתתפים, וכן הדרך בה ינותב סל מענים גמיש (המגולם בסכום של כ-8,000 ש"ח) שעומד לרשות כל אחת מהמשפחות. השלב הרביעי הוא שלב יישום תכנית המשפחה, הנוגע לביצוע התכנית שתוכננה. שלב זה הינו באחריות המשפחה ומלווה על ידי מערכת הרווחה.

במהלך שלוש שנים (2019-2021) התוכנית לוותה במחקר הערכה שנועד לסייע בעיצובה מתוך התובנות שעלו מהאנשים שלקחו חלק בהפעלתה וכן מהמשפחות שהיו לקוחות התוכנית ומתומכיהם. המחקר התבצע במתודולוגיה משולבת שיטות (mixed methods) הממזגת בין הפרדיגמה האיכותנית לפרדיגמה הכמותנית. כמחקר אורך, המחקר התייחס לכל שלבי התוכנית, ובחן את ההכנה להיוועדות, את חוויית ההיוועדות ואת תהליכי יישום ההחלטות מתוכנית המשפחה עד כחצי שנה לאחר ההיוועדות. המחקר האיכותני נסמך על 116 ראיונות חצי-מובנים עם הורים, ילדים ובני נוער, עובדים סוציאליים, תומכים, מתאמים ומלווים. המחקר הכמותני בוצע בשתי נקודות זמן וכלל 55 הורים ו-53 עו"ס. מדגם המתאמים כלל 66 מתאמים אשר נמדדו פעם אחת, עם סיום ההיוועדות ועם סיום תפקידם בתוכנית. את המחקר הנחתה

'גישה מודעת הקשר', לפיה יש להכיר את ההקשרים של התופעה הנחקרת כדי להבין את הסיבות להתרחשותה וכדי ליצור התאמות מועילות. ממצאי המחקר הוצגו באופן שוטף לצוות היגוי התוכנית ומידי שנה יצאו דוחות שנתיים מסכמים.

המחקר ביקש לבדוק את תפיסת האפקטיביות של התוכנית ביחס לירידה בדאגות כלפי ילדים ובני נוער הנמצאים במצבי סיכון, את יכולת התוכנית להיטיב את אחריות המשפחה למצבה ולהסתייע בגורמים תומכים בקהילה ואת שיפור הקשר בין המשפחות לבין מערכת הרווחה. תכלול ממצאי המחקר מעידים כי התוכנית נתפסת כפרקטיקה מיטיבה לקבלת החלטות עבור משפחות עם ילדים במצבי סיכון. הממצאים מכוונים את צוות התוכנית לחזק היבטים המוכחים כמוצלחים ובעלי ערך כגון עידוד אוטונומיית המשפחה ומעורבות סביבתה, כמו גם לשפר מספר סוגיות, כגון הגברת אימון העובדים הסוציאליים בתהליך קד"ם וביכולת המשפחות לחולל שינוי. **כלל הממצאים מלמדים כי התוכנית מביאה עימה ערך חיובי וייחודי לגבי ירידה בדאגות המשפחה, לגבי בעלותה ואחריותה על מצבה, וכן לגבי יכולתה להסתייע במערכת הרווחה ובגורמים תומכים מסביבתה. מכאן, ניתן להעריך כי התוכנית מתאימה להוות כלי נוסף לקבלת החלטות עבור ילדים במצבי סיכון, וכחלופה לוועדת תכנון טיפול והחלטה.** בנוסף, נראה כי לתוכנית פוטנציאל השפעה חדשני למימוש עקרונות של השתתפות, אוטונומיה ויכולת-פעולה של לקוחות שירותי הרווחה.

ממצאי המחקר באשר **לשלבי ההכנה להיוועדות וההיוועדות** תומכים באפקטיביות התוכנית "עולים לדרך-קד"ם" להכין את המשפחות, את תומכיהם ואת אנשי המקצוע לשלב ההיוועדות. ההכנה תוארה כתהליך רגיש, מעורר אמון וברור, אשר המשפחות חוו בו לרוב חווית העצמה ואמונה ביכולת לשינוי המצב. בנוסף, הממצאים מציגים את ההיוועדות כחוויה מכוננת עבור משפחות רבות המרגישות בה בתמיכה משמעותית ויוצאות ממנה עם תוכנית המעוררת בהם אופטימיות והקלה. מעט מהמשפחות חוו את ההיוועדות כהתכנסות שעוררה קשיים בשל למשל מבוכה, אי התאמה תרבותית או חשש מהוצאת הילדים מחייק המשפחה. רבים מהעו"ס תופסים גם הם את ההיוועדות כאירוע חיובי וככלי מתאים לקבלת החלטות. המתאמים, האמונים על שלבים אלה, תוארו כגורמים המצליחים להבהיר את אופי ההיוועדות ומהלכה ובעלי יכולת ליצור אמון וקירבה עם המשפחות. עם זאת, בעת ביצוע המחקר, במיוחד בשלבים הראשונים של התנעת התוכנית, הנחות היסוד של מודל קד"ם באשר לאוטונומיית המשפחה, מגוון כוחותיה ומיקומה של העו"ס בתהליך, נתפסו לא פעם באופן ביקורתי ומסוייג. נראה כי במהלך שנות הפעלת התוכנית נעשו פעולות עם צוותי הלשכות לשירותים חברתיים להטמעת עקרונות המודל ולהתאמתו, כמו גם הוכחו חוזקות המודל דרך משפחות שהיו בתוכנית³.

---

³ ממצאים נוספים על שלב ההכנה להיוועדות ועל ההיוועדות מפורטים בדוחות המחקר הקודמים.

מבט מתכלל על ממצאי המחקר, המשווה בין שתי נקודות הזמן, מפורט בדוח זה. הממצאים מתייחסים לנקודת הזמן הראשונה הבוחנת את התפישות עד סיום ההיוועדות (שלב ההכנה וההיוועדות) ולנקודת הזמן השנייה הבוחנת את חצי השנה הראשונה של שלב היישום, וזאת בהתאם למדדי המחקר.

במדד המרכזי במחקר המתייחס להפחתה של דאגות של הורים ועו"ס לגבי מצבי סיכון של ילדים, מעידים הממצאים הכמותיים כי לפי דיווחי ההורים, בהשוואה בין שתי נקודות הזמן, מורגשת הפחתה בדאגות. לעומתם נראה כי העו"ס מסויגים יותר בהערכת שינוי זה, אף כי מלכתחילה הם לא מצביעים על מידה רבה של דאגות בהשוואה לדיווחי ההורים. המחקר האיכותני מחדד כי עמדה מסויגת יותר זו של העו"ס מתקשרת בעיקר למידה בה הם פחות שבעי רצון מביצוע תוכנית המשפחה. עם זאת, מעל מחצית מהראיונות עימם הצביעו על היבטים של שביעות רצון מהשיפור בהתמודדות המשפחתית.

פער נוסף בין הערכת ההורים לבין הערכות העו"ס, קשור למתן משקל שונה לגבי סוגי הדאגות המרכזיות בהן חל שיפור. ככלל, להורים יותר דאגות לצד החברתי של הילד, ולעו"ס יש יותר דאגות לגבי מצב הילד בתוך ביתו. ככלל, ניתן לראות כי ממוצעי הדאגות אינם גבוהים מאוד, משמע אינם מעידים על דאגות חמורות. ממצא זה מעיד כי לתוכנית לרוב לא הגיעו ילדים במצבי סיכון חמורים, ועל כן אין המחקר יכול להעיד באשר לאפקטיביות התוכנית עבור דאגות שנתפסות בדרגה חמורה.

עוד בהקשר למדדי הדאגות, נמצא כי כחצי שנה מתחילת יישום התוכנית מסתמנת ירידה מובהקת, המעידה על הפחתה בדאגות בקרב כ-91% מההורים. על פי המחקר האיכותני, במהלך שלב היישום כל ההורים שרואיינו הצביעו על המצב הכלכלי לפיו הם חיים בעוני, כדאגה דומיננטית המשפיעה על חייהם. במידה רבה מאוד הם גם הצביעו על דאגה עמוקה מהוצאת ילדיהם מחיקם. דאגה זו עלתה באופן גלוי וסמוי גם מילדים רבים שרואיינו. בניתוח הנתונים לפי שלוש קבוצות גיל (גיל רך, גיל חביון וגיל ההתבגרות) התגלתה הפחתה בסוגים שונים של דאגות של ההורים, כאשר חלק מהדאגות תואמות לשלב החיים בו מצוי הילד.

באשר למדד שבחן את יחסי האמון בין אנשי מקצוע לבין ההורים, נמצא שמידת האמון של ההורה בעו"ס מתחילת תהליך קד"ם הינה גבוהה. מעל 70% מההורים חשים אמון בעו"ס במידה רבה לאחר ההיוועדות, ומגמה זו נשמרה לאורך התהליך, ללא שינוי. לצד זאת, קיימת ירידה מובהקת במידת האמון שנותן העו"ס בהורה לאחר ההיוועדות וכחצי שנה לאחריה. עם זאת ניתן לראות כי מלכתחילה האמון הוא גבוה, ולמרות הירידה, הוא עדין נותר בדרגה יחסית גבוהה.

תפקיד מלווה המשפחה לשלב היישום, שהינו יוזמה ייחודית של המודל הישראלי, נמצא כתוספת חיובית מאוד על ידי ההורים, ועולה כי מידת האימון של ההורה במלווה היא גבוהה. רוב המשפחות נהנו מהאיכויות של הליווי הקרוב והקונקרטי שנתנו המלווים, שגם נמצא משמעותי במיוחד בתקופת הקורונה.

המדד המתייחס ליישום תכנית המשפחה מצא כי מרבית העו"ס אישרו את התוכנית שנקבעה ללא סייגים או התנגדויות. כאמור, תוכנית המשפחה מתוכננת על ידי המשפחה ותומכה, ובסיום ההיוועדות מקבלת את אישור העו"ס ומתחילה להתישם לאחר מכן. תוכנית זו מהווה את ליבת המודל הנחקר שכן היא מבטאת את שיקול הדעת העצמאי של המשפחה ואת החלטותיה על דרכי השיפור להעלאת המוגנות של ילדיה. במהלך המחקר לא היו עדויות לאי אישור של התוכנית, אלא לעיתים לדיוק והתאמה שלה מבחינת היתכנות יישומה. התפלגות התכנון של סל המענים הגמיש מלמדת על הפניית מירב משאביו לטיפול בילדים, ובעיקר בתחומים של חינוך והשכלה, מזון וביגוד, והעשרה ופנאי. קיימת גם השקעה בסביבת הילד דרך חיזוק בני משפחתו, כאמצעי לחזק את חוסן המשפחה ואת המענים המשפחתיים, למשל על ידי טיפולים והדרכות להורים, חוגים ושיעורי עזר לאחים והשקעה בתחזוקת הבית.

אף כי שלב היישום על פי רוב מעורר שביעות רצון טובה, הוא גם נדרש לשיפור. הן ההורים והן העו"ס תפסו את יישום התכנית מעל לממוצע במקצת (בינוני-גבוה). נראה כי הן מבחינת שכיחויות, דהיינו, כמות ההורים ששבעי רצון, והן מבחינת ממוצעים, המידה בה הם והעו"ס שבעי רצון מעוררת שאלות לגבי הסיבות להיעדר תוצאות גבוהות יותר. נמצא כי הורים ועו"ס יכולים בו זמנית להיות שבעי רצון מהתקדמות בהיבט אחד ומאוכזבים מהיבט אחר. כך למשל, נמצא כי סיבות לשביעות רצון של העו"ס יכולות לנבוע מחוויה של מערכת יחסים מחדשת עם המשפחה או שיתוף פעולה פורה עם בעלי תפקיד המטפלים גם הם במשפחה. סיבות לאי שביעות רצון יכולות לנבוע מהיעדר כלים להתמודד עם האוטונומיה של המשפחה, קושי של העו"ס להיכנס ל"נעלי" המתאמים בממד של יחסי הקירבה, וחוסר אמון ביכולת של המשפחה להניע שינוי.

עוד בהקשר ליישום תוכנית המשפחה, נמצא כי קרוב למחצית מההורים דיווחו כי המענים שהתקבלו בשלב זה היו מספיקים ומותאמים. בדומה, הם דיווחו כי השימוש בסל המענים היה יעיל עבורם. סיבות לשביעות רצון של ההורים מיישום התוכנית נובעות למשל מתחושת חוסן ובטחון שמעניקים אנשי המקצוע, מקבלת סיוע קונקרטי לדאגות ומתחושת העצמה בתוך המשפחה. סיבות לאי שביעות רצון יכולות להיות למשל: אכזבה מסל המענים, מעוגמת נפש מחלק מהתומכים או חשש מהחשיפה למערכת הרווחה.

לגבי תפקיד מלווה המשפחה, נמצא כי 68.2% מבין ההורים תפסו אותו כמשמעותי במידה רבה ורבה מאוד ביישום תוכנית המשפחה. עם זאת, תוארה גם מורכבות הכרוכה

בתפקידם. כך למשל, חלק מההורים, העו"ס או התומכים לא ביצעו כמתוכנן את משימותיהם כיוון שהמלווה לקח על כך אחריות.

באשר ל**תומכים**, עולה כי ההורים תפסו אותם כמשמעותיים יותר, לעומת הערכת העו"ס את תפקודם. מעל מחצית מההורים דיווחו כי התומכים נתנו מענים ועזרו ביישום תוכנית המשפחה במידה רבה ורבה מאוד. עם זאת חלק משמעותי מהם העיד גם על מבוכה להיחשף מולם, ועל הקושי שעוררה מבחינתם הדרישה של מודל קד"ם להרחבת מעגל התמיכה. מבחינת העו"ס, יחד עם ההכרה בערך התומכים, היו שציינו את האתגרים העולים מהקושי בשימור מעורבותם או ביכולתם הממשית של התומכים לסייע בהפחתת דאגות מסוימות.

באשר לתפיסת **ההורה את עצמו** בתהליך היישום, נמצא כי מעל למחצית מההורים (קרוב ל 66%) תפסו את מקומם כמשמעותי במידה רבה ורבה מאוד, בשלב יישום תוכנית המשפחה. רבים מהם (61%) גם הצביעו על תפיסת דימוי עצמי חיובי ביחס ליכולתם להשפיע על תהליכי קבלת העזרה. יחד עם זה, המשמעות היא כי 39% מהמשיבים חשו יכולת בינונית או נמוכה מבחינת בחירת המענים. מצא זה גובה גם במחקר האיכותני שהעיד על היבטים מעשיים ורגשיים בנוגע לחוויית השפעה חלקית בקבלת ההחלטות על תוכנית המשפחה, ובכלל בקשר עם אנשי המקצוע ממערכות הרווחה.

המדד שהתייחס ל**שינויים במצב ההורה והילד בעקבות השתתפותם בתוכנית** העיד כי יותר ממחצית מההורים מעריכים כי חל שיפור במצב הילד והמשפחה בעקבות השתתפותם בתוכנית במידה רבה ורבה מאוד. תוצאות אלה נמצאות בזיקה עם ממצאי המחקר האיכותני המעיד גם הוא על משפחות שהצביעו על תהליכי שינוי שחוו בעקבות השתתפותם. בדומה, יותר ממחצית מהעו"ס מעריכים כי חל שיפור במצב הילד והמשפחה בעקבות קד"ם במידה בינונית (ממוצעת). דיווחי העו"ס גם מעידים כי חלק ניכר מהם לא חווים את השינוי המצופה במידה משביעת רצון. ממצא זה מעיד על כיוון של שינוי חיובי, אך חלקי. על ממצא זה להתחשב בכך שהשאלות נשאלו בטווח של כחצי שנה, משמע הערכה זו ניתנה חודשים ספורים בלבד לאחר התחלת ביצוע התוכנית, ולפני סיומה בפועל. למרות זאת, נרטיבים של חלק מהעו"ס מעלים תהיות לגבי תפיסתם את יישומות התוכנית ואת יכולת המשפחות להוביל שינוי. ממצא זה עולה בקנה אחד עם אמירות של חלק מהעו"ס המערערות ומהרהרות על היכולת של המשפחות ליישם את תוכנית המשפחה ברוח מודל קד"ם, באמצעות הובלת ההורים. האינטגרציה בין ממצאים אלה מעידה על שונות בתפיסות של העו"ס את אפקטיביות התוכנית ואת יכולת הפעולה של המשפחות. ממצא זה חשוב כיוון שהמחקר גם מעלה כי לאמונה של העו"ס ולתפיסותיו יש השפעה על התפיסה של הצלחת התוכנית.

המדד המתייחס ל**שיפור יכולת ההיעזרות של ההורה במהלך התוכנית** מבקש לצפות את הפחתת הדאגות לילד לטווח ארוך. התוכנית מנסה לייצר ולייצב במהלך תקופת היישום

הארוכה שגרת חיים פחות מדאיגה ומסכנת במשפחה ובסביבתה, הנסמכת על מערך תמיכה של רשת תומכים. בניית מערך זה נסמכת על רשת בלתי פורמלית של בני משפחה ואנשי קהילה, וליווי מקצועי שעליו אמונים מקרוב המלווה והעו"ס שנמצאים בקשר חלקי עם המשפחה. לגבי תפיסת ההורה את מידת יכולתו להסתייע בתומכים, נמצא כי בקרב 81.8% מההורים מורגשת יכולת לפנות ולקבל עזרה מהתומכים. ממצא זה בהחלט מעיד על הצלחת התוכנית מעבר למצופה. הרוב הגדול של ההורים, תפסו את דמות מלווה המשפחה כדמות מסייעת שניתן להיעזר בה. הממצא מחזק את היוזמה לתוספת דמות המלווה, שאינה קיימת בשלב היישום של מודל קד"ם המקורי. עם זאת, למרות שביעות הרצון בנקודת הזמן בה נשאלו ההורים על כך, טרם ברורות השלכות תפקיד המלווה לטווח הרחוק על השגת מטרות התוכנית, ובפרט על יכולת ההורים להתאמן עצמאית בהובלת משפחתם בתהליך שינוי ובייצובו. בנוסף, מעל למחצית מההורים חשו הרחבה במעגלי התמיכה שלהם. משמע עלתה מידת היכולת שלהם להיעזר באנשי המשפחה והקהילה בשלב היישום. ממצא זה מחזק את תפיסת הרשת הקהילתית כאמצעי להגברת מוגנות על ילדים.

בהקשר לעו"ס התגלה כי 48% מהם מעריכים כי מעגלי התמיכה החברתיים התרחבו עבור ההורים, אך נראה כי האחוזים מלמדים באופן התרשמותי, כי הם פחות מדווחים על כך בהשוואה להורים. ממצא נוסף מראה כי 44% מהעו"ס מעריכים כי הורים יעזרו באנשי מקצוע במידה בינונית וקרוב ל 34% יעזרו במידה רבה ורבה מאוד. מגמה זו (78%) מעודדת ביחס למטרות התוכנית, אך עדיין מלמדת שלפי תפיסות של העו"ס ישנו ספק לגבי מידת השינוי שחל אצל ההורים בעקבות השתתפותם בתוכנית.

מדד שהתווסף למחקר בעת ביצועו ביקש להבין את **הקשרי מגפת הקורונה וזיקתם לתוכנית**. בפברואר 2020 החלה להתפשט בעולם ובישראל מגיפת הקורונה (Covid-19) שהשלכותיה הנפשיות, החברתיות, הכלכליות והבריאותיות הן עמוקות ועוד טרם ידועה עוצמתן. התמשכות המגיפה והתאמת חיי היומיום למגבלותיה והשלכותיה, עוררה שאלות כיצד היא השפיעה על המשפחות הלוקחות חלק בתוכנית. לשם כך המדגם הכמותני חולק לשתי קבוצות בהתאם לתאריך התחלת התהליך: 20 משפחות לפני משבר הקורונה ו-24 תוך כדי משבר הקורונה. ניתוח הנתונים לימד כי בהשוואת הממוצעים במשתנים הנ"ל בין שתי הקבוצות לא התגלו הבדלים סטטיסטיים מובהקים ביחס למדדי המחקר.

מדד נוסף שהתווסף למחקר במהלך ביצועו התייחס **לתוכנית "עולים לדרך-קד"ם" ומעורבות חוק נוער**. בתהליך איסוף הנתונים מההורים נצפו 12 משפחות שעיינו הופעל חוק נוער מתוך המדגם הכללי. תת מדגם זה הינו קטן מבחינה מספרית וקיים קושי סטטיסטי להסיק אודותיו מסקנות ייחודיות. יחד עם זאת, קבוצה זו משמעותית עבור הלמידה של קד"ם ועל כן, במידת האפשר, ניתנה תשומת לב אליה בתהליכי העיבוד של הממצאים. מה שניתן לראות, באופן

זהיר, כי קבוצה זו לא נצפתה כמתנהגת או מדווחת באופן השונה מהותית משאר המדגם. ממצא ראשוני ותיאורי זה יכול ללמד כי תוכנית קדם הייתה עם רלוונטיות ואפקט חיובי בשיפור מוגנותם של ילדים שהיו מעורבים בחוק נוער.

אתגרי המחקר ומגבלותיו: במהלך השנים בהן התבצע המחקר המשולב (איכותני וכמותני) עלו אתגרים שונים. בנוסף, גם מערך המחקר ותנאי השטח הציבו מגבלות שהשפיעו על איסוף הנתונים ומהלך המחקר. אתגרים ומגבלות אלה כללו למשל: הסתייגות של חלק מהמשפחות להיחשף ולהשתתף במחקר, בפרט בולט קולם המועט של הילדים דווקא במחקר העוסק ברווחתם ומוגנותם של ילדים. בהקשר למגבלות הממצאים המוצגים חשוב לקחת בחשבון שהנתונים נאספו מצאת התוכנית לדרך, ומכאן הם כוללים גם נתונים מתקופה בה היבטים שונים בתוכנית היו בשלבי גישוש ולמידה ולאחר מכן עברו התאמה. גם תקופת הקורונה השפיעה על איסוף הנתונים, מצב המשפחות, מצב הצוות המקצועי ואופני הפעלת המודל. למרות שהממצאים מתייחסים לכך, ואף נערכו התאמות מתודולוגיות למגבלות התקופה והוספו שאלות על הקורונה, נראה כי קשה להעריך במדויק את השפעת הקורונה על כלל הממצאים. מגבלה נוספת קשורה למועדי המדידה של המחקר (לאחר ההיוועדות, חצי שנה לאחר ההיוועדות) שאינם מתייחסים למצב המשפחות והעו"ס בשלב היציאה לדרך (לפני שלב ההכנה), מה שיכול היה להעיד על מגמות שינוי ברורות יותר, וכן לשלב מדידה ארוך טווח יותר שהיה מאפשר להתבונן על השלכות התוכנית לאורך זמן ממושך.

המלצות המחקר: המלצות המחקר מכוונות לבעלי תפקידים הקשורים למערך קד"ם: קובעי מדיניות ופיקוח במשרד הרווחה וברשות המקומית, גוף מפעיל, עו"ס ומלווי משפחה, והן מתרכזות בארבעה מישורי שינוי. כפי שהראו הממצאים והקשר המתמשך עם התוכנית, הן הצוות המפעיל של התוכנית הארצית והן בלשכות המפעילות את המודל, פועלים מעת היציאה לדרך ללמידת המודל והשלכותיו ולשיפור אופני הפעלתו, לרבות יישום מהמלצות אלה:

1) **עיצוב מודל הפעולה של התוכנית:** מהמחקר משתמע צורך להתאים את דרכי הפעלת מודל קד"ם כך שיישמו את עקרונותיו המקורים, יטיבו את דרכי הפעולה להגשמת מטרות התוכנית ויתאימו להקשרים. המלצות אלה מכוונות למשל לדיוק מאפייני קבלת משפחות לתוכנית, חשיבה מחודשת על איתור תומכים במצבים רגישים עבור משפחות, הכרה ב'דאגה המוחרשת' לגבי הוצאת הילדים מהבית, המשך פיתוח תפקיד מלווה-משפחה והגדרת השימוש בסל המענים הגמיש, ושימור מרכיבים בתוכנית ובהתנהלות הצוות שזכו על פי ממצאי המחקר לשיעור רצון גבוה בקרב המשתתפים

2) **הכשרה, הדרכה ולמידה-מתמשכת על התוכנית:** ביצוע התוכנית מלווה במערך הכשרה והדרכה מקצועי למתאמים, למלווים ולעו"ס. לכל בעלי התפקידים יש כתובת זמינה להתייעצות דרך המתכללים בלשכות הרווחה, הגוף המכשיר והנהלת התוכנית. תהליכי ההכשרה

וההדרכה הם משמעותיים ביותר, ואנו סבורות כי יש מספר נושאים שכדאי להעמיק בהם, כמו עבודה שיתופית עם ילדים, גישה מודעת הקשר לסיכון ומוגנות, הזיקות וההבדלים בין הרעיונות והערכים של מודל קד"ם ושל עבודה מודעת עוני. עם זאת, חשוב גם לעמוד על ההבדלים העומדים בבסיס הפרדיגמות הללו ולוודא מתי הן משלימות ומתי מטשטשות עקרונות מרכזיים שבבסיסן. בנוסף, יש חשיבות ללמידה המתמשכת המתקיימת בתוכנית. במיוחד, כדאי לבסס למידה עם המשפחות שמשתתפות בתוכנית כדי להבין מקרוב את רגשותיהן וחוויותיהן, ולהיות קשובים למחשבותיהן ולרעיונותיהן. בהתאם לכך, חלק מההמלצות הבאות המפורטות בדוח המחקר נוגעות גם בעיצוב מודל קד"ם והתוכנית כולה: חיזוק גישת הכוחות בשיח עם המשפחות בקרב עובדי המחלקות לשירותים חברתיים, העמקה בפרקטיקות לשיתוף ילדים, אימון בהתאמת ההיוועדות להקשר, ופיתוח היבטים מקוונים להפעלת התוכנית.

3) הטמעה: לצורך הטמעת מודל קד"ם ויישום תוכנית המשפחה ברוח המודל, חשוב לבסס את עקרונותיו ושיטות הפעולה בו לשיגרת העבודה. לשם כך כדאי לבסס במחלקה לשירותים חברתיים שיח של פרקסיס (מערכת מעגלית של למידה והתנסות) במרחבים שונים של קהלים. ניתן למסד חגיגת הצלחות, למידה מהצלחות ו/או היוועצויות, כמו גם דיונים תיאורטיים ועקרוניים. כך למשל בנושאים הבאים: העמקת ההיכרות עם הקהילה לשם הסתייעות במענים קיימים בה, מיתוג מודל קד"ם כחלק מפרדיגמה רחבה יותר של אוטונומיית המשפחה ויכולת-פעולה, ליווי ותכנון חשיפת גורמי רווחה וחינוך למודל קד"ם ולרעיונותיו וביסוס שיתופי פעולה ברוחו, הכשרה למודל קד"ם באקדמיה, הרחבת המחקר על מודל קד"ם, והקמת פורום למידה ארצי/בין לאומי לתוכניות ברוח המודל.

4) מדיניות ארצית ומקומית: תקופת הפיילוט מכוונת לתובנות לגבי התשתית שיש לעצב בכדי להשיג את מטרות התוכנית ברוח מודל קד"ם. לשם כך גובשו המלצות המתייחסות לקידום חקיקה, הרחבת התוכנית לאוכלוסיות נוספות, הגדרות תפקיד מלווה-משפחה וסל מענים, מתן תגמול הולם למתאמים ולמלווי המשפחה, והקצבת משאבי זמן נוספים לעובדות הסוציאליות המלוות את המשפחות בשלבי היישום של תכנית המשפחה.

מדדי הצלחה בין המצוי לרצוי

מצוי	רצוי	המדד
90.9% מההורים העריכו שהדאגות פחתו במהלך יישום התכנית עו"ס - אין מובהקות לירידה בתפיסת הדאגות	בקרוב 50% מהמשפחות והעו"ס יוערך שרמת המוגנות עלתה	שיפור במוגנות של הילדים
43% באופן מלא 22.7% באופן חלקי 34.1% באופן מאוד חלקי 92% מהעו"ס אשרו את התוכנית המשפחתית	20% - באופן מלא 50% - באופן חלקי 30% - התכנית לא בוצעה 60% מהתוכניות מאושרת	התוכנית שגובשה ע"י המשפחה יושמה אישור תוכנית המשפחה
81.8% היעזרות בתומכים במידה גבוהה 13.6% היעזרות במידה בינונית 4.6% היעזרות במידה נמוכה 61.4% מההורים במידה גבוהה 20.4% מההורים במידה בינונית 18.2% מההורים במידה נמוכה 72.7% מההורים הצביעו על קשרי אימון עם העו"ס במידה גבוהה; 11.3% במידה בינונית; 15.9% במידה נמוכה 63% מההורים הביעו אימון בשירותי רווחה במידה גבוהה 18.2% מההורים הביעו אימון במידה בינונית 18.2% מההורים הביעו במידה נמוכה	50% מהמשפחות המשתתפות בתוכנית ידווחו על הסתייעות אפקטיבית	יכולת המשפחה להיעזר בתומכים יכולת המשפחה להיעזר באנשי מקצוע, הרגשת שותפות ואימון בשירות ממסדי הקשר והתקשורת בין המשפחה ובין העו"ס ושירותי רווחה
90.6% בחרו בליווי מלווה 70.7% גבוה 17.1% בינוני 12.2% נמוך 68.8% במידה גבוהה 14.5% במידה בינונית 16.9% במידה נמוכה 53.4% במידה גבוהה 27.6% במידה בינונית 19% במידה נמוכה	60% מהמשפחות שבעי רצון מעבודת המלווה	אחוז המשפחות שבחרו בליווי מלווה שביעות רצון מעבודת המלווה של משפחות תפיסת ההורה את תפקיד המלווה ביישום התוכנית המשפחתית. תפיסת העו"ס את תפקיד המלווה ביישום התוכנית המשפחתית

תוכנית "עולים לדרך – קד"ם"

מטרות התוכנית "עולים לדרך – קד"ם"

- הפחתת מצבי סיכון בקרב ילדים
- שיפור במצב המשפחות ובמצב הילדים והעברת כוח ההחלטה למשפחה
- שיפור האמון ההדדי והתקשורת בין נותני השירותים, ומערכת הרווחה בפרט, ובין המשפחות
- יישום דרך עבודה חדשה עם משפחות – ראיית הכוחות, העברת האחריות ומתן אמון ביכולות המשפחה

אוכלוסיית היעד של התוכנית

- משפחות לילדים במצבי סיכון, על כל רצף הסיכון
- משפחות בהן הילדים מחוץ לבית או מועמדים ליציאה למסגרות חוץ ביתיות
- משפחות הנמנעות מקשר עם שירותי הרווחה, או מתנגדות לתכנית הטיפול עבור ילדיהן
- משפחות שבהן יש חשדנות וחוסר אימון כלפי שרותי הרווחה
- הורים המוכנים להשתתף בתוכנית ולבנות ולהוביל תוכנית טיפולית בסיוע אנשי המקצוע ותומכים עבור ילדיהם
- בהחלטת השותפים בהמשך שובצו גם משפחות שקיימים לגביהן הליכים לפי חוק הנוער

הגורמים הארציים השותפים להתוויית התוכנית והפעלתה

- משרד הרווחה והבטחון החברתי
- ג'וינט ישראל-אשלים
- משרד העלייה וקליטה
- מוזאיקה – עמותה מפעילה

הגורמים המקומיים השותפים להפעלת התוכנית

- עו"ס המשפחה – גורם מתכלל
- עו"ס נוספים כגון מנהל/ת המחלקה, ראש צוות, פקידת סעד
- מתאם
- מלווה משפחה

- המשפחה: ההורים וילדיהם
- תומכים: משפחה מורחבת, שכנים, חברי משפחה, דמויות משמעותיות בחיי הילד/ההורים, דמויות רוחניות או מקצועיות

מהו מודל קד"ם לרווחת ילד?⁴

מודל קד"ם- קבוצת דיון משפחתית (FGC - Family Group Conference), הוא מודל קבלת החלטות לפיו עוברים האחריות וכוח ההחלטה למשפחה עבור התמודדותה עם דאגותיה לילדיה, כאשר השירותים החברתיים מספקים עבודה מידע ומענים. קבוצת הדיון המשפחתית אותה מזמנת המשפחה, מורכבת מבעלי תפקיד ותומכים היכולים להיות למשל בני משפחה מורחבת או אנשים מהקהילה. ההנחה העומדת בבסיס המודל היא שהחלטות המתקבלות בהסכמה על ידי המשפחה והרשת המשפחתית-המורחבת והקהילתית שלה, יהיו מוצלחות יותר ויבוצעו באופן אפקטיבי, מאשר החלטות המתקבלות בשיתוף חלקי או בלעדי על ידי אנשי מקצוע.

מודל קד"ם פותח בניו זילנד בשנות ה-80 של המאה הקודמת לאחר שעלו ביקורות ותלונות של בני הקבוצה המאורית בפני הממשל, בנוגע לטיפול בבעיות משפחותיהם. התלונות היו סביב הטיפול בילדיהם באופן שלא תואם את אורח חייהם ותרבותם (Sundell et al., 2001). בעקבות הצלחתו, מדינות נוספות כגון אוסטרליה, אנגליה, צרפת, נורבגיה, שוודיה, ארה"ב וגם ישראל אימצו אותו וכיום הוא מופעל במעל שלושים ארצות (Beek, 2005; Connolly, 2006). יתר על כן הוא התרחב לתחומים נוספים כגון קד"ם בתחום בריאות הנפש, אלימות במוסדות חינוך, בין בני זוג מסוכסכים, שיפוט בני נוער (De Jong et al., 2015). בישראל מתקיים בהצלחה משנת 2000 קד"ם לנוער עובר חוק (אזרחי ואחרים, 2015; רבקיין ושמעיה ידגר, 2007).

המודל מבוסס על העקרונות הבאים:

- זכות המשפחה ואחריותה האקטיבית למצבה.
- הסתמכות על כוחות המשפחה וסביבתה.
- זכות הילד להשתתף בהחלטות על חייו.

⁴ פירוט על מודל קד"ם וסוגיות הקשורות להפעלתו ניתן למצוא בסקירת הספרות המלווה מחקר זה.

- אנשי מקצוע המספקים מידע ומענים, ותומכים בהעצמת המשפחה.
- אחריות הקהילה למשפחה וכוחה במציאת מענים ברי-קיימא.
- גישה דמוקרטית, דיאלוגית ומעגלית.
- רגישות-תרבותית ומודעות הקשרית.
- שפה שיתופית ואופטימית.

פרקטיקת קד"ם

את תהליך קד"ם מוליך המתאם האחראי על ביצוע שלבי המודל עד כתיבת תוכנית המשפחה ואישורה. המתאם הוא אדם ניטרלי שאינו קרוב משפחה או איש מקצוע מטעם ארגונים בתחום רווחת הילד, ואשר עבר הכשרה מקצועית לתפקיד זה. המתאם אחראי להפעלת המודל באמצעות תהליכי הכנה שעורך עם כל המשתתפים: הרחבת מעגל המשתתפים, סיוע בכינוס ההיוועדות ואיפשור ההיוועדות על כל שלביה. לפיכך בתפקידו הוא נפגש עם המשפחה ועוזר לה למפות את האנשים הקרובים אליה, העשויים לעזור במציאת פתרונות לדאגות שעלו בנוגע לילדיה. לאחר מכן, הוא יוצר קשר עם אנשים אלו, הנקראים 'תומכים', ומכין אותם להיוועדות. לאורך כל שלבי התהליך המתאם מאפשר לכול המשתתפים לקחת חלק, לבטא את דאגותיהם ולומר את דברם. הוא גם אחראי על תיאום הזמנים, ולרוב יחד עם המשפחה הוא מכין את המקום הנדרש להיוועדות, ומסייע להם במידת הצורך בהבאת כיבוד מתאים ובכתיבת הזמנות (Natland & Malmerg-Heimonen, 2014). חשובה יכולתו של המתאם להנחות תהליך שיש בו קונפליקטים ועמימות, ולהיות נחוש, יצירתי ובעל גמישות מחשבתית.

תהליך קד"ם: התהליך בישראל כולל את השלבים הבאים המתבצעים ברצף הבא:

(א) הכנה להיוועדות: כאשר המשפחה מחליטה לעבור תהליך קד"ם העו"ס והמתאם נפגשים בנושא, ולאחר מכן המתאם יוצר קשר עם המשפחה – עם ההורים ועם הילד אשר בנוגע אליו התעוררו דאגות. בהמשך, בהסכמתם, הוא נפגש במקביל עם גורמים משמעותיים עבור הילד בקהילה, כולל משפחה מורחבת ואנשי מקצוע רלוונטיים. בפגישות אלה תומכי המשפחה משתפים בכוחות של הילדים והמשפחה, בדאגותיהם כלפיהם ומעלים מענים אפשריים, שיתכן וגם יוכלו לסייע ביישומם. באופן זה המשפחה המורחבת יכולה להתגייס בדרכים שונות, כגון עזרה בשעות הבוקר בהכנת הילדים למסגרות חינוכיות או לסייע לשמור עליהם פעם בשבוע. עובדים מקצועיים יכולים בשלב ההכנה להציע פתרונות כגון מימון עזרה לימודית לילדים או הפניית ילד למועדונית בקהילה. בשלב ההכנה להיוועדות המתאם מסביר לכל אחד מהמשתתפים מהן מטרות וכללי ההיוועדות וכיצד היא תתנהל, כולל הסבר מותאם לילדים, בהתאם לגילם ובשלותם. בהיערכות זו יש לחשוב מראש על נוכחותם של הילדים או

דמויות פגיעות אחרות, ולהיערך בהתאם. חשוב לתת לילדים מידע ברור כיצד תיערך ההיוועדות ולתכנן עימם כיצד יתפקדו בה ועל ידי מי יתמכו בה במידת הצורך.

(ב) היוועדות: ההיוועדות הינה כינוס של המשפחה עם תומכיה ועם אנשי המקצוע לשם

גיבוש תוכנית משפחתית. ההיוועדות כוללת את השלבים הבאים:

(1) פתיחת ההיוועדות ושלב השיתוף במידע: המתאם מציג את עצמו ותפקידו ואת המהלך הצפוי של המפגש וכלליו, ועורך היכרות בין האנשים הנמצאים בחדר, תוך שהוא מבקש מהם לתאר בקצרה את הקשר שלהם לילד. בהמשך כל אחד מתייחס לכוחות שהוא מאתר בילד ובמשפחה. לאחר מכן העו"ס מעלה את הדאגות ביחס לילד (ולעיתים לאחיו) ולהוריו, והנוכחים האחרים מוזמנים להוסיף. בשלב זה ניתן להעלות מענים הרלוונטיים לדאגות שעלו.

(2) זמן פרטי למשפחה: לאחר שנשמעו הדאגות והוצעו המענים השונים, המשפחה מקבלת זמן פרטי עם תומכיה על מנת להציע מענים נוספים, לדון בהם ולבחור את אלה המתאימים לה ומתוכם לגבש תוכנית-משפחה. לרשותה עומדים משאבים של שירותים ומענים מקצועיים ומטעם תומכים, וכן סל מענים גמיש בסך של 8,000 ₪. בשלב זה אנשי המקצוע והמתאם פורשים מהחדר על מנת שהמענים יבחרו על ידי המשפחה באופן עצמאי ובלתי מותנה. חשוב כי המענים המוצעים יענו על הדאגות המרכזיות, לא יפגעו באף אדם, לא יסתרו את החוק, ויהיו ברי-ביצוע.

(3) הצגת תוכנית המשפחה, דיון בה ואישורה: התוכנית מוצגת לאנשי המקצוע על ידי המשפחה כדי לקבל את עצתם ואישורם. את התוכנית מאשרים העו"ס המשפחתי והמדר"צ. המתאם בודק האם משתתפי התוכנית מבינים את משמעות התוכנית עבורם ומסכימים עליה. במידה והתוכנית אושרה, המתאם מבקש מהם ומאנשי המקצוע לחתום ומחלק לכולם העתקים שלה.

(ג) ביצוע תוכנית המשפחה: שלב יישום התוכנית נתון באחריות המשפחה, ובסיוע ובמעקב של העובדת הסוציאלית. על מנת לתמוך ביישומה של התוכנית נקבע זמן מובנה, לרוב בצורת פגישה תוך מספר שבועות. מבחינת המשפחה נוצר מערך חדש של התארגנות משפחתית, הדורשת תיאום בין גורמים שונים, הסתגלות, וגם בחינה האם אכן המענים מתאימים למערכת המשפחתית ויעילים עבור הילד. ניתן לשנות את תוכנית המשפחה בהתאם ליכולת ליישמה ולשינויים במצב בני המשפחה.

הגוף המבצע של המחקר

חממת המחקר נבט: המחקר מתנהל בתמיכה של חממת המחקר נבט בבית הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית. החממה הוקמה על מנת לפתח מחקר 'מודע הקשר' כולל פיתוח מתודולוגיות חדשניות להערכה וטיפול מודעי הקשר ורגישי תרבות בילדים בסיכון בקבוצות אוכלוסייה מגוונות. חממת נבט שואפת לקדם פרספקטיבות מודעות הקשר עבור אנשי מקצוע וסוכנויות המספקים שירותים לילדים ומשפחותיהם בקונטקסט בין-תרבותי ובינלאומי. צוות החוקרים בחממה מגיע מקבוצות אוכלוסייה שונות בארץ ובעולם ומתחומי ידע שונים. החממה פועלת בשיתוף עם מוסדות אקדמיים בארץ ובחו"ל ומעניקה לסטודנטים סוציאליזציה לעולם האקדמי של מחקר באמצעות עבודה משותפת בקבוצות מחקר ובפרסומים משותפים.

מטרת המחקר

מטרת מחקר האורך היא הערכת השפעת התוכנית "עולים לדרך" על המשפחות המשתתפות בה, ובפרט על שיפור מוגנות הילד. מדדי המחקר כוללים את המדד המרכזי שהוא: מגמת שיפור במוגנות של הילדים, ומדדי משנה: שותפות המשפחה בתהליך, יישום תוכנית המשפחה, שיפור יכולת המשפחה להיעזר בתומכים ולהיעזר באנשי מקצוע ושיפור הקשר והתקשורת בין המשפחה ובין שירותי הרווחה.

שלב המחקר

דוח זה מתייחס **לשלב המסכם** במחקר ההערכה של ביצוע תוכנית "עולים לדרך" בישראל באמצעות מודל קד"ם. המחקר מקיף את שלושת שלבי התהליך (הכנה להיוועדות, היוועדות, יישום תוכנית משפחה) תוך השוואה בין 2 נקודות זמן ושילוב בין נתונים כמותניים לאיכותניים.

שדה המחקר

שדה המחקר לאיסוף הנתונים עליהם מתבסס הדוח הוא חמישה ישובים בהם בוצעה התוכנית "עולים לדרך-קד"ם". התוכנית בוצעה בשנה הראשונה בחמישה ישובים, ובמהלכה הופסקה העבודה בישוב אחד ולאחר תקופה הצטרף ישוב נוסף. עם זאת התוכנית לדרך, בכל ישוב הוגדרה אוכלוסיית יעד מרכזית לתוכנית על פי מאפיינים תרבותיים (חרדים, עולים מאתיופיה, בני המנשה, עולים ממדינות חבר העמים ועולים מצרפת). עם זאת, סוכם כי משפחות מתאימות שאינן עונות לקריטריון התרבותי יוכלו להשתתף בתוכנית ואכן כך היה. מגמה זו התרחבה בהמשך. למרות שהמדגם בתחילת המחקר נבחר בעיקר על פי הקשרים תרבותיים (בהתאם למכוונות של הפיילוט בשנה הראשונה), הרי שהמשפחות מושפעות מהקשרים נוספים שנחשפו במחקר, כמו הגירה, עוני, דת, בני משפחה עם מוגבלות, שכול ועוד. מהשנה השנייה למחקר ההקשר התרבותי לא היווה קריטריון למדגם, אלא הקריטריון של השיקול בהפניית המשפחה לוועדת תכנון טיפול והערכה.

הראיונות נערכו עם השותפים לתהליך:

- הורה אחד מכל משפחה
- ילד/ה אחד/ת
- מתאם/ת
- עובדת סוציאלית
- תומך/ת
- מלווה משפחה

שיטת המחקר

מחקר זה הינו **מחקר אורך מעצב משולב-שיטות ומודע-הקשר**, אשר בוצע על ידי צוות מחקר של אנשי אקדמיה וסטודנטים מחממת נבט למחקר מודע-הקשר.

מחקר אורך: המחקר נמשך על פני שלוש שנים (2019-2021), כאשר חלק ממערך המחקר בו כלל חקר של אותם משתתפים בשתי נקודות זמן שונות. לפיכך במחקר הכמותני ההורים והעו"ס נחקרו לאחר ההיוועדות (עד שבוע אחרי) וחצי שנה מההיוועדות (בשלב היישום). היבט נוסף של היותו מחקר אורך הינו בחקר בתהליך לאורך כל שלביו – טרום היוועדות, היוועדות ושלב היישום. רצף מחקרי זה איפשר הצגת תמונה תהליכית לגבי ההשתתפות בתוכנית.

מחקר מעצב: כחלק מהיות התוכנית תוכנית פיילוט לקראת קביעת מדיניות בנושא דרכי קבלת החלטות בהקשר למשפחות עם ילדים במצבי סיכון, נעשתה למידה מתוך הממצאים אל שדה הפעולה ואל מדרג הפיקוח והמדיניות. במהלך תקופת המחקר נכתבו 3 דוחות ובוצעו כל מספר חודשים ישיבות מחקר בין צוות המחקר וועדת ההיגוי של התוכנית. בישיבות ודוחות אלה הוצגו ממצאים והמלצות לשיפור. צוות המחקר היה מעורה בהתפתחויות התוכנית ונעשו התאמות ותוספות של המחקר בעקבות צרכים שהתהוו ודוייקו במהלך תקופה זו.

שיטות מחקר מעורבות/משולבות (mixed methods): שיטות מחקר משלבות שיטות ממזגות בין הגישות האיכותניות והכמותניות בשלבים שונים של תהליך המחקר. יתרונות השילוב נעוצות ביכולת להיתרם מהאיכותיות הייחודיות של כל פרדיגמת מחקר ומההשלמה האפשרית ביניהן. כך, בעוד המחקר הכמותני מגלה "האם" השערות אומתו או הופרכו, המחקר האיכותני מספר ומפרש "כיצד" ו"מדוע" הדברים התרחשו (Tashakkori & Teddlie, 2008). מערך זה נבחר עקב הצורך להבין את משמעות ביצוע מודל קד"ם לכלל השותפים בו. לשם כך התבקשה הבנת פרספקטיבה רחבה המצליבה בין תפיסות, חוויות ורגשות. אלה תורגמו להמשך מדיניות ותוכנית פעולה. באופן זה מערך מחקר הציג ממצאים ביחס להשגת מטרות התוכנית, כמו גם ממצאים רכים המספרים באופן פנומנולוגי את חוויית ההשתתפות בו.

שילוב שיטות המחקר במחקר זה בוצע מתחילת הדרך בקביעת מערך מחקר משולב הפונה למשתתפי המחקר הן באמצעות שאלונים כמותניים והן באמצעות מתווי ראיונות ותצפיות המבוססים על הפרדיגמה האיכותנית. כל כלי המחקר מוקדו לאיסוף נתונים בהתאם למדדי המחקר שנקבעו על ידי הצוות המוביל של התוכנית. בהמשך לשלב איסוף הנתונים המופרד, שלב הניתוח נחלק לשתי פעימות (Leech, 2012). בפעימה הראשונה הנתונים האיכותניים והכמותניים נותחו בנפרד, ובשלבם שונים לאורך תקופת המחקר, בהתאם להגעה לרוויה של נתונים או בהתאם לתנאי איסוף הנתונים. בפעימה השנייה, בשנה האחרונה של המחקר, הנתונים נותחו במשולב, וכך הם מוצגים בדוח זה. אופן הצגתם כאן נותן משקל שווה לכל אחת מהשיטות (Leech, 2012) ורואה בהן כמשלימות זו את זו. לרוב מוצגים ממצאי המחקר הכמותני באמצעות תרשימים וגרפים עם הסברים לצידם, ולאחריו ממצאי המחקר האיכותני המרחיבים, מדגימים או מסבירים את שנמצא בכתיבה פרשנית ובאמצעות ציטוטים.

שלבי הניתוח הנפרדים מופיעים בדוחות מחקר קודמים ובעבודות התזה שהוגשו במהלך תקופת המחקר, ומפורטים בנספח 1.

מחקר מודע-הקשר והתאמה תרבותית של כלי המחקר וההליך המחקרי: מחקר מודע-הקשר הוא מחקר המותאם למצבי החיים המשפיעים על חייהם של הנחקרים מבחינת איסוף הנתונים ופירושם. לפיכך המחקר הותאם הן מבחינת שפה (נערכו ראיונות בשפת האם) והן מבחינת אופני ביצוע לקבוצת המיעוט האתנית או הדתית בה הוא מתרחש (למשל, התנהגות מותאמת

ולבוש ההולם את ערכי הקהילה החרדית), ורגיש להקשרים אחרים כמו חיים בעוני או חיים עם מוגבלות. במחקר מסוג זה נציגות של המשתתפים מעורבת בדרך כלל בהתאמת וקביעת מדדים ודרכי איסוף המידע בכדי להבטיח ששפת המחקר ותכניו יהיו מתאימים לתרבות. לפיכך למשל לפני כניסת החוקרת לקהילה החרדית, נערך מפגש עם רבני הקהילה אשר נתנו עצות כיצד לבצע את המחקר וקראו ואישרו את כלי המחקר (למשל האירו את תשומת ליבנו לרגישות של משפחות בכניסת אדם חילוני לביתם, או להימנע מקיום ראיון עם בן מגדר אחר לבד).

מערך מחקר איכותני – נערכו ראיונות עומק חצי-מובנים, על פי מדגם של חקרי מקרה (case study) של משפחות שלקחו חלק בתוכנית, למעט המדגם של הילדים שחרג מחקרי המקרה. כל הראיונות הוקלטו ושוקלטו. **חקרי המקרה** של המשפחות איפשרו מבט עומק להבנת תפקודן של המשפחות ושל אנשי המקצוע הלוקחים חלק בתוכנית, להבנת חוויית המשפחה, דאגותיה והיבטים של שינוי במצבה בהקשר של סיכון. כמו כן, להעלאת תובנות אודות הקשר בין הגורמים הלוקחים חלק בתהליך – המתאמים, המשפחות והעובדות הסוציאליות מהמחלקות לשירותים חברתיים. גישת חקר-מקרה מאפשרת להבין תופעה במורכבותה, תוך חקירת ההקשר הטבעי בו היא מתרחשת וממנה להכליל תיאורטית. מערך זה נסמך על התפיסה ההוליסטית לפיה "השלם גדול מסכום חלקיו". לפיכך, למידת מרכיבי המקרה השונים וחיבורם יחדיו, מאפשרת להבין את כוליות התופעה ואת הקשריה. בתוך חקרי המקרה מספר ראיונות לא בוצעו, למרות ניסיונות חוזרים ונישנים של החוקרים. ות, עקב סירוב המרואיינים לקחת חלק במחקר. במקרים אלה ביקשנו את סיוע בעלי התפקיד (מנהלת תוכנית, מתאם, עו"ס או מלווה) בהשגת ההסכמה להתראיין, אך המשתתפים סירבו גם להם.

בנוסף, איסוף הנתונים לווה בכתיבת יומני מחקר שאספו מחשבות של החוקרים ואמירות מפגישות בלתי פורמליות וכן בקריאת התוכניות המשפחתיות.

נוסף על כך נאספו נתונים מתצפיות מחמש היוועדויות של משפחות שנחקרו ומשיבות שונות (ישיבות במחלקה לשירותים חברתיים, הדרכת מלווים, צוות היגוי) וימי עיון שנערכו במהלך השנה.

סך הכל נעשו 116 ראיונות חצי מובנים על פי החלוקה הבאה: בחקר שלב ההכנה להיוועדות וההיוועדות נערכו 64 ראיונות למתאמים, הורים, ילדים, עו"ס ומלווה אחד (שהיה כבר בשלב ההכנה) (14 חקרי-מקרה). בשלב היישום נערכו 52 ראיונות להורים, ילדים, מלווים, תומכים ועו"ס (9 חקרי מקרה). במחקר הילדים רואיינו 18 ילדים, כאשר 9 נכללו במדגמים קודמים.

ניתוח הנתונים האיכותניים נעשה על ידי חלוקת המידע ליחידות משמעות שונות וארגון מחדש כך שניתן יהיה לתאר את חוויות המשתתפים ותפיסותיהם. ניתוח הנתונים נעשה בתוכנה לניתוח נתונים - Maxqda (גרסה 2020) והתנהל בשני שלבים. בשלב הראשון מיפו

החוקרים באופן דדוקטיבי בכל משפחה את התכנים העולים על פי קטגוריות מוגדרות מראש וכן קטגוריה כללית אליה הוכנסו התכנים שלא תאמו את הקטגוריות האחרות. בשלב השני של הניתוח אותרו מתוך קטגוריות אלו תמות אשר חזרו על עצמן בכל המשפחות ויצרו מבנה פרשני של הנתונים. המידע שנאסף רוכז לכדי תמות מרכזיות אשר הכילו את הקטגוריות שנאספו בשלב הקודם.

מערך המחקר הכמותני: מערך המחקר, הינו מערך מתאמי, המבוסס על מדידה חוזרת בשתי נקודות זמן, בהתייחס לאותם נבדקים, ולחלק גדול של המשתנים, כמובן עם שאלות נוספות הייחודיות לכל שלב. מדידה חוזרת הינה שיטה מקובלת במחקרי הערכה השואפים להיות רגישים וצופים בשינויים ברמה התפיסתית וההתנהגותית של המדגם. המחקר שאף למדידת שינוי במידת הסיכון של ילדים על פי תפיסת ההורים ולמידת יחסי האימון וטיב היחסים המקצועיים של ההורים עם אנשי מקצוע, בייחוד העו"ס, ושאר שותפי התוכנית. המחקר התייחס למשתנים נוספים כגון: מאפייני היוועדות ומאפייני היישום של התוכנית המשפחתיות.

עבור מדידת משתני המחקר פותחו כלי מחקר ייחודיים שהם שאלונים עם שאלות סגורות שנעו לרוב על סקאלה של תשובות ביו 1-5. בהליך איסוף הנתונים עם ההורים, החוקרים יצרו קשר טלפוני מקדים להסבר המטרה ותיאום מועד הריאיון, ובהתאם בוצע ראיון טלפוני שנמשך לרוב כחצי שעה ואף יותר. עבור עו"ס ומתאמים נשלח מכתב הסבר עם קישור לשאלונים אלקטרוניים למילוי עצמי. אחוזי ההיענות עבור מדידה ראשונה היו יותר גבוהים מהמדידה השנייה. המתאמים ענו על שאלונים בנקודת זמן ראשונה בלבד כיוון שלאחר מכן יצאו מהתהליך. ככלל, המתאמים שתפו יותר פעולה מאשר עו"ס והורים. אחוז ההיענות בקרוב הורים במדידה הראשונה היה כ- 75% ובמדידה השנייה כ- 60% מתוך 73 משפחות (הורים) שהופנו לקדם.

המדגם הכמותני היה נתון מראש וכלל הורים, מתאמים ועו"ס אשר השתתפו בתוכנית והסכימו הסכמה מדעת להשתתף במחקר ההערכה. במחקר השתתפו N=55 הורים עם ממוצע גיל של 41 שנים וממוצע ילדים של ארבעה ילדים. מבחינת חלוקה מגדרית השתתפו 39 אימהות ו- 16 אבות. מבין ההורים, 30 הורים היו ללא תעסוקה, בקרב 12 משפחות הייתה מעורבות של חוק נוער, ו- 30 משפחות הוגדרו כחד-הוריות. חלק גדול מהמשפחות המשתתפות במחקר שייכות לקבוצות תרבותיות מגוונות, רובם עולים מברית המועצות לשעבר, מאתיופיה, מצרפת או שייכים למגזר החרדי. כמחצית מן המשפחות אינן מוגדרות כמשתתפות לקבוצת מיעוט. בנקודת הזמן הראשונה, הראיונות נערכו טלפונית על ידי שאלון סגור (כשבוע מיום היוועדות) ומבין הורים אלו N=44 הורים רואיינו בנקודת הזמן השנייה גם כן בראיון טלפוני (לאחר כששה חודשים). מבחינה חלוקה מגדרית, השתתפו 29 אימהות ו- 15 אבות.

מדגם העו"ס כלל N= 66 שמתוכם השלימו 53 עו"ס, עם אחוז היענות גבוה, את השאלון בשתי נקודות הזמן. מבין מדגם 87.9% היו עובדות סוציאליות ו- 12.1% הם עובדים סוציאליים.

מדגם המתאמים כלל 66 מתאמים אשר נמדדו פעם אחת, עם סיום ההיוועדות. זאת משום הגדרת תפקידם, שמתחיל עם הפניית המשפחה לתוכנית ומסתיים בסיום ההיוועדות. אחוזי ההיענות של המתאמים למילוי השאלונים היו גבוהים מאוד.

ניתוח הנתונים נסמך על עיבודים סטטיסטיים בתוכנת המחקר SPSS בגרסתה המתקדמת. לרוב שאלות והשערות המחקר נערכו מבחנים סטטיסטיים של ערכי מהימנות, מבחנים לתיאור משתני המחקר ומבחני T במדידה חוזרת ולהפקת תרשימים.

הממצאים יתייחסו למדדים שהוגדרו מראש "כמדדי הצלחה" עבור תוכנית קד"ם:

מדדי הצלחה: קד"ם עולים לדרך

- ✓ שיפור במוגנות של ילדים שהשתתפו בתוכנית עולים לדרך-קד"ם לפי דיווחי הוריהם ועובדים סוציאליים השותפים להם.
- ✓ שיפור יחסי האימון בין ההורים שהשתתפו בתוכנית קד"ם לבין העו"ס.
- ✓ אישור מרבי של תוכניות משפחתיות על ידי עובדים סוציאליים ומידה רבה של יישום תוכנית המשפחה שגובשו ואושרו.
- ✓ דיווח ההורה שהשתתף בקד"ם כבעל יכולת ומסוגלות להיעזר בתומכים, במלווים ובאנשי קהילה בעקבות קד"ם.
- ✓ דיווח ההורה אודות שינוי לטובה בעקבות קד"ם בתפיסת מצב הסיכון של הילד והוריו.
- ✓ בנוסף למדדי הצלחה- ישנם בממצאים התייחסויות מרחיבות אודות קשרים בין משתני מחקר, כגון הקשר בין שינוי בדאגות ההורים לבין יישום תוכנית המשפחה. השוואה בין קבוצות משתתפים בעלי מאפיינים מסוימים, למשל השוואה בין עוסים לבין הורים אודות הצלחת קד"ם בשיפור מעגלי התמיכה החברתיים של המשפחה שהשתתפה בקד"ם. הממצאים גם מתייחסים לקורונה וזיקתה למשתני המחקר.

אמינות המחקר: על מנת להקפיד על ניתוח אמין ותקף בכל המחקרים שנעשו השתתפו מספר חוקרים שלקחו חלק באיסוף הנתונים, ניתוחם ושיח על פרשנותם. בנוסף, כל החוקרים בדקו באופן רפלקטיבי את מיקומם כחוקרים ביחס לאוכלוסית המחקר ולנושאים הנחקרים על מנת להיות מודעים להטיות שהם עלולים ליצור.

אתיקה: המחקר נערך בכפוף לאישור האתיקה של האוניברסיטה העברית ובהסכמת הנחקרים, וחתימתם/הקלטתם על טופס הסכמה מדעת. פרטי הנחקרים ואמירות שלהם טושטשו כדי למנוע אפשרות לזיהויים. מכיוון ששדה המחקר הינו מצומצם גיאוגרפית (גם אוכלוסיית העו"ס, קבוצת המתאמים וגם אוכלוסיית המשפחות מהקהילות הנחקרות) וקיים הסיכון של זיהוי המרואיינים, סוגיית ה**סודיות** ושמירתה הינה מרכזית במחקר זה. בכל הנוגע לשמירה על פרטיותם, המשתתפים כולם נרשמו בשמות בדויים על פי בחירתם האישית וטושטשו פרטים מזהים.

ממצאים מרכזיים

1. דאגות של הורים ועו"ס לגבי מצבי סיכון של ילדים

כלל הממצאים הכמותיים מעידים כי מבחינת המשפחות ולפי דיווחי ההורים, מורגשת הפחתה בדאגות בשלב היישום. לעומתם נראה כי העו"ס מסויגים יותר בהערכת השינוי בהפחתת הדאגות, אף כי מלכתחילה הם לא מצביעים על דאגות במידה רבה בהשוואה לדיווחי ההורים. המחקר האיכותני מחדד כי עמדה זו של העו"ס מתקשרת בעיקר למידה בה בוצעו סעיפי תוכנית המשפחה שתוכננה. פער נוסף בין הערכת המשפחות לבין הערכות העו"ס, קשור למתן משקל שונה בינם לבין ההורים לגבי סוגי הדאגות המרכזיות בהן חל שיפור. הפערים בין ההורים לעו"ס בהערכת הדאגות ומידת מרכזיותן נצפו כבר משלביו הראשונים של המחקר האיכותני והכמותני והמשיכו לאורכו. לוחות 1 ו-2, מראים פערים אלו.

לוח 1: ממוצעי דאגות הורים בנקודת הזמן הראשונה

סוג הדאגה	שכיחות/N	ממוצע	סטיית תקן
בני/בתי סובלת/ת ממצב רגשי קשה (חרדות, פחדים, תחושה שהוא לא שווה)	48	3.79	0.97
בני/בתי מעורבים בסכסוכים ובמריבות במידה והם קורים בתוך הבית	44	3.16	1.38
לבני/בתי לא ניתנת ההעשרה המתאימה לגיל/ה	49	3.10	1.56
בני/בתי דחוי מבחינה חברתית, מרגיש לא אהוב ומבודד חברתית_הורה	41	3.02	1.37
ישנן בעיות התנהגות קשות של בני/בתי במסגרת החינוך	43	2.91	1.43
הקשר של בני/בתי עם מסגרת החינוך לא סדיר	38	2.87	1.61
לבני/בתי יש בעיות בריאות חוזרות ונשנות ללא ממצאים ברורים	26	2.73	1.51
קיים מתח רב ומריבות ביני לבין בני/בתי	39	2.44	1.25
בני/בתי לא משתף אותי במה שקורה איתו/ה, אין תקשורת בנינו	46	2.37	1.32
בני/בתי מתנהגים באלימות פיזית כלפיי וכלפי מבוגרים ואחרים אחרים	32	2.31	1.42
מקום פיזי בטוח בבית (ריהוט מתאים ובטוח-לא שבור או מקולקל)	52	2.31	1.32
בני/בתי נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית	23	2.26	1.51
לבני/בתי נטייה לפגוע בעצמו/ה	17	2.06	1.03
בני/בתי יוצאים להרבה שעות מחוץ לבית (ללא תעסוקה או חוג או מסגרת ברורה-אלא יותר כשוטטות)	23	2.04	1.46
לבני/בתי מתמלאים הצרכים בתוך הבית: תזונה (כמות אוכל, איכות אוכל וכו')	52	2.04	1.24
ביגוד (כמות הביגוד, מותאם לצרכיו וכו')	53	1.92	1.07
בני/בתי נמצאים הרבה שעות בבית ללא השגחה	25	1.88	1.20
היגינה (למשל ניקיון ביגוד, מקלחות, ניקיון מרחב שבו הוא שווה)	51	1.84	1.19
יש לבני/בתי קשרים והתחברויות עם עוברי חוק	10	1.80	1.69
טיפול רפואי (חיסונים, מעקב רפואי, טיפול בפציעות)	52	1.54	0.94
בני/בתי משתמשים באלכוהול או סמים	5	1.00	0.00

לוח 2: ממוצעי דאגות עו"ס בנקודת הזמן הראשונה

סוג הדאגה	שכיחות/N	ממוצע	סטיית תקן
הילד/ה סובל ממצב רגשי קשה (חרדות, פחדים, תחושה שהוא לא שווה)	66	3.33	1.11
לילד/ה לא ניתנת ההעשרה המתאימה לגילו/ה	63	3.22	1.16
הילד/ה מעורב/ת בסכסוכים ובמריבות במידה והם קורים בתוך הבית	63	3.21	1.39
הילד/ה לא משתף את הוריו במה שקורה איתו/ה, אין תקשורת ביניהם	61	2.79	1.23
הילד/ה נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית	59	2.76	1.33
קיים מתח רב ומריבות בין הילד/ה להורה	60	2.75	1.35
ישנן בעיות התנהגות קשות של הילד/ה במסגרת החינוך	63	2.70	1.36
הילד/ה דחוי מבחינה חברתית, מרגיש לא אהוב ומבודד חברתית	61	2.69	1.32
הקשר של הילד/ה עם מסגרת החינוך לא סדיר	59	2.68	1.47
ביגוד (כמות הביגוד, מותאם לצרכיו וכו')	64	2.42	1.02
תזונה (כמות האוכל, איכות האוכל וכו')	61	2.41	0.96
מקום פיזי בטוח בבית (ריהוט מותאם ובטוח – לא שבור או מקולקל)	65	2.40	0.93
הילד/ה נמצא/ת הרבה שעות בבית ללא השגחה	59	2.36	1.28
היגיינה (ניקיון ביגוד, מקלחות, ניקיון מרחב שבו הוא שווה)	66	2.35	1.05
טיפול רפואי (חיסונים, מעקב רפואי, טיפול בפציעות)	64	2.17	0.97
הילד/ה יוצאים להרבה שעות מחוץ לבית (שוטטות)	56	2.13	1.45
הילד/ה מתנהגים באלימות פיזית כלפי מבוגרים ואחרים בסביבתו	58	2.03	1.26
יש לילד/ה קשרים והתחברויות עם עוברי חוק	45	1.73	1.39
לילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה	56	1.64	1.10
לילד/ה יש בעיות בריאות חוזרות ונשנות ללא ממצאים ברורים	52	1.50	0.94
הילד/ה משתמש/ת באלכוהול או סמים	41	1.44	0.95

הדאגות של ההורים בלוח מספר 1 והדאגות של העו"ס בלוח מספר 2 מסודרות בסדר יורד בהתאם לממוצע הדאגה במדגם ההורים והעו"ס בהתאמה (הסקאלה של פרטי הדאגה נעה בין 1-5 עד כאשר ממוצע התשובות עבור היגד המייצג דאגה נחשב לממוצע גבוה כאשר הדאגה מגיעה למספרים 4,5 ; ממוצע בינוני נחשב 3 ; וממוצע 1,2 נחשב נמוך ז"א דאגה במידה נמוכה). כפי שניתן לראות מלוחות 1 ו-2 הממצאים התיאוריים במדידה הראשונה, משמע עם קיום ההיוועדות, מראים באופן התרשמותי ותיאורי כי הדאגות על פי תפיסת ההורים מתאפיינים בממוצעים מעל לממוצע (3 מתוך 5) בארבעה היגדים שהתייחסו למצבו הרגשי של הילד, מעורבותו בסכסוכים בבית, אי מתן העשרה מתאימה לילד ובמצבו החברתי. דאגות העו"ס שהיו מעל לממוצע (מעל 3 מתוך 5) היו שלושה היגדים שהתייחסו למצבו הרגשי של הילד, אי מתן העשרה מתאימה בעבורו ומעורבות בסכסוכי המשפחה. למרות שלא נעשתה השוואה סטטיסטית בין דאגות ההורים לעו"ס עדיין באופן התרשמותי רואים בחלקים דמיון בתפיסת הדאגות כגון ההתייחסות להיגדים דומים ובו זמנית ניתן לראות שהדמיון הוא לא מוחלט וכן יש שוני במידת הדאגה הספציפית. ככלל, להורים יותר דאגות לצד החברתי של

הילד ולעו"ס דגש על הדאגה למה שקורה בחיק המשפחה וההורים. בהמשך הדוח ניתן לראות איך מגמות אלו התפתחו עם יישום תוכניות ההתערבות.

דאגה נוספת הייחודית להורים ועלתה במחקר האיכותני, ומתגלה כמשמעותית היא הוצאת ילדיהם מהבית על ידי מערכת הרווחה. לבסוף, ניתן לראות כי בקרב העו"ס ממוצעי הדאגות באופן כללי נמוכים יותר בהשוואה לאלו של ההורים.

בנוסף, ניתן לראות כי ממוצעי הדאגות הן של העו"ס והן של ההורים אינם גבוהים מאוד, משמע אינם מעידים על דאגות במידה של 4,5 שנחשבים מאוד גבוהים. מכאן ניתן להבין כי יתכן ולתוכנית מופנים ילדים ובני נוער שלרוב אינם במצב אקוטי וחמור. בהקשר לממצא זה, יש לציין כי על פי הדיווחים שהתקבלו עם התקדמות הפיילוט הופנו לתוכנית משפחות עם דאגות מורכבות, חלקן מורכבות מאוד.

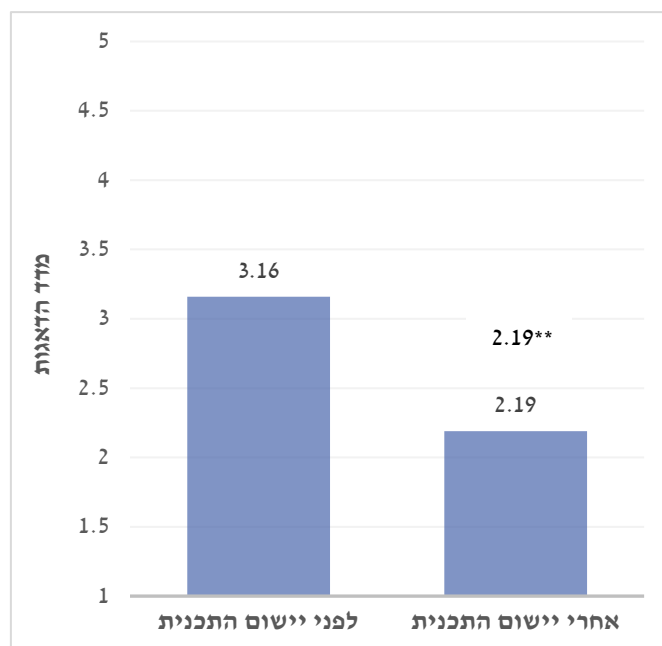
1.1 מדד דאגות לפי הערכת ההורים בשתי נקודות זמן: לפני ותוך כד⁵ יישום תוכנית המשפחה

מדד זה בוחן את מידת הדאגות של ההורים עבור ילדיהם בשתי נקודות הזמן, על סולם שנע בין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד". מדד דאגות הינו מדד המורכב מ 21 היגדים הכוללים התייחסות לדאגות לפי: מצב רגשי, מצב חינוכי-חברתי, יחסי הורים-ילדים, סיפוק צרכים בסיסיים, סביבה פוגענית, עבריינות ופגיעה עצמית. חישוב המדד נערך על ידי ממוצע כללי בין 21 ההיגדים עבור כל הורה, כך שממוצע גבוה מעיד על רמת דאגות גבוהה. בנקודת הזמן הראשונה, ענו N=55 הורים ובנקודת הזמן השנייה ענו N=44 הורים. בנוסף, מהימנותו הפנימית של המדד בנקודה הראשונה עמדה על $\alpha=0.83$ ובנקודה השנייה $\alpha=0.74$. כלומר, ניתן להסיק שמדובר במהימנות גבוהה ומספקת של כלי המחקר.

---

⁵ תוך כדי – הכוונה היא למדידה של כחצי שנה לאחר ההיוועדות. רוב המשפחות בשלב זה היו בעיצומו של שלב היישום.

גרף מס' 1: ממוצע מדד הדאגות בקרב ההורים לפני יישום התכנית (N=55) ואחרי יישום התכנית (N=44)

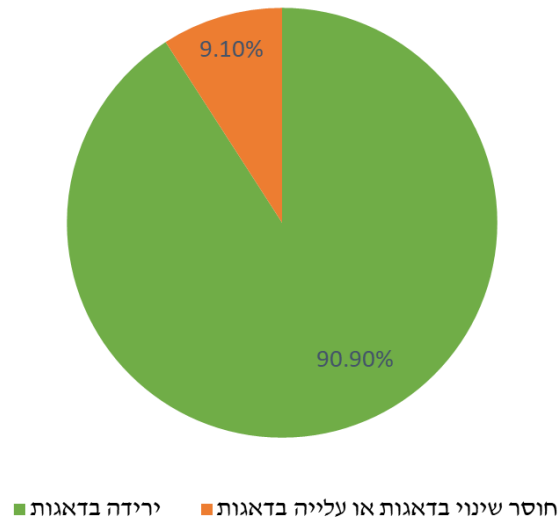

**P<.001

מתוך הגרף ניתן לראות כי ישנה ירידה מובהקת, המעידה על הפחתה בדאגות ההורים כחצי שנה מתחילת יישום התכנית. לפני יישום התכנית ממוצע הדאגות בקרב ההורים היה 3.16 ואילו במדידה החוזרת מדד הדאגות ירד ל 2.19.

המחקר האיכותני מלמד כי כל ההורים שרואיינו הצביעו על החיים בעוני כדאגה דומיננטית המשפיעה על חייהם. במידה רבה מאוד הם גם הצביעו על דאגה עמוקה מהוצאת ילדיהם מחיקם. דאגה זו עלתה באופן גלוי וסמוי גם מילדים רבים שרואיינו. דאגות נוספות שהוזכרו במידה רבה היו סביב רגשות של מתח וכעס שגררו התנהגויות לא מותאמות. ממד אחר של דאגות העולה מהמחקרים האיכותניים מצביע על דאגות של ילדים כלפי הוריהם. למשל כלפי הורים שאינם בריאים, שזקוקים לטיפול ותמיכה נפשית או להדרכה הורית, או ממצב המשפחה לאחר סיום התוכנית. דאגה אחרת שעלתה, כתוצר לוואי של התוכנית, היתה חשיפת הילדים לתכנים מדאיגים על המשפחה שעולים בשיחות ובהיוועדות.

גרף מס' 2: תיאור שכיחות: השינוי בדאגות ההורים בין שתי נקודות הזמן לפני ואחרי יישום התכנית

לפי הגרף, ניתן לראות כי בקרב כ- 91% מההורים נרשמה ירידה במדד הדאגות אחרי יישום התכנית. מדד ההצלחה המקורי של התוכנית עם יציאתה לדרך, שאף לתוצאה שמעל 50% מההורים יעריכו כי המוגנות עלתה (דהיינו הפחתה בדאגות). ממצא זה מראה כי התוכנית עמדה בציפיות והצליחה להפחית מדאגות ההורים באופן משמעותי.

ממצא זה מתכתב באופן דומה עם ממצאי המחקר האיכותני אשר העיד גם הוא על הפחתה בדאגות ההורים. הורים רבים סיפרו כי בזכות התוכנית מתרחשים תהליכים משמעותיים בהתמודדותם עם הדאגות, כמו שינוי לדפוס תקשורת נעימים יותר בתוך המשפחה, הטבת הקשר עם אנשי מקצוע, יצירת שגרה יציבה יותר והרחבת הפעילויות של הילדים. כך למשל מעיד אחד האבות שרואיינו:

"כשקד"ם נכנס היה עוד ויכוחים ופיצוצים וכאלה... אבל המתאם, שהוא באמת פתח לי את העיניים ונתן לי הרבה כלים בהרבה הרבה דברים ש... לא חשבתי לפני כן ככה, והיום אני חושב על זה אחרת... וגם הייתי יותר עצבני, היום אני יותר רגוע." (אב)

לצד זאת, עלו גם מעט קולות מאוכזבים וכועסים מההורים בנוגע לעמידת התוכנית בציפיותיהם. אלה התייחסו בעיקר לציפיה לשינוי משמעותי יותר שלא קרה, לקשר משמעותי יותר עם עו"ס או מלווה, לתומכים שנשרו, לגובה סל התקציב ודרכי השימוש בו ועוד.

פירוט דאגות ספציפיות בקרב ההורים אודותיהם נצפתה ירידה משמעותית בדאגות:

נעשתה בחינה ברמה של סוגי דאגות ספציפיות בהן נצפתה ירידה מובהקת.

- מצב רגשי קשה של הילד: הקשיים במצב הרגשי של הילדים פחתו באופן מובהק בשלב היישום ($M=3.15, SD=1.4$) ממצבם הרגשי של הילדים בשלב ההכנה וההיוועדות ($M=3.79, SD=.96$); ($t(33)=2.64, p=.013$).
  - נטייה לפגיעה עצמית: הנטייה לפגיעה עצמית בקרב הילדים כפי שדיווחו ההורים פחתה באופן מובהק בשלב היישום ($M=1.29, SD=.64$) מאשר מידת הפגיעה העצמית של הילדים שדווחה בשלב ההיוועדות ($M=2.06, SD=1.03$); ($t(7)=2.98, p=.02$).
  - סכסוכים ומריבות בתוך הבית: הסכסוכים והמריבות בתוך הבית לפי דיווח ההורים פחתו באופן מובהק בשלב היישום ($M=2.45, SD=1.48$) ממידת הסכסוכים והמריבות המדווחות בשלב ההיוועדות ($M=3.15, SD=1.38$); ($t(28)=2.11, p=.04$).
  - דחייה חברתית: מידת הדחייה החברתית והבדידות של הילדים המדווחות על ידי ההורים פחתו באופן מובהק בשלב היישום ($M=2.11, SD=1.23$) ממידת הדחייה החברתית והבדידות שדווחה בשלב ההיוועדות ($M=3.02, SD=1.36$); ($t(27)=2.27, p=.03$).
- עיקר ההפחתה בדאגות של ההורים נצפו בהערכה כי מצבו של הילד השתפר בממד האישי, המשפחתי והחברתי, ולא למשל בסיפוק צרכיו הבסיסיים או מצבו הלימודי וכו'.
- המחקר האיכותני מוסיף להתנסות של ההורים גם את זו של הילדים, אשר גם הם השתתפו בהבעת דאגותיהם בהיוועדות ונשאלו לאחר כחצי שנה על שינויים שחלו בדאגותיהם. על אף שחלק ניכר מהילדים לא זכרו מה היו הדאגות עליהן הם הצביעו בהיוועדות, רובם הצביעו על חשיבות היחסים המשפחתיים עבורם כדאגה דומיננטית, כמו גם על חשיבות המשפחה כמענה לדאגותיהם. חלק מהם שיתפו כי הם חווים שינוי בבית, בהיבטים של מערכות היחסים בין בני הבית ושל יותר רגיעה של ההורים. כך למשל משתפת אחת הנערות אשר אימה זכתה לליווי מקצועי של תמיכה:

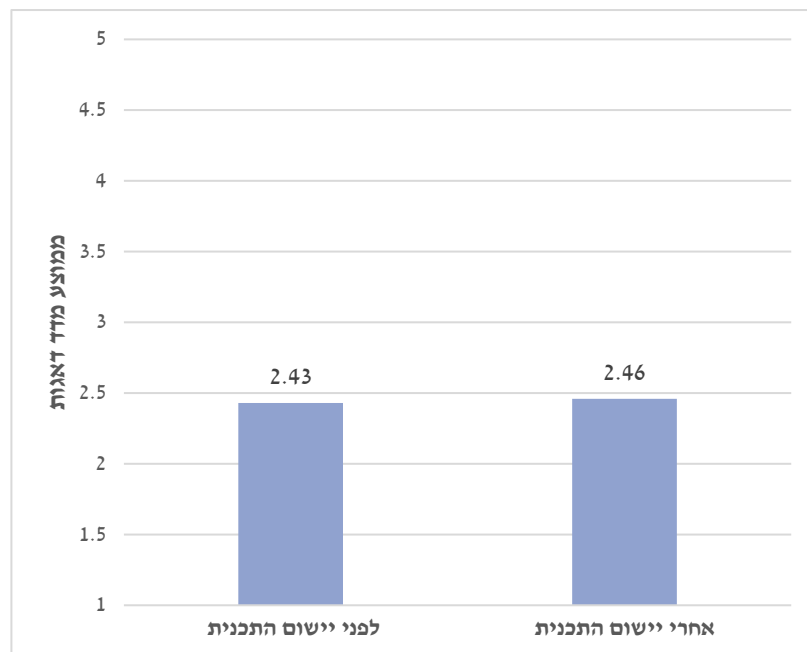
"בשיחות, שאמא הייתה הולכת, אז היא נרגעה, כאילו זה עזר לה ממש למגר את העצבים ואת הכעס ואת ההתפרצויות וכל מיני דברים שהקשו עלינו בבית." (נערה)

עם זאת, כשליש מהילדים שרואינו סיפרו כי לא הרגישו שדעתם נשמעה היטב בהיוועדות. ממצא זה מעלה שאלות בדבר המידה בה דאגות הילדים והפרספקטיבות שלהם על אודות הבנת המצב עלו על סדר היום ונלקחו בחשבון. ממצאים אלה מקבלים חיזוק גם מהמחקר האיכותני שנערך עם הילדים, שהציג חוויות של מבוכה, בושה וחשש מהשתתפות פעילה בהיוועדות, בעיקר בקרב הילדים הקטנים יותר. לעומתם, חלק מבני הנוער שיתפו בחוויה חיובית של השתתפות, מבחינת הבעת דעתם והקשבה להם.

1.2 מדד דאגות לפי הערכת העו"ס השותפים למערך המסייע של הילד ומשפחתו לפני ואחרי יישום תוכנית המשפחה

בדומה לממד הדאגות של ההורים, מדד זה בוחן את מידת הדאגות של העו"ס עבור הילדים בשתי נקודות הזמן, על סולם שנע בין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד". מדד דאגות זה המורכב מ 21 היגדים הכוללים התייחסות לדאגות לפי: מצב רגשי, מצב חינוכי-חברתי, יחסי הורים-ילדים, סיפוק צרכים בסיסיים, סביבה פוגענית, עבריינות ופגיעה עצמית. חישוב הממד נערך על ידי ממוצע כללי בין ההיגדים עבור כל עו"ס, כך שממוצע גבוה מעיד על רמת דאגות גבוהה. בנקודת הזמן הראשונה, ענו N=66 עו"ס ובנקודת הזמן השנייה ענו N=53 עו"ס. בנוסף, מהימנותו הפנימית של הממד בנקודה הראשונה עמדה על $\alpha=0.83$ ובנקודה השנייה $\alpha=0.75$ (כלומר ניתן להסיק שמדובר במהימנות גבוהה ומספקת של כלי המחקר).

גרף מס' 3: ממוצע מדד הדאגות בקרב העו"ס לפני יישום התכנית (N=66) ובמהלכה (N=53)

הגרף מעלה כי אין שינוי מובהק בממד הדאגות בקרב העו"ס וכי הדאגה נותרה בעינה, יחד עם זה יש לשים לב כי מלכתחילה רמת הדאגה לא הייתה גבוהה במיוחד.

למרות האמור בממצא זה, בלמעלה ממחצית מהראיונות עם העו"ס עלו היבטים של שביעות רצון מהשיפור בהתמודדות המשפחתית. שביעות רצונם של העו"ס מתקשרת בעיקר למידה בה בוצעו סעיפי תוכנית המשפחה שתוכננה. עם זאת צוינו גם היבטים ספציפיים יותר הקשורים

למשל בעליה בשקט הנפשי, בשינוי התנהגותי, במערכות היחסים ובהפחתה מסוימת בדאגות הקשורות לתעסוקה או מצב כלכלי. כך למשל מספרות שתי עו"ס:

"התוכנית מתבצעת כפי שתוכננה בדיוק, וכל הדאגות כלפי הילדים טופלו מלבד הנערה הגדולה שעדיין לא הספקנו לטפל בזה. ההורים קיבלו הדרכה הורית על סמכות הורית, ואיך להתנהג עם הילדים... והתחלנו לראות שינויי אצל הילדים, וגם הילדים מבקרים באופן סדיר במסגרות... והם גם מדברים איתי על זה שעכשיו יש להם כלים יותר איך להתמודד עם הילדים וזו אחת ההצלחות הכי חשובות. עכשיו לאחר הקורונה אני מקווה שהישגים אלו ישמרו, ולא נחזור אחורה עם העניין של הביקור במסגרות החינוכיות. זה אתגר רציני" (עו"ס)

"כאילו נהיה לו מן שקט כזה בבית כאילו לא.. לא.. ה... המחשבות על אוכל, איך להביא אוכל לבית והמצוקה הכלכלית. איך שהוא התפנה מזה, כי הילדים אכלו שם שלוש ארוחות במעון והוא גם עבד ואכל שם, ורה משולבת גם בתוכניות, אם ליווי כלכלי, אם זה ליווי תעסוקתי. זאת אומרת הם עטופים. המשפחה מאוד מאוד עטופה. נראה לי שזה קצת עזר לאלעד באמת ככה להתפנות להשאיר את הסידורים, והוא לעסוק רק בפרנסה" (עו"ס)

פירוט דאגות ספציפיות אודותיהם נצפתה בקרב העו"ס ירידה משמעותית בדאגות:

נעשתה בחינה ברמה של סוגי דאגות ספציפיות בהן נצפו שינויים מובהקים.

- סיפוק צרכים בסיסיים – ביגוד: נמצא כי דאגה אודות כמות הביגוד ומידת התאמת הביגוד למזג האוויר ולצרכיו של הילד ירדה באופן מובהק בשלב היישום ($M = 2.06, SD = 0.934$) ממידת כמות הביגוד ומידת התאמת הביגוד למזג האוויר ולצרכיו של הילד בשלב ההיוועדות ($M = 2.46, SD = 1.03$) ($t_{(49)} = 2.43, p = .018$).
- התנהגות סיכונית/פוגענית: הילד מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים: ניתן לראות כי מידת ההתנהגות הפיזית האלימה ירדה בצורה מובהקת בשלב היישום ($M = 1.76, SD = 0.955$) ממידת התנהגותם הפיזית האלימה של הילדים בשלב היוועדות ($M = 2.15, SD = 1.23$) ($t_{(33)} = 1.97, p = .057$).
- סיכון סביבתי: הילד נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית: יתר על כן, נמצא כי מידת הימצאות הילדים בסביבה שעלולה לפגוע בהם פיזית, רגשית או מינית ירדה באופן מובהק בשלב היישום ($M = 2.33, SD = 1.22$) ממידת הימצאות הילדים בסביבה שעלולה לפגוע בהם פיזית, רגשית או מינית בשלב היוועדות ($M = 2.79, SD = 1.37$) ($t_{(41)} = 2.04, p = .047$).

- סיכון סביבתי - יש לילד קשרים והתחברויות עם עוברי חוק: נמצא גם כי מידת הקשרים וההתחברויות של הילד עם עוברי חוק פחתה בצורה מובהקת בשלב היישום ($M = 1.61$, $SD = 0.97$) ממידת הקשרים וההתחברויות של הילד עם עוברי חוק בשלב היוועדות ($M = 2.39$, $SD = 1.75$), $(t_{(17)} = 2.43, p = .026)$.

דאגה בה יש עלייה מובהקת בדאגות:

- הקשר של הילד עם המסגרת החינוכית לא סדיר: ניתן לראות בניתוח המשך, כי מידת הקשר של הילד/ה עם מסגרת החינוך באופן לא סדיר עלתה בצורה מובהקת בשלב היישום ($M = 3.61$, $SD = 1.18$) ממידת מידת הקשר של הילד/ה עם מסגרת החינוך באופן לא סדיר בשלב היוועדות ($M = 2.55$, $SD = 1.44$) $(t_{(46)} = -3.14, p = .003)$.

דאגות הע"וסים שחלה לגביהן הפחתה שונות מהדאגות של ההורים, והם מתייחסות בעיקר לשיפור בתנאים הסביבתיים של הילד. ניתוח מפורט יותר מצביע על כך שרק בקרב 3 משפחות מתוך ה-18 משפחות שהיו מעורבות לפני הכניסה לקד"ם עם חוק נוער חלה הפחתה בדאגות המצוינות לעיל לפי דיווחי העו"ס. כאן חשוב לזכור את הקשר הקורונה שהשפיע על סדירות מערכת החינוך.

1.3 תפיסת ההורים את ההשתנות במידת הדאגות לפי גילאי הילדים

תפיסת הדאגות של ההורים אודות ילדיהם, נבחנה בסעיפים הקודמים אך נמצא רלוונטי לנסות ולהבין אם השתנות הדאגות האלו הם תלויי גיל הילד. לבחינת סוגיה זו, חולקו קבוצות הגיל של הילדים לשלוש קבוצות גיל: הגיל הרך (מלידה עד 6), גיל החביון (גילאי 7-12) וגיל ההתבגרות (13-18). סה"כ התקיימו היוועדויות אודות 73 ילדים שהיו בטווח הגיל בין לידה ל-18. גיל רך היוו 13.6%, גיל החביון 43.2% וגיל ההתבגרות 43.2% מכלל המדגם. שלושת הלוחות הבאים מתארים את מידת ההשתנות בתפיסות לפי גיל. שלוש הדאגות שחל בהם שינוי לטובה סומנו לפי מדרג ממוצעים מהגדול לקטן.

לוח 3: תיאור השינוי בתפיסת דאגותיהם של הורים שילדיהם בגיל הרך (גילאי לידה עד 6)

דאגה	N	ממוצע	סטיית תקן
הילד/ה סובל/ת ממצב רגשי קשה חרדות, פחדים, תחושה שהוא/היא לא שווה	0		
הילד/ה נמצא/ת הרבה שעות בבית ללא השגחה	0		
הילד/ה משוטט שעות רבות מחוץ לבית	0		
מידת נפגש עם פורעי חוק	0		

			הילד/ה משתמש/ת באלכוהול או סמים
		0	
1.52753	-2.6667	3	ישנן בעיות התנהגות קשות של הילד/ה במסגרת החינוכית
	-2.0000	1	לילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה
2.75379	-1.2500	4	הילד/ה מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים
1.41421	-1.0000	2	לילד/ה יש בעיות בריאות חוזרות ונשנות ללא ממצאים ברורים
2.51661	-.6667	3	הילד/ה דחוי/ה מבחינה חברתית, מרגישה לא אהוב ומבודד חברתית
2.12132	-.5000	2	הילד/ה מעורב/ת בסכסוכים ובמריבות המתרחשים בבית
2.36291	-.2500	4	לילד/ה לא ניתנת ההעשרה המתאימה לגילו
0.00000	0.0000	6	תזונה (כמות, איכות האוכל)
.70711	0.0000	5	שמירה על בטיחות (ריהוט מותאם ובטוח – לא שבור או מקולקל)
	0.0000	1	הילד/ה נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית
.40825	.1667	6	טיפול רפואי (חיסונים, מעקב רפואי, טיפול בפציעות)
4.04145	.3333	3	מידת קיום מתח רב ומריבות בין הילד/ה להורה
.81650	.3333	6	היגיינה (שמירה על נקיון הגוף והביגוד)
.54772	.5000	6	ביגוד (, מותאם למזג האויר)
2.51661	.6667	3	הילד/ה לא משתף את הוריו במה שקורה א/תו/ה, אין תקשורת ביניהם
2.08167	1.6667	3	הילד מבקר באופן סדיר במסגרת החינוכית

*ממוצע שיש לפניו סימן מינוס מראה על הפחתה בדאגה.

לוח 4: תיאור השינוי בתפיסת דאגותיהם של הורים שילדיהם שבגיל החביון (גילאי 6-12)

דאגה	N	ממוצע	סטיית תקן
הילד/ה סובלת/ת ממצב רגשי קשה חרדות, פחדים, תחושה שהיא/היא לא שווה	0		
הילד/ה דחוי/ה מבחינה חברתית, מרגישה לא אהוב ומבודד חברתית	13	-1.2308	1.78670
הילד/ה מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים	6	-.5000	1.64317
לילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה	3	-.3333	1.52753
לילד/ה יש בעיות בריאות חוזרות ונשנות ללא ממצאים ברורים	6	-.3333	1.36626
הילד מבקר באופן סדיר במסגרת החינוכית	8	-.1250	1.35620
הילד נפגש עם פורעי חוק	2	0.0000	0.00000
הילד/ה משתמש/ת באלכוהול או סמים	1	0.0000	
לילד/ה לא ניתנת ההעשרה המתאימה לגילו	17	.1176	1.93269

1.04319	.1667	18	תזונה (כמות, איכות האוכל)
1.31656	.2000	10	הילד/ה מעורב/ת בסכסוכים ובמריבות המתרחשים בבית
1.54066	.2857	14	ישנן בעיות התנהגות קשות של הילד/ה במסגרת החינוכית
1.57181	.2941	17	הילד/ה לא משתף את הוריו במה שקורה א/תו/ה, אין תקשורת ביניהם
1.33456	.3889	18	היגינה (שמירה על נקיון הגוף והביגוד,
1.50923	.4444	9	קיים מתח רב ומריבות בין הילד/ה להורה
1.21876	.4737	19	שמירה על בטיחות) ריהוט מותאם ובטוח – לא שבור או מקולקל)
1.12390	.5263	19	טיפול רפואי (חיסונים, מעקב רפואי, טיפול בפציעות)
1.34990	.6000	10	הילד/ה נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית
.89508	.6316	19	ביגוד (, מותאם למזג האוויר
1.88982	.7143	7	הילד/ה נמצא/ת הרבה שעות בבית ללא השגחה
1.48324	.8000	5	הילד/ה משוטט שעות רבות מחוץ לבית

* ממוצע שיש לפניו סימן מינוס מראה על הפחתה בדאגה.

לוח 5: תיאור השינוי בתפיסת דאגותיהם של הורים שילדיהם שבגיל ההתבגרות (גילאי 12-18)

דאגה	N	ממוצע	סטיית תקן
הילד/ה סובל/ת ממצב רגשי קשה (חרדות, פחדים, תחושה שהוא/היא לא שווה)	0		
הילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה	4	-2.0000	.81650
הילד נפגש עם פורעי חוק	3	-1.3333	2.30940
הילד/ה מעורב/ת בסכסוכים ובמריבות המתרחשים בבית	17	-1.2353	1.82104
ישנן בעיות התנהגות קשות של הילד/ה במסגרת החינוכית	13	-1.0769	1.97744
הילד/ה יש בעיות בריאות חוזרות ונשנות ללא ממצאים ברורים	6	-1.0000	2.82843
הילד/ה מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים	9	-.8889	1.76383
הילד/ה דחוי/ה מבחינה חברתית, מרגישה/ה לא אהוב ומבודד חברתית	12	-.5833	2.39159
הילד/ה נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית	4	-.5000	1.00000
הילד/ה נמצא/ת הרבה שעות בבית ללא השגחה	6	-.3333	.81650
קיים מתח רב ומריבות בין הילד/ה להורה	12	-.2500	1.54479
מידת תזונה (כמות, איכות האוכל)	16	-.1250	1.02470

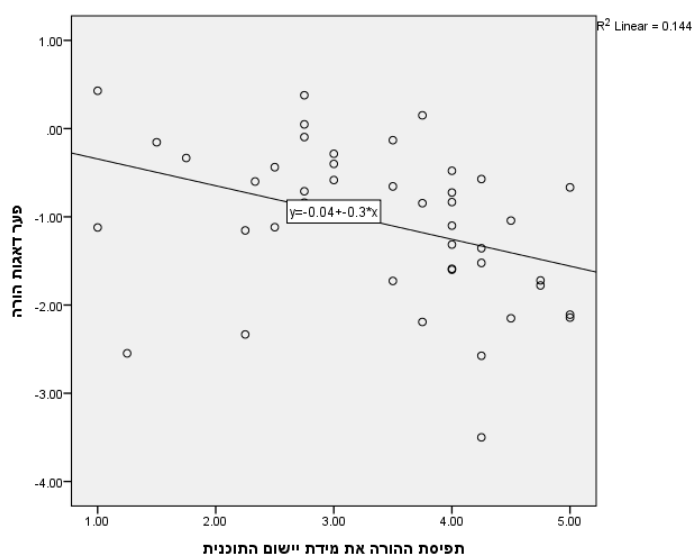
1.67332	0.0000	16	טיפול רפואי (חיסונים, מעקב רפואי, טיפול בפציעות)
1.95402	0.0000	12	מבקר באופן סדיר במסגרת החינוכית
1.69558	.0000	17	מידת שמירה על בטיחות (ריהוט מותאם ובטוח – לא שבור או מקולקל)
1.23140	.1111	18	ביגוד (, מותאם למזג האוויר
2.23207	.1250	8	הילד/ה משוטט שעות רבות מחוץ לבית
1.98524	.2353	17	היגיינה (שמירה על נקיון הגוף והביגוד,
1.82925	.5000	14	לילד/ה לא ניתנת ההעשרה המתאימה לגילו
1.54955	.6429	14	מידת הילד/ה לא משתף את הוריו במה שקורה א/תו/ה, אין תקשורת ביניהם
1.41421	1.0000	2	מידת הילד/ה משתמש/ת באלכוהול או סמים

*ממוצע שיש לפניו סימן מינוס מראה על הפחתה בדאגה.

מתיאורי הלוחות 3, 4 ו-5 ניתן ללמוד באופן התרשמותי בלבד, כי חלה הפחתה בחלק מהדאגות של הורים שילדיהם בגיל הרך. לפי מדרג הממוצעים, שלושת הראשונים שפחתו הם בעיות התנהגות קשות של הילד/ה במסגרת החינוכית, לילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה, והילד/ה מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים. כמו כן, להורים שילדיהם בגיל החביון הייתה הפחתה בדאגות הבאות: הילד/ה דחוי/ה מבחינה חברתית, מרגיש/ה לא אהוב ומבודד חברתית, הילד/ה מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים, וילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה. לבסוף, ניתן לראות כי חלה הפחתה בדאגות של הורים שילדיהם בגיל ההתבגרות, כאשר לפי מדרג הממוצעים, שלושת הדאגות הראשונות הן: לילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה, הילד נפגש עם פורעי חוק, הילד/ה מעורב/ת בסכסוכים ובמריבות המתרחשים בבית. ממבט על ההפחתה בדאגות לפי גיל, ניתן להבחין בשוני בין הדאגות המרכזיות עבור כל גיל, כאשר חלק מהדאגות תואמות לשלב החיים בו מצוי הילד.

לביסוס ההבנה כי הפחתה בדאגות הוא משתנה בעל זיקה ליישום תוכנית ההתערבות המשפחתית של קד"ם, נבחן הקשר בין שני המשתנים הבאים: דאגות הורים אודות ילדיהם ויישום תוכנית המשפחה.

גרף מס' 4: קשר בין תפיסת ההורה את מידת יישום תכנית המשפחה לבין השתנות בדאגות ההורים (N=44)

לפי ממצאי הגרף, ניתן לראות קשר שלילי בין דאגות הורים אודות ילדיהם לבין יישום התוכנית המשפחתית (נמצא קשר שלילי מובהק בעל עצמה בינונית $r = -0.38$, $P < 0.05$). כלומר, הקשר ההפוך מעיד כי ככל שההורה מדווח שתוכנית המשפחה מיושמת, משיגה את מטרתה ושבע רצון ממנה ככל שדאגותיו פוחתות בהתייחס לבנו/בתו.

סוגית הפער בהגדרת הדאגות העיקריות בין המשפחות לבין העו"ס היא משמעותית ביותר לקשר ביניהם ולתכנון תוכנית המשפחה, ויש לה תוקף מכלל כלי המחקר. הרחבת מעגל השיח בהיוועדות פותח פתח לשמיעת מכלול של תפיסות וחוויות, לרבות הדרך בה מובן ומוגדר המצב המדאיג של הילד, ולעיתים של בני משפחה נוספים. בהתאם להגדרה זו – גם נקבעים מענים המיועדים לצמצם מצב זה. עצם ההבנה כי קיים שוני, לעיתים מהותי, בין הדרך בה אנשי המקצוע מאבחנים את מצב הילד, לבין הדרך בה הורים מפרשים את המצב, מחדדת את חשיבות המודעות לפער זה ואת הדיאלוג הכנה המתבקש במעגל ההיוועדות. בהמשך, יש לפער זה גם השלכות על הציפיות מתוכנית המשפחה ועל הערכת תוצאותיה. אחד המלווים מתאר מצב זה:

"מבחינת הרווחה הם כאילו לא מסתכלים על זה שהוא הולך לפסיכולוג, על זה שהוא הולך לחוג, שהוא מתעסק במחשב. הם לא מסתכלים על זה שהמשפחה עצמה מאוד התגבשה, ושיש יחסים הרבה יותר טובים בתוך המשפחה... העו"ס לא חשוב להם עכשיו שהוא ילמד טוב או יהיה מצטיין. חשוב להם שהוא יבוא לבית ספר, יראה את עצמו וזהו. שהוא יראה סימני חיים כביכול..." (מלווה)

באמצעות הראיונות ניתן היה ללמוד על תפיסות אודות **הסיבות לאי הפחתה בדאגות**. מנקודת מבטן של העו"סיות הן ציינו למשל: "חוסר שיתוף פעולה" של המשפחה (כהגדרת העו"ס), חוסר פניות של המשפחה, או הימנעות מחשיפת החיים האישיים אל מול משתתפי ההיוועדות והתהליך כולו. מנקודת מבטם של חלק מההורים אי הצלחה יכולה לנבוע למשל מאי הקשבה לדאגותיהם המרכזיות, מבירוקרטיה של התוכנית, מאכזבה מתהליך הליווי. כך למשל מתאר בכעס אב את החווייה שלו לגבי אי מענה לפניותיו:

"אני לא מבין למה, הם שואלים אם אתה צריך משהו תתקשר.. ובסוף לא רוצים שתתקשר. אנחנו יודעים שמדברים עם קיר. אם הם היו קצת קצת קצת אנושיים, היו לוקחים את הניירות שלי, מטפלים" (אב)

גם הילדים מביעים את דעתם בנושא, ומצביעים בעיקר על הקשר בין ההורים למערכת הרווחה בהקשר זה:

"הבעיה המרכזית שאמא כמעט ולא מתפקדת ואז נוצר כאוס כי אבא שלי עשרים וארבע/שבע עוזר בבית עם הילדים ועובד, אז זה הגיע למצב שהכול נופל עליו והוא לא יכול. זה הגיע למצב שכל הבית קורס וזה כאוס. זה מצב שעדיין לא ממש יצאנו ממנו" (נערה, 15)

2. יחסי האמון בין אנשי מקצוע לבין ההורים המשתתפים בקד"ם

אחד המאפיינים הבולטים של חלק ניכר מהמשפחות המופנות לתוכנית הינו מערכת יחסים לא יציבה ולא אפקטיבית בין לבין שירותי הרווחה. משפחות שהקשר עימן לא היניב תוצאות חיוביות יותר, שהקשר פסק או אופיין במתח ואכזבה. על מנת למצות את היכולת של השירותים לסייע למשפחה בכלל, ולהגביר את מוגנות ילדיהם בפרט, להצעה לקחת חלק בתהליך שיתופי ועצמאי של קבלת החלטות באמצעות מודל קד"ם יש פוטנציאל ליצור נקודת מפנה ביחסים. מאפיינים כמו: אופיו הדמוקרטי של המודל, שקיפות התכנים בו, בעלות המשפחה על התהליך, ההקשבה, הדיאלוג המעגלי והעברתו לגורם חיצוני לרווחה - פותחים פתח ליחסים הדדיים, פתוחים וקרובים יותר.

מן המחקר עולה כי בתחילת התוכנית הקשר בין גורמי הרווחה לרבות מן המשפחות שהשתתפו בה אופיין בסטיגמות וחשדות הדדיים. בעלי התפקיד העידו כי לדעתם, מערכת הרווחה נתפסה בעיני המשפחות כגורם מבקר, מפקח ומאיים, אשר יש בכוחו לפגוע בשלמותה של המשפחה ובכל אחד מהם לחוד. במקביל, גורמי הרווחה הביעו בתחילת התהליך חשדות כלפי בני המשפחה, שמא קיימים בתוכה מצבי סיכון שאינם מטופלים על-ידם

(לרוב, המשפחות היו בקשר קודם עם אותם עו"ס). ההדדיות של חשדות אלה מובילה להגברת עוצמתן בקרב שני הצדדים ולהגדלת הביקורת במערכת היחסים ביניהם. מן הראיונות ניכר כי בעקבות החשש של המשפחות לפעול ביחד עם הרווחה, הן מצמצמות את הקשר איתה, או אף נמנעות ממנו.

2.1 מדד יחסי האמון בין ההורה והעו"ס לפי דיווח ההורה

מדד האמון של ההורה בעו"ס מורכב משני פריטים: תחושה של אמון ויכולת לשיתוף פעולה. ההורים התבקשו להגיב עליהם בשתי נקודות זמן: תום ההיוועדות (לפני יישום התוכנית המשפחתית) ושלב היישום. המדד נע על סולם שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד". חישוב המדד נערך על ידי ממוצע כללי בין ההיגדים עבור כל משתתף, כך שממוצע גבוה מעיד על רמת אמון גבוהה. כמו כן, מהימנות פנימית של מדד האמון בשלב היוועדות היה גבוה ועמד על $\alpha = 0.84$ ובשלב היישום $\alpha = 0.93$ (כלומר ניתן להסיק שמדובר במהימנות גבוהה ומספקת).

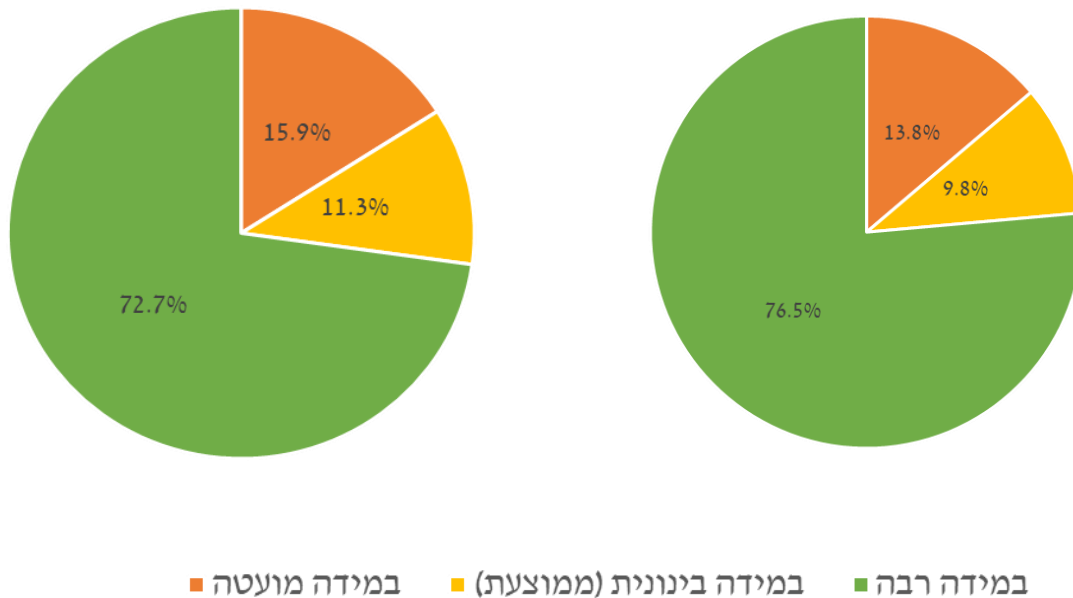
לוח מס' 6: התפלגות התשובות במדד האמון בשלב לפני יישום התוכנית המשפחתית ובשלב תוך כדי היישום של התוכנית המשפחתית של ההורה בעו"ס

בשלב היישום	בשלב ההיוועדות	
(N=44)	(N=55)	
15.9%	13.8%	כלל לא מביע אמון או מביע אמון במידה מועטה
11.3%	9.8%	מביע אמון במידה בינונית
72.7%	76.5%	מביע אמון במידה רבה

גרף מס' 5 ו- 6 : התפלגות התשובות במדד האמון לפני יישום התוכנית המשפחתית ובעת יישום התוכנית המשפחתית לפי מדד האמון של ההורה בעו"ס

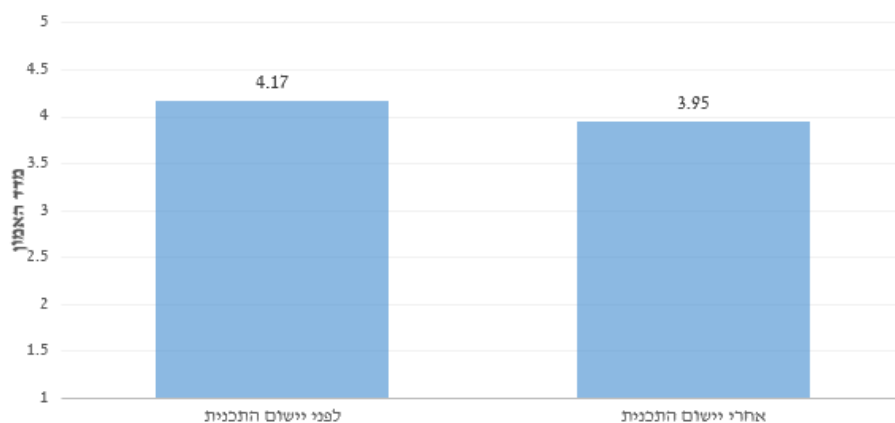
גרף מס' 6: שלב בעת היישום (N=44)

גרף מס' 5: שלב לפני היישום (N=55)

השוואת מידת האמון של ההורה כלפי העו"ס לפני ובעת יישום התוכנית המשפחתית

גרף מס' 7: השוואת ממוצע מידת האמון של ההורה כלפי העו"ס לפני יישום התוכנית (N=51) ובעת יישום התוכנית (N=43)

מלוח מספר 6 ומהגרפים 5 ו- 6 ניתן להתרשם כי מידת האמון של ההורה בעו"ס מתחילת תהליך קד"ם ועם קיומה של ההיוועדות הינה גבוהה, מעל 70% מההורים חשים אמון בעו"ס

במידה רבה. בנוסף נראה כי מגמה זו נשמרת לאורך התהליך גם עם קיום שלב היישום ותוך כדי. גרף מס' 8, מעלה כי אין הבדל משמעותי (מובהק) במידת האמון שנותן ההורה בעו"ס לפני ובמהלך יישום התכנית. כלומר מידת האמון של ההורה בעו"ס נשארה זהה בשתי נקודות הזמן ולא חל בה שינוי מהותי.

משמע, למרות הציפיה שהוצבה בשלב היציאה לדרך, עם קביעת מדדי ההצלחה של התוכנית כי ההשתתפות בה תגרום לעליה ברמת האמון, הרי שבהיבט זה לא חל שינוי משמעותי. עם זאת, מענין לראות כי דירוג רמת האמון של ההורים בעו"ס נמצאה יחסית גבוהה וכי המגמה הזו נשמרה דבר שגם הוא בפני עצמו נחשב לחיובי. ניתן לייחס ממצא לחוויית ההצלחה של ההיוועדות, שפעמים רבות נחוותה כהצלחה. חוויית ההיוועדות הותירה בהורים רבים הרגשה שקשובים אליהם, מאמינים בהם והם חשו תקווה כי בקשות שהעלו בתוכנית המשפחתית יבוצעו. עם זאת, ניתן לשער כי בשלב היישום לא חלה עליה ניכרת ברמת האמון עקב האתגרים הכרוכים בשלב זה. העברת הליווי של המשפחה מהמתאם לעו"ס ולמלווה המשפחות עורר חששות בקרב חלק מהמשפחות. במהלך חודשי היישום לרוב נחוה שלב זה באופן מספק וכעונה לצרכים, אך הוא לאו דווקא עורר תחושת קירבה וקשר. מסבירה זאת למשל אחת הנערות שהיתה שותפה לתהליך ומעידה על החוסר שהיא חוותה בנוכחות העו"ס:

אני חושבת שבמקרה שלנו היה תורם אם נציג מקד"ם היה בא ומנחה אותם [את ההורים שלי] איך להתנהג בזמן אמת ובא לשפר, ואז זה היה משנה משהו. על הנייר זה לא משפר משהו, צריך יותר נוכחות בבית עצמו. (נערה, 15)

מאמירות נוספות של הורים ניתן להבין כי להבנתם העו"ס מסתפקים בקשר שמתמצה בעיקר בביצוע סעיפי התוכנית, ולא בהכרח בביסוס קשר רגשי ובטוח. ניתן להניח כי גם יציאת המתאם שהחזיק קשר קרוב ואמפטי עם המשפחה, הקשה על חלק מהעו"ס להיכנס לנעליו. קרוב לודאי גם העומס המוטל על כתפי העו"ס מונע ממנה להקדיש את הזמן הראוי ליצירת קשר קרוב עם בני המשפחה. בנוסף, היות מלווה המשפחה נמצא בחזית הקשר עם המשפחה, יכול גם להסביר את היעדר העליה המשמעותית ברמת הקשר. במיקרים רבים המלווים היו דמות משמעותית של תמיכה, הבנה ומתן סיוע קונקרטי.

אורית [המלווה] עבדה מאוד קשה, אני מדברת לפעמים עם לירון העו"ס אבל כמעט ולא. אולי היא חותמת על הניירת אבל לאורית המלווה הולכים כשצריכים משהו. עם הרווחה לא השתנה משהו." (אם)

כפי שמדגים ציטוט זה, מלווה המשפחה, שהינו תוספת של התוכנית בישראל בשלב היישום, התגלה במחקר, על פי רוב, כדמות מיטיבה עבור המשפחות. עם זאת, נמצא כי דווקא הסיוע שהוא נותן עלול להוות מעצור בהתפתחות תהליכי יכולת הפעולה / הסוכנות (agency) של

המשפחה. כאשר הסיוע שניתן מטעמו בולם את ההתמודדות של המשפחה למשל במיצוי זכויות או בקשר עם התומכים, הרי שהמטרה ארוכת הטווח של התוכנית עלולה להיפגע.

יתכן וסיבות נוספות נעוצות בתקופת הקורונה שפגמה ביכולת לממש חלק מתוכניות המשפחה כהווייתן, מה שגרם להבנת המצב שנוצר ולשימור מערכת היחסים, אך לא לחיזוקה. סיבה אחרת להיעדר עליה באמון יתכן ונעוצה בחשש המרחף על ההורים מהוצאת ילדיהם מהבית. בדרכים שונות בוטאה במחקר האיכותני החרדה שכמעט ולא דוברת ישירות, שמא ההורים יעשו מעשה שייתפס כמסכן את כשירותם ההורית או יחשפו מידע שעלול להכשיל אותם. איום פוטנציאלי זה נחוה על ידי חלק מההורים באופן מטלטל שמסייג ומרחיק מקשר אותנטי של קירבה לאנשי מקצוע. אחד התומכים מתאר מצב זה בבעתה, תוך שימוש במילים כמו משטרה ומלכודת:

"ואתם יודעים מה זה להביא את הרווחה, זה לא בפשטות, הם באים לעשות את העבודה שלהם, לבדוק אם הילדים לא סובלים מחוסר אוכל, או מחוסר ביטחון...{על ההיוועדות} אני הלכתי לשם מתוך נימוס... אבל כאשר אני רואה שכביכול זה דומה לתחנת משטרה, ושואלים שאלות בלי סוף...עד שהגיע לאי נעימות שכמעט ו... כמו שאמרה האמא: 'אבל מה אתם רוצים מאיתנו, אתם רוצים את הילדים שלנו?!' זה מילה שיצאה מהפה שלה, והיא הסתכלה עלי, {כאילו אומרת} 'באיזה מן מלכודת נפלנו', ופתאום מנסים להרגיע את המצב... פה אני עוצר הכל. אני אומר: 'רגע רגע רגע רגע'. ואמרתי להם, אמרתי למשפחה בשפה שלנו: 'לא לדבר איתם'. לא להוסיף מילה. לצאת. הם שמעו בקולי ויצאו. שמו קץ לדברים האלה. (תומך)

במחקר האיכותני היו גם הורים שהצביעו על שינוי באמון שלהם במערכת הרווחה, כפי שמסביר זאת אחד האבות כמהפך בחוויה שלו:

"אני באתי אליה, לעו"ס הזאתי, באתי אליה ב... בחושך בעיניים. אני שונא עובדים סוציאליים, אני לא סובל עובדים סוציאליים. וזאתי, פעם ראשונה, ואני אמרתי גם בוועידה, אני אמרתי, זאת העובדת סוציאלית הראשונה בחיים שלי... היא אמרה אני עלייך לא מוותרת. פעם ראשונה ששמעתי את זה מעובדת סוציאלית. אני אומר את זה ואני מתרגש, כי זה באמת משהו אחר. זה מה שהיא עשתה. (אב)

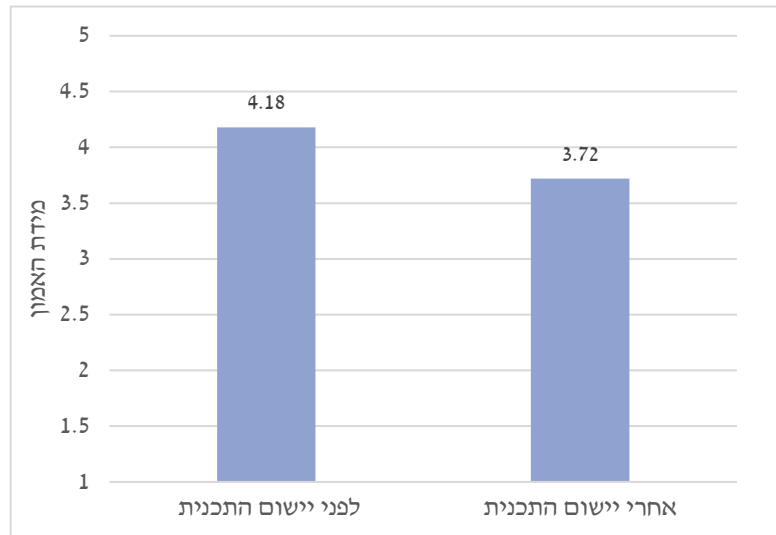
השוואת מידת האמון של העו"ס כלפי ההורה לפני ובעת יישום התוכנית המשפחתית

מדד אמון העו"ס כלפי ההורה כלל שני פרטים: תחושה של אמון ויכולת לשיתוף פעולה, עליהם התבקשו עו"ס להשיב. המדד נע על סולם שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד". חישוב המדד נערך על ידי ממוצע כללי בין ההיגדים עבור כל משתתף, כך שממוצע גבוה מעיד על רמת אמון גבוהה. כמו כן, מהימנות פנימית של מדד האמון בשלב היוועדות,

לפני היה גבוה ועמד על $\alpha=0.84$ ובשלב היישום $\alpha=0.93$ (כלומר ניתן להסיק שמדובר במהימנות גבוהה ומספקת).

גרף מס' 8: השוואת ממוצע מידת האמון של העו"ס כלפי ההורה לפני יישום התכנית ובעת יישום התכנית (N=66) *P<.05 (N=53)

הגרף מתאר כי קיימת ירידה מובהקת במידת האמון שנותן העו"ס בהורה בהשוואה בין לפני ותוך כדי יישום התוכנית. עם זאת ניתן לראות כי מלכתחילה האמון הוא גבוה, ולמרות הירידה, הוא עדין נותר בדרגה יחסית גבוהה.

למרות שהתוכנית מזמנת להורים מרחב פעולה יחסית אוטונומי ומגלה אמון בהחלטותיהם וביכולתם לממשן, הממצא המצביע על ירידה באמון בהם מעורר מחשבה. ניתן לפרש ממצא זה במספר דרכים.

מועד מדידת נקודת הזמן השניה לאחר כחצי שנה מעת תכנון התוכנית יכול להשפיע על הערכת העו"ס את ההורים. יתכן כי עבור חלק מהמשפחות פרק זמן זה אינו מאפשר להעיד על יכולת ההורים להוביל את תוכנית המשפחה וליצור שינוי משמעותי. לעיתים שלב היציאה לדרך, קרי, אישור סופי של התוכנית והיערכות להפעלתה, נמשך מספר שבועות לתוך שלב היישום, ולעיתים החלו תהליכים חשובים למשפחה אך הם עדין לא גולמו בתוצאות ברורות. יתכן ודווקא בתקופה זו התנעת התוכנית עדין אינה יציבה ומעוררת מתחים (למשל עקב שינוי בהרגלי סדר יום, הכנסת תומכים למערכת המשפחתית, תכנים שעולים בתהליכי טיפול). לעיתים בתקופה זו הורים ביקשו לשנות את תוכנית המשפחה, מהלך שעלול היה להיתפס כחוסר הצלחה בעיני העו"ס, בעוד למעשה צעדים אלה דווקא מעידים על יכולת המשפחה להמשיך להשפיע על תוכניתם ולנהל אותה. דבריה של אם המשפחה להלן מעידים על כך, כאשר הדרך ההחלטית בה היא מספרת על שינוי התוכנית מעיד על שינוי מושכל בהובלת ההורים:

"אחרי הוועדה, שום דבר לא הלך לפי מה שחשבנו. תכננו המון דברים אבל קרו בינתיים דברים אחרים שהיה צריך להתאים את עצמנו אליהם. החלטנו לקחת את

התקציבים שתכננו ולשנות אותם לפי הקשיים החדשים שצצו, שהיו יותר חשובים מהקשיים שראינו בהיוועדות" (אם)

נוסף על כך, ההקשר של הקורונה, שכלל סגרים, מפגשי זום והתניות לגבי היכולת להיפגש ישירות, יכול היה להעיב מפאת הקושי לממש את התוכנית כמתוכנן (למשל טיפולים שעברו לזום, חוגים לילדים שהופסקו).

הסבר נוסף לאי העליה באמון בהורים יתכן וקשור לאופיה המהפכני הדמוקרטי של התוכנית (Clarjjs & Malmberg, 2012). משמעותה ארוכת הטווח של התוכנית טרם הוטמעה בחודשים הראשונים בקרב המשפחות והעו"ס, והתהליכיות השיתופית ואף העצמאית של המשפחה לא נתפסה בהכרח כחיובית ומעוררת אמון, או שלא היו לעו"ס הכלים והמימוניות להתמודד עם משמעויותיה המעשיות.

מבחינת אנשי המקצוע, עו"ס ומלווי משפחות, התוכנית פתחה פתח לשינוי תודעתי כלפי יכולת המשפחות לפעול למען עצמה באופן אקטיבי, אך נראה כי חלקן נותרו סקפטיות, בין אם מתוך דעות קודמות או מתוך אתגר שחוו במימוש התוכנית על ידי המשפחה:

"המשפחה צריכה להיות אקטיבית, וזו אחת הבעיות... זה משפחות שלא היו אקטיביות עד עכשיו... מה, פתאום אחרי ההיוועדות זהו? קסם, הן נהיו אקטיביות? זה לא עובד ככה..." (מלוות משפחה)

יחד עם זאת, במחקר האיכותני חלק ניכר מהעו"ס העידו כי התוכנית מהווה בחווייתם נקודת מפנה במערכת היחסים. לדידם, היא מאפשרת יותר קירבה ויכולת לייצר הבנות והסכמות. כך למשל מעידה אחת העובדות הסוציאליות, המתארת את השינוי ההדדי שחל בינה ובין האב ואת חווייתה כי הוא רוחש בה יותר אמון:

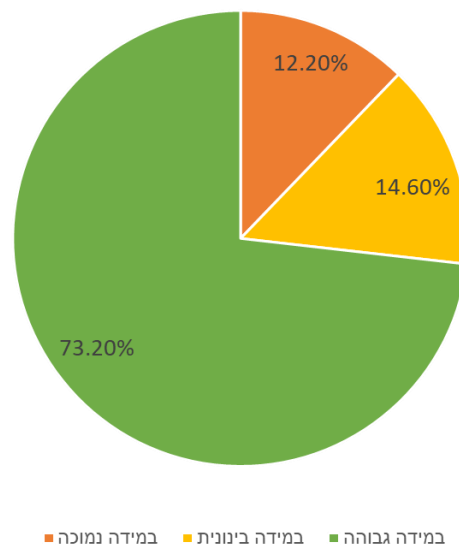
"תוכנית קד"ם הצליחה לגשר בין המשפחה לבין הרווחה. באה ועשתה סדר, ונתנה את המושכות ואת האחריות למשפחות, שזה לא קורה בדרך כלל. קחו, הכל בידיים שלכם, "שלא תתלוננו אחר כך: 'לא נתנו לי, לא עשו לי'. אתם תשבו, תיבנו, ולמענים אנחנו נדאג... עד להיוועדות לקח 3 חודשים. והזמן הזה אפשר גם לי וגם לניסים [אב המשפחה] להבין שאני והוא בעצם רוצים את אותו הדבר, את טובת הילדים... דווקא בשנה האחרונה מאז שהוא השתלב בקד"ם הוא פשוט בא ומתייעץ, ולא פוחד ממני ולא נרתע ממני... ברוך השם היום אנחנו במקום אחר אני יכולה להגיד לך". (עו"ס)

חלק מאנשי המקצוע גם ציינו הצלחות שהושגו בזכות התוכנית, כמו שינוי דרכי קבלת ההחלטות במשפחה, התארגנות אחרת, תכנון קדימה. הצלחות אלה עודדו את העו"ס והגבירו את האמון בתהליך ובמשתתפיו.

2.2 יחסי האמון של ההורה כלפי המלווה בעת בשלב היישום

מדד זה כלל 2 פרטים: תחושה של אמון ויכולת לשיתוף פעולה. המדד נע על סולם שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד". חישוב המדד נערך על ידי ממוצע כללי בין ההיגדים עבור כל משתתף כך שממוצע גבוה מעיד על רמת אמון גבוהה. כמו כן, מהימנות פנימית של מדד האמון בשלב היישום $\alpha = .94$ (כלומר ניתן להסיק שמדובר במהימנות גבוהה ומספקת).

גרף מס' 9: התפלגות התשובות במדד האמון של ההורה כלפי המלווה בשלב יישום התכנית (N=44)

מהגרף עולה כי מידת האימון של ההורה במלווה היא גבוהה. הוספת תפקיד המלווה לשלב היישום על מנת ללוות את המשפחה בביצוע התוכנית המשפחתית, נמצאה כתוספת חיובית מאוד על ידי ההורים. רובם הגדול נהנו מהאיכויות של הליווי הקרוב שנתנו המלווים. ליווי שגם נמצא משמעותי בתקופת הקורונה. בגלל הקורונה הראשון המלווים המשיכו לעבוד, בעוד על חלק מהעו"ס נכפה שלא לעבוד. אמירות רבות של הורים מחזקות נתון זה, ומלמדות על הקשר הקרוב שיצרו רוב המלווים. מאמירות אלה ניתן ללמוד על האיכפתיות שמאפיינת את הקשר, על חשיבות העבודה הקרובה בתוך בתיהם, את הנוחות שיוצרת חוסר הפורמליות שטמונה דווקא בהיותם סמך-מקצועיים ולא עו"ס.

לצד מעט מאוד חוויות מסוייגות מהמלווים, רוב המשפחות העידו על שביעות רצון רבה מהמלווים במשפחות אלה המלווה מתואר כ: אמפטי, זמין מאוד, מסייע באופן פרקטי, יוזם קשר, זריז, אחראי, מגייס משאבים יש מאין ונותן הרגשה נעימה לפנות. כך לדוגמה מעיד אחד האבות:

"זה [התכנית] היה כמו קסם... הוא [המלווה] ניסה לעזור לנו מכל הבחינות. הוא שאל מה עוצר, מה ניסיתם, מה לא הצלחתם, הוא ביקש שנציף מה עוצר אותנו ולא מאפשר להתקדם."

ניתן ללמוד על מאפייני הקשר גם מדבריהם של המלווים ששיתפו כיצד הם חווים את תפקידם. לא פעם הם הסבירו זאת מתוך השוואה לתפקיד העו"ס והדגישו ממדים של פורמליות, ריחוק, זמינות, השכלה ומקצועיות, ככאלה המבחינים ביניהם:

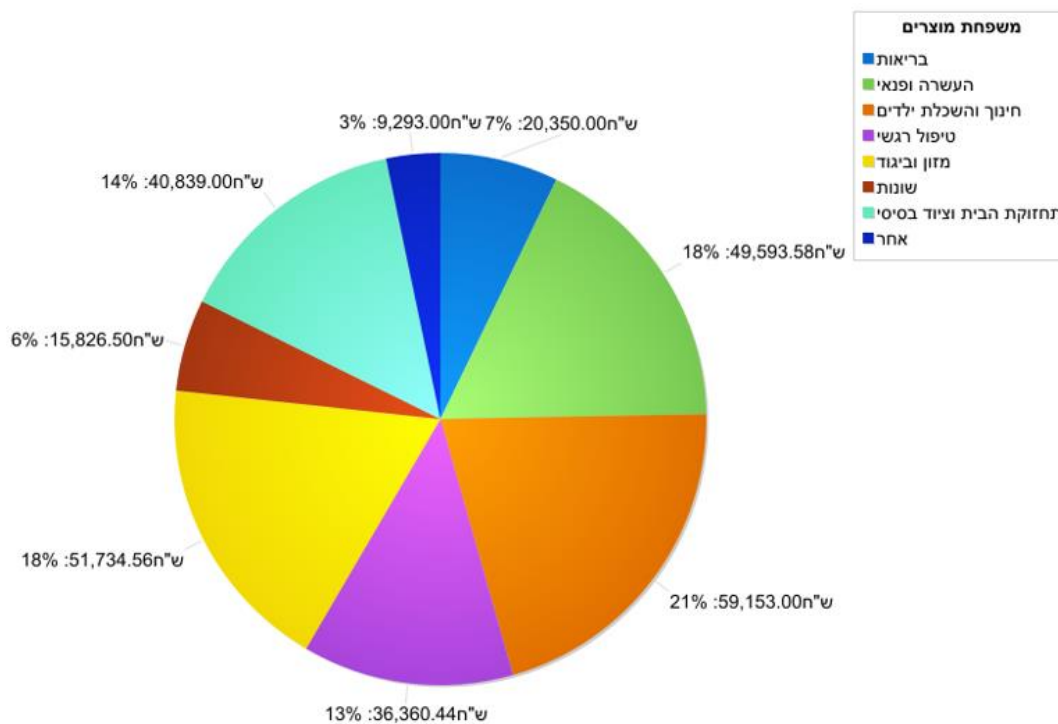
"אני לא באה בכובע של עו"ס, זה אחרת, יש לזה משמעות אדירה. הם רואים שאני לא שופטת אותם. אני מספרת את הסיפור האישי שלי לבנות סוג של אמון ביני לבין המשפחה. גם אני באה מלמטה כמוהם, לא עובדת סוציאלית ולא עם 700 תארים... יש כאלה שמגדירים את משרד הרווחה כמשהו לא חיובי, יש סטיגמה. התפקיד של מלווה עושה את זה פחות מורכב ופחות דרמטי" (מלווה)

לסיכום, ניתן לראות כי יחסי האמון של ההורה עם אנשי המקצוע מהרווחה הם גבוהים. מעל 70% העידו על כך, כאשר מדדי ההצלחה ציפו שבמידה ו-50% מההורים יצביעו על יחסי אמון עם המלווים תוך כדי התוכנית זה יחשב להצלחה. כאן אנו רואים עדות לכך כי קד"ם הצליחה בבניית יחסי אימון בין ההורים לבין הגורמים המקצועיים.

3. יישום התכנית המשפחתית

התוכנית המשפחתית נכתבת על ידי המשפחה ותומכיה בשלב השני של ההיוועדות, ומובאת לדיון ואישור בשלב השלישי של ההיוועדות. בתוכנית כתובים מענים לדאגות המרכזיות שהובעו בהיוועדות. מענים אלה הם עבור הילד, ולעיתים גם עבור אחיו ואחיותיו והוריו, כחלק מתפיסה הוליסטית של המשפחה. בתוכנית מצוי פירוט עבור ביצוע כל מענה, מבחינת מי אחראי לו, דרכי יישומו ומשאביו מתוך סל המענים או ממשאבי הקהילה והשירותים סביבם. לאחר ההיוועדות מגיע 'שלב היישום' שמשמעו – יישום התוכנית המשפחתית. בשלב זה ההורים הם האחראים על ביצוע התכנון, כאשר בני המשפחה הגרעינית והמורחבת, התומכים ואנשי המקצוע שותפים עימם לדרך. העובדת הסוציאלית ומלווה המשפחה נותנים מטעם הלשכה לשירותים חברתיים את המעטפת המקצועית לליווי שלב זה.

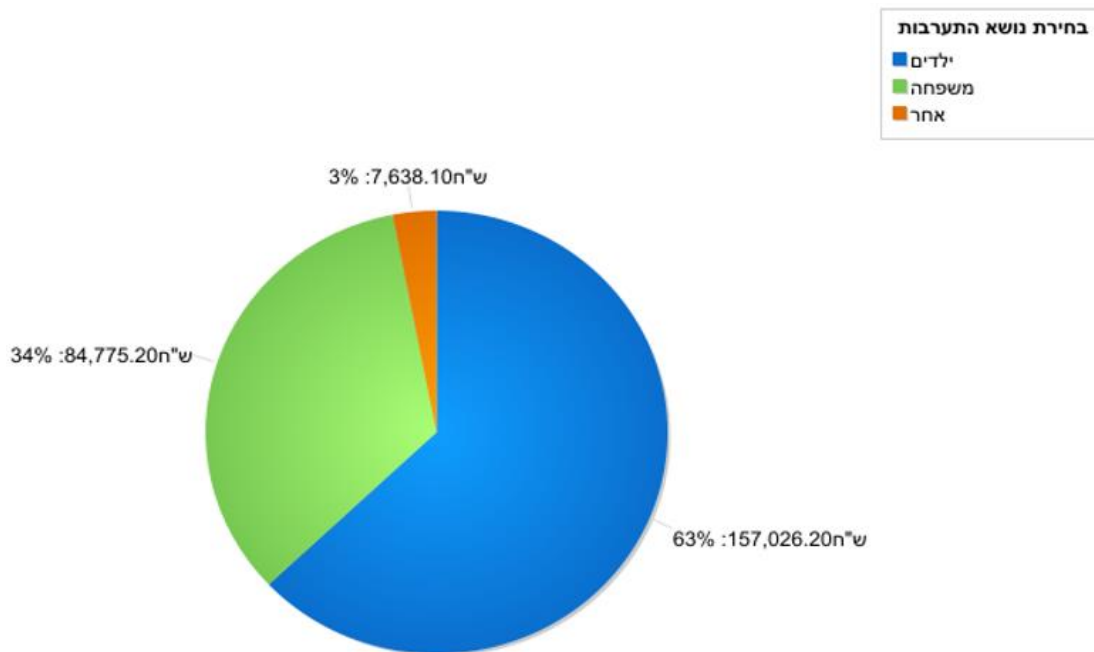
גרף מס' 10: התפלגות מענים לפי בחירת המשפחות בסל המענים הגמיש⁶ (N=71)

התרשים מלמד כי סדר העדיפויות של מרבית המשפחות בהקצאת תקציב סל המענים הוא לפי סדר החשיבות הבא: חינוך והשכלת הילדים, מזון וביגוד, העשרה ופנאי, תחזוקת הבית, טיפול רגשי, בריאות ושונות. כמובן שיש לקחת בחשבון בקריאת נתונים אלה, כי למשפחות המשתתפות בתוכנית דאגות בתחומים שונים, ועל כן גם סדר העדיפות המשפחתי מותאם לדאגות המרכזיות הייחודיות לכל משפחה.

⁶ גרפים מספר 10-11 באדיבות תוכנית "עולים לדרך-קד"ם".

גרף מס' 11: התפלגות אוכלוסיית יעד לסל מענים גמיש (N=71)

התרשים מלמד כי עיקר הסל מושקע אצל רוב המשפחות במענים ישירים לילדים. עם זאת, נמצא כי מענים רבים גם ניתנים להורים ולאחים, כמו למשל הדרכת הורים, טיפול פסיכולוגי לאחד ההורים, חוגים לאחים, השקעה בצידוד או פעילות לכלל המשפחה.

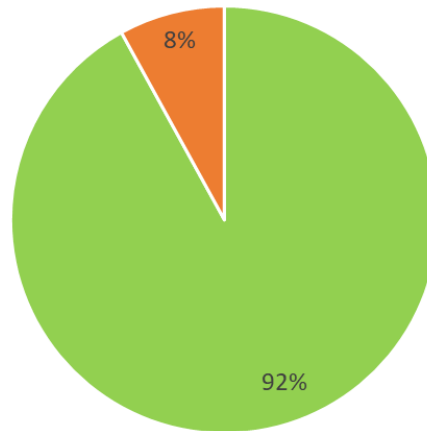
מדד יישום התוכנית המשפחתית שגובשה על ידי ההורים כללה מס' פריטים. פריט אחד התייחס למידת אישור העו"ס במעמד השלב השלישי בהיוועדות את התוכנית המשפחתית. ארבעה פריטים, הרכיבו את מדד "מידת יישום התוכנית המשפחתית" לפי הפירוט הבא: המידה בה התוכנית יושמה במלואה, המידה בה היא השיגה את מטרותיה, המידה בה ניתן לשמר את השגי התוכנית לאורך זמן, ומידת שביעות הרצון מתוצאות התוכנית המשפחתית עד לשלב הזה. פריט נוסף, התייחס למידה בה המענים שניתנו עבור יישום התוכנית המשפחתית היו מספיקים ומותאמים.

3.1 אישור התוכנית המשפחתית על ידי העו"ס

לפי הגרף ניתן לראות כי מרבית העו"ס אישרו את התוכנית שנקבעה ללא סייגים או התנגדויות. מדד הצלחה עליו נסמכת התוכנית "עולים לדרך-קד"ם" קבע בתחילת הדרך כי אם 60% מהתוכניות יאושרו ע"י עו"ס זה יחשב להצלחה. ממצא זה מעיד על הצלחה במידה רבה, כיוון שכ-90% מתוכניות המשפחה אושרו ע"י עו"ס.

גרף מס' 12: השכיחות שבה העו"ס אישר את התוכנית המשפחתית ללא הסתייגות

- התוכנית שנכתבה על ידי המשפחה מאושרת על ידי העו"ס
- התוכנית שנכתבה על ידי המשפחה מאושרת על ידי העו"ס עם הסתייגויות

במהלך המחקר לא היו עדויות לאי אישור של התוכנית, אלא לעיתים לדיוק והתאמה שלה מבחינת היתכנות יישומה. הממצא מחזק עיקרון מרכזי במודל קד"ם של מימוש האוטונומיה של המשפחה ותומכיה בתהליך התכנון. הוא גם מעיד על האמון של העו"ס ביכולת בני המשפחה לענות על הדאגות המקננות בהם, בידיעה שלצידם תומכים, אנשי מקצוע, וסל תקציב גמיש.

הראיונות שנערכו מציגים תמונה מעט יותר מורכבת. למשל, מבחינת העו"ס והמלווים יש משפחות שלדעתן עשו תכנון "אימפולסיבי" שאינו מותאם לטווח ארוך ולהטמעת שינוי, וכי לעיתים עו"ס ניסו להכווין את המשפחה ביחס לשימוש בסל המענים. כך מוצגת דעתו של אחד המלווים על ההחלטה שעשו ההורים:

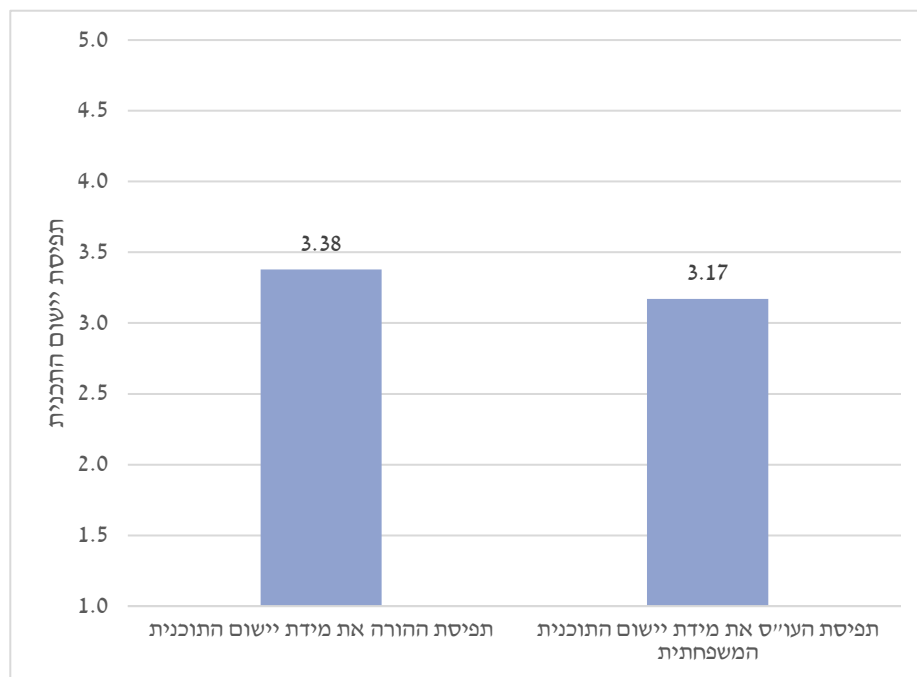
"היא אמרה בהתחלה 'אני רוצה לצאת לבית מלון', בהתחלה זה היה נראה לי קצת הזוי במצבם, אבל למדנו שחלק מתהליך זה לבחור את מה שהם רוצים, ואז במשך הזמן, למזלנו הם ויתרו על בית מלון, ועשינו בכסף הזה משהו אחר שחשוב לתקופה הזו. במקום זה הם קיבלו סלי מזון, קיבלו עוד חוגים לילדים, כל מיני דברים" (מלווה)

יחד עם אי שביעות רצונו של המלווה, הוא מצייין כי "למזלנו" ההורים שינו את דעתם, ובעיקר מדגיש כי הם, כאנשי מקצוע, למדו כי חשוב בכל מקרה לתת למשפחה לבחור את מה שחשוב לה. תובנה זו מיישמת את עקרונות מודל קד"ם על אף הקושי לממשם.

3.2 השוואה במידת יישום התכנית בין עו"ס לבין ההורים

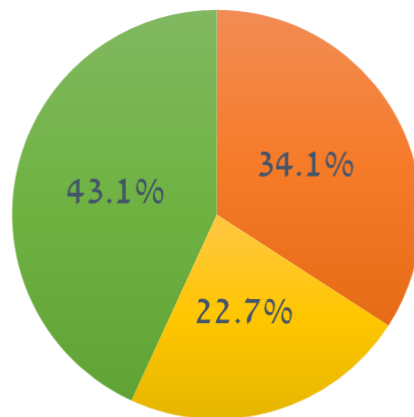
כפי שהוזכר לעיל, מדד יישום התוכנית המשפחתית, מורכב מארבעה פריטים המדד נע על סולם שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד". חישוב המדד נערך על ידי ממוצע כללי בין ההיגדים עבור כל משתתף כך שממוצע גבוה מעיד תפיסה חיובית של יישום התכנית. כמו כן, מהימנות פנימית של מדד תפיסת ההורה את מידת יישום התוכנית הינה $\alpha=0.92$ ומהימנות פנימית של מדד תפיסת העו"ס את מידת יישום התוכנית המשפחתית הינה $\alpha=0.89$ (כלומר ניתן להסיק שמדובר במהימנות גבוהה ומספקת).

גרף מס' 13: השוואת ממוצעים: תפיסת יישום התכנית בין הורים (N=44) לבין עו"ס (N=58)

הגרף מלמד כי אין הבדל מובהק באופן שבו תפסו ההורים והעו"ס את יישום התכנית המשפחתית. כלומר הן ההורים והן העו"ס תפסו את יישום התכנית במידה זהה ומעל לממוצע במקצת.

גרף מס' 14: שכיחות מידת יישום התכנית בקרב ההורים (N=44)

■ במידה גבוהה ■ במידה בינונית ■ במידה נמוכה

הגרף מעלה כי קרוב למחצית מההורים תפסו את יישום התכנית בצורה מוצלחת במידה גבוהה. שני הממצאים יחדיו מלמדים כי שלב היישום על פי רוב מעורר שביעות רצון, אך הוא נדרש לשיפור. הן ההורים והן העו"ס תפסו את יישום התכנית מעל לממוצע במקצת (בינוני-גבוה). נראה כי הן מבחינת שכיחויות, דהיינו, כמות ההורים ששבעי רצון, והן מבחינת ממוצעים, המידה בה הם והעו"ס שבעי רצון, מעוררת שאלות לגבי הסיבות להיעדר תוצאות גבוהות יותר.

באמצעות המחקר האיכותני ניתן לאתר סיבות שעשויות להסביר את שביעות הרצון ואת אי שביעות הרצון. בפועל החוויה היא מורכבת ולרוב אינה חד ממדית. משמע, הורים ועו"ס יכולים בו זמנית להיות שבעי רצון מהתקדמות בהיבט אחד ומאוכזבים מהיבט אחר.

להלן מספר דוגמאות שיכולות להסביר חלק מהחוויות של ההורים:

סיבות לשביעות רצון של ההורים מיישום התוכנית:

- קבלת עזרה מעשית לסיוע בפתרון בעיות קונקרטיות והתמודדות עם דאגות במשפחה.
- קשר מיטיב עם מלווה המשפחה.
- קשר מיטיב עם תומכים, חוויית מעטפת וחוסן מהסביבה.
- כינון מערכת יחסים מיטיבה ומחודשת עם מערכת הרווחה, כמו קשר עם עו"ס נחושה שנאבקת עבור המשפחה, נגישה עבורם, מגייסת משאבים, נוכחת בחיי המשפחה.

- חווית שינוי המעוררות תקוה ובטחון: למשל שינוי במערכות יחסים משפחתיות, רכישת מימונויות, העצמה אישית, שינוי מסגרת לימודית, תחושת מוגנות.
- חוויית העצמה ואוטונומיה המחזקת את יכולת הפעולה (agency) המשפחתית.

דוגמה לסינגור:

"בלי התכנית, הייתי סתם אמא מול בית הספר שאומרת: 'תשימו לב לבת שלי'. כאן יש תכנית מאחורה, הרבה אנשי מקצוע מעורבים, אז לוקחים אותנו ברצינות. יש אחריות, רוצים שזה יעבוד, רוצים לראות תוצאות". (אם)

דוגמה לארגון המשפחה:

"מה שנתנו עכשיו זה שימושי ומקל. למשל פינת אוכל שקיבלו. הם נזקקו מאוד לפינת אוכל, היה חשוב לה שבארוחות ערב בשישי שיהיה מקום לכל הילדים שישבו כמשפחה" (מלווה).

דוגמה לסיוע קונקרטי בקורונה:

"... העירייה העבירה אוכל לקשישים אז [המלווה] ביקש שיגיעו גם אלינו! ..... וסידר שיגיעו אלינו משחקי קופסא לילדים. יום אחד הגיעו פאזלים! הוא באמת שם כל הזמן גם כשלא מבקשים! (אם)

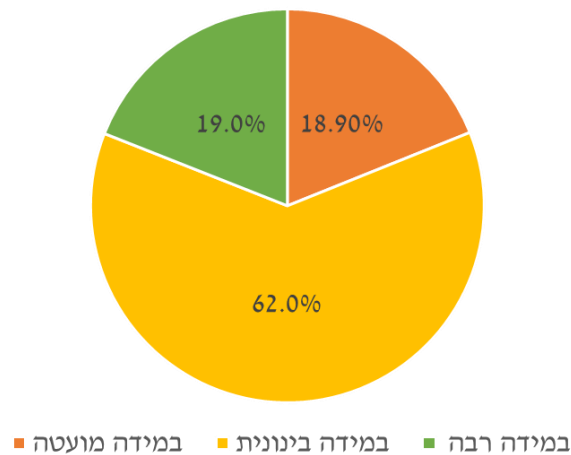
דוגמה לחיבור למענים בקהילה:
"יש את משרד הקליטה שעזרו להם בתרומות, יש בבי"ס כל מיני ארגונים כמו סוג של פר"ח וכאלה שגם עוזרים בלימודים, והם כן משתמשים בזה... כל מיני מורה חיילת ודברים כאלה..." (מלווה)

דוגמה להנגשה שפתית שמספקת התוכנית:

"סוף סוף יש להם עם מי לדבר, שסוף סוף מישהו "משלהם", כביכול, ומבין את המצוקה שלהם ואת השפה שלהם, וסוף סוף יש להם מישהו שיכול לגשר בינם לבין המוסדות הציבוריים והעו"ס, ויש להם פה שידבר כאילו בשמם, זה מה שהם אומרים שהם מרגישים... העניין הזה של השפה זה מאוד חשוב לדעתי. אנשים שמגיעים מחו"ל והשפה שלהם שונה, מרגישים זרים, הרבה זמן. גם כשהם לומדים עברית, הם עדיין מרגישים בסוג של עולם משל עצמם" (מלווה)

גרף מס' 15: שכיחות מידת יישום התכנית בקרב העו"ס (N=58)

הגרף מעלה כי מעל מחצית מהעו"ס תפסו את יישום התכנית בצורה בינונית במידת הצלחתה. לעומתם, נראה כי ההורים דיווחו על תפיסה חיובית יותר של יישום תוכנית המשפחה מאשר העו"ס.

להלן מספר דוגמאות שיכולות להסביר חלק מהחוויות של העו"ס, סיבות לשביעות רצון העו"ס מהתוכנית:

- חוויה של מערכת יחסים מחודשת חיובית עם המשפחה, של היכרות משמעותית יותר ושל משמעותיות של העו"ס בחיי המשפחה.
- תחושת אופטימיות בתהליך השינוי שעוברת המשפחה וסביבתה בכלל ובפרט בהקשר לדאגות כלפי ילדיה.
- שיתוף פעולה פורה עם בעלי תפקיד המטפלים גם הם במשפחה.
- תחושת התפתחות מקצועית.
- אמון בעקרונות מודל קד"ם ורוחו.

דוגמה לחוויית משמעות של העו"ס: "התוכנית מתבצעת כפי שתוכננה בדיוק, וכל הדאגות כלפי הילדים טופלו, מלבד הנערה הגדולה. עדיין לא הספקנו לטפל בזה... זה היה תהליך טוב, והתחלנו לראות שינויי אצל הילדים... והם [ההורים] גם מדברים איתי על זה שעכשיו יש להם כלים יותר איך להתמודד עם הילדים, וזה אחת ההצלחות הכי חשובות".

סיבות לאי שביעות רצון העו"ס מהתוכנית:

- חווית איום או היעדר כלים להתמודד עם האוטונומיה שהתוכנית מזמנת עבור המשפחה.
- קושי להיכנס לנעלי המתאם.
- תחושה של מחסום בקשר עקב קשר קרוב של מלווה המשפחה עם המשפחה.
- היעדר אוריינטציה ארגונית במחלקת הרווחה לשינוי הפרדיגמטי שמביאה עימה התוכנית.
- חוסר אמון ביכולת של משפחות שינוי להניע שינוי בדרך זו, חוסר אמון במודל ובעקרונותיו.
- עומס רב, חוסר פניות לקשר קרוב עם המשפחה.
- חווית קושי בעבודה עם המשפחה.

דוגמה לקושי בחלוקת אחריות:
"נותרתי די לבד, עם המלווה שהיא הייתה, היא ממש יד ימיני, הרגשתי שההורים לא הבינו כבר בהיוועדות הרגשתי שההורים לא הבינו מה הפואנטה, אף אחד לא לוקח אחריות חוץ ממני... אני מרגישה שהמשפחה עושה את זה בשביל ה... הסל מענים והם לא מבינים שהתוכנית היא מובלת על ידם, אבל הם מבינים שהסל מענים מובל על ידם (צחוק)" (עו"ס)

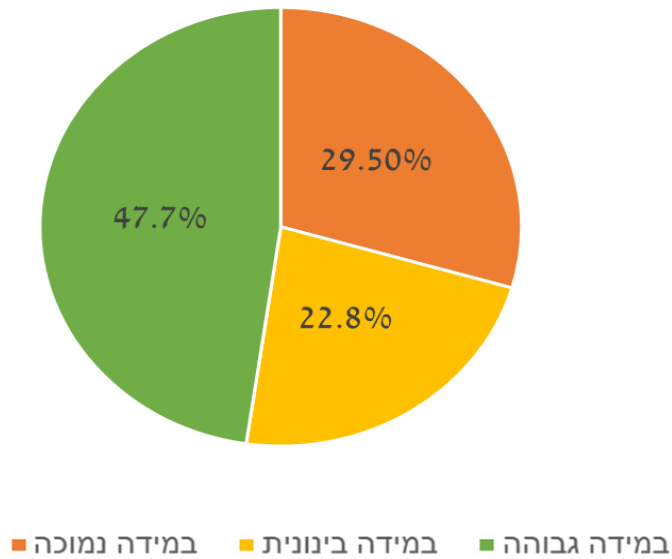
דוגמה לקושי בהפנמת תפיסת מודל קד"ם:
"יש פה איזה תפיסה, שכנראה מאוד קשה לעובדות סוציאליות לעכל את זה. שמה שהמשפחה בוחרת לעשות, היא תעשה... יש פה תפיסה אחרת של קד"ם שאנשי מקצוע לא רגילים אליה" (מלווה)

3.2 תפיסת ההורה את המענים שהתקבלו בשלב היישום

מדד זה מורכב מפריט אחד, כפי שהוזכר בתחילת הפרק שהתייחס ליישום התוכנית המשפחתית התשובה לשאלה זו נעה על סקאלה בין 1 – לא מרוצה כלל ועד 5" מרוצה במידה רבה מאוד".

"התכנית תורמת כלכלית. אנשים שקשה להם בדברים הבסיסיים כמו מיקרוגל, תנור, מיטות. גם אחרי הוועדה התקציב שיש מאפשר את היישום. תקציב מורחב יש יותר אפשרויות, רואים את כולם וגם את הצרכים של כל אחד ואחד במשפחה. זה תורם מאוד ועושה מהפך" (מלווה)

גרף מס' 16: שכיחות תפיסת המענים בשלב היישום בקרב ההורים (N=44)

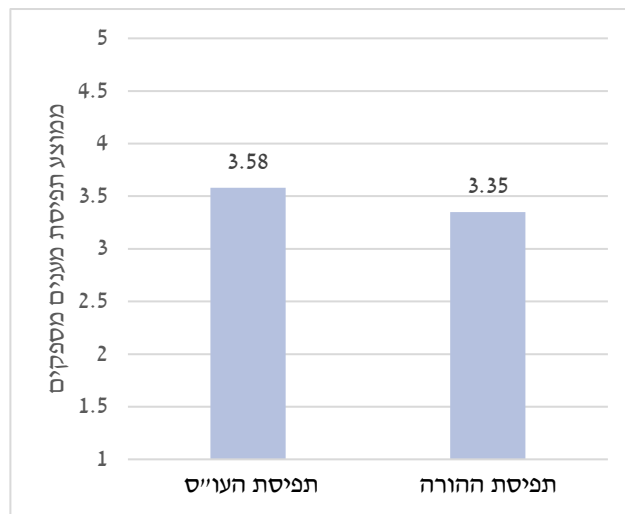
לפי הגרף קרוב למחצית מההורים דיווחו כי המענים שהתקבלו ליישום התוכנית המשפחתית היו מספיקים ומותאמים. באמצעות התוכנית שההורים תיכננו עם תומכיהם הם עשו שימושים יעילים עבורם בסל המענים (שגובהו עד 8,000 ₪ למשפחה). סל המענים מהווה הזדמנות למשפחות לרכוש ציוד או לקבל טיפול/חוג או לעשות דברים שחשובים להן, כמו יציאה לחופשה משפחתית. לצד שימוש יעיל בסל, לעיתים יש אכזבה או חוסר הבנה כיצד על המשפחה לעבוד עם תקציב זה.

"הסל מענים היה אימפולסיבי, לא מתוכנן. הוא אמר לי 'עכשיו יש לי צורך, עכשיו אני צריך מענה, לא רוצה לדבר על מה יהיה עוד חצי שנה, לא מעניין אותי חצי שנה, אני לא חי ככה'" (עו"ס)

השוואת ממוצעים בין הורים ועו"ס בתפיסת המענים שהתקבלו על ידי קד"ם.

גרף מס' 17: השוואת ממוצעים: תפיסת מענים בין הורים (N=44) לעו"ס (N=58)

ניתוח ההשוואה העלה כי אין הבדל מובהק באופן שבו תפסו ההורים והעו"ס את מידת מותאמות המענים והיותם מספיקים בשלב היישום, כאשר הממוצע היה סביר מעל למידה הבינונית. נראה כי תוצאה דומה זו משקפת את חשיבות סל המענים אשר מספק למשפחה אפשרות לממן מענים בהם הם מעוניינים. יחד עם זאת, שביעות הרצון החלקית מעלה שאלות בדבר החסרונות או האכזבות שמעורר סל זה. חלק מהמשפחות הסבירו כי ציפו לסל מענים גדול יותר (לעיתים אף עלתה תהיה כי יש משפחות שנכנסו לתוכנית בשל סל המענים, ללא הזדהות עם אופי התוכנית) או כי התקשו ביישומם ומימושו.

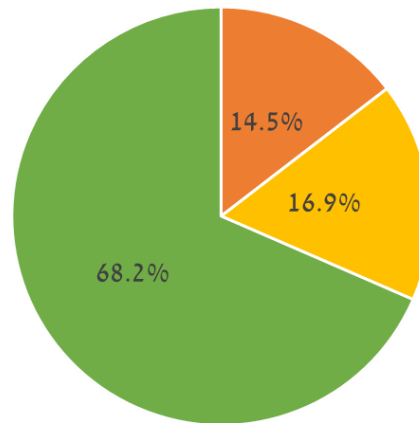
סל המענים הינו חידוש של מודל קד"ם לרווחת הילד בישראל. במדינות אחרות המענים בתוכנית המשפחתית הינם אלה אשר קיימים בקהילה ובשירותי הרווחה, ללא תקציב ייחודי המופנה לתוכנית.

3.3 תפיסת ההורה את תפקיד המלווה בשלב יישום התוכנית המשפחתית

מדד זה מורכב מ-6 שאלות אשר בודקות את האופן שבו תופס ההורה את דמות המלווה, הקשר עימו, יעילות ושביעות רצון משיתוף הפעולה עימו. המדד נע על סולם שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד" (היגד לדוגמא "המלווה נותן לך מידע נחוץ, חיוני וברור"). חישוב המדד נערך על ידי ממוצע כללי בין ההיגדים עבור כל משתתף כך שממוצע גבוה מעיד תפיסה חיובית של ההורה את תפקיד המלווה בשלב יישום התוכנית, כך שממוצע המדד שנמצא בקרב

ההורים הינו 4.19, כלומר גבוה באופן יחסי. כמו כן, מהימנות פנימית של מדד זה בשלב היישום $\alpha=0.81$ (כלומר ניתן להסיק שמדובר במהימנות גבוהה ומספקת).

גרף מס' 18: שכיחות תפיסת תפקיד המלווה של ההורים (N=44)

במידה רבה או במידה רבה מאוד ■ במידה בינונית ■ כלל לא או במידה מועטה ■

מדד ההצלחה שנקבע בעת תכנון תוכנית "עולים לדרך-קד"ם" שאף כי 60% מההורים יראו במלווה דמות משמעותית עבורם. בהתאם לכך, ואף יותר, הגרף מעיד כי 68.2% מבין ההורים תפסו את המלווה כמשמעותי במידה רבה ורבה מאוד ביישום התוכנית המשפחתית.

גם הראיונות עם בני המשפחה מחזקים את הממצא כי תפקיד מלווה המשפחה הוא בעל ערך רב עבורם. המפגש עימו, אשר לא פעם נערך בבית המשפחה, מייצר קירבה, פתיחות ואמון, ומתבטא גם בסיוע קונקרטי. חוסר הפורמליות של מלווי המשפחה, חוויית קירבה תרבותית שיש לא פעם או קירבה בין אישית, מאפשרות לבני המשפחה להתבטא ולהרגיש שהם נשמעים ומובנים. נראה כי לא פעם המלווים אף חורגים מתפקידם ומסייעים במשימות שאינן בתחום אחריותם, זמינים אליהם בכל שעות היממה, ומגייסים מקורות סיוע מעבר למערכת הרווחה. מתארת זאת אחת ממלוות המשפחה:

"אנחנו נטפל בו במשך שנה ונוציא אותו מהבור איפה שהוא נמצא, נראה שהכל בסדר ונצא מהתמונה. זאת העבודה שלנו. והעבודה של מלווה, זאת העבודה הכי קשה... מבחינתם עובדות סוציאליות יש להן 'טיקט' [תווית] על הראש שהן לא טובות, ואנחנו לא אנשי מקצוע... יש עובדות סוציאליות שאומרות שהן מלוות את המשפחות האלה מלא שנים, ארבע חמש שנים, והן לא ידעו את כל המידע שנתתי להן במשך כמה חודשים... הם [המשפחה] באמת מאמינים בנו, ויכולים להתקשר אלינו מתי שהם

רוצים. אין להם את הטלפון האישי שלה הפרטי, אלא את המספר של הרווחה, וכשהיא יוצאת- היא לא נמצאת" (מלווה)

למרות חלקיות המשרה היותה נסמכת לתפקיד העו"ס, והאינטנסיביות הכרוכה בה, ניכר כי המלווים אוהבים את עבודתם אשר מאפשרת להם להשפיע על משפחות ולסייע להן בשלל תחומי חיים.

במהלך השנים בהן תוכנית הפיילוט צמחה והתעצבה, הותאם ודוייק גם תפקיד מלווה המשפחה. מתוך ביקורת שעלתה על גבולות התפקיד, התבהרו גם מגבלותיו והצורך לחדד את משימותיו ואת חלוקת האחריות עם נושאי תפקידים אחרים בתהליך קד"ם. מהמלווים, האמונים על סיוע למשפחה במימוש המענים של תוכנית המשפחה, מתבקשים לא לגלוש לתפקידי העו"ס, התומכים או אף ההורים. לכל אחד מאלה משימות ויחדיו הם יוצרים רשת שבמרכזה המשפחה, כאשר המלווה מעודד ומסייע לכך, ולא מבצע משימות של השותפים האחרים.

3.4 תפיסת העו"ס וההורה את מקומם של התומכים ביישום התוכנית המשפחתית

"לפעמים אנשים שהם לבד, שהם גלמודים... ואתה מתייחס אליהם ואתה שואל בשלומם ואתה מתעניין, אז בשבילם אתה גנרל. אתה כאילו משה רבנו. אתה אדם הכי גדול בשבילם. למה? כי יש להם מישהו לפחות שמתעניין בשבילם. לא חס וחלילה בא להשוויץ או משהו, אבל מה שאני מרגיש שאני בשבילו כאילו איך אומרים? אני... גנרל בשבילו." (תומר)

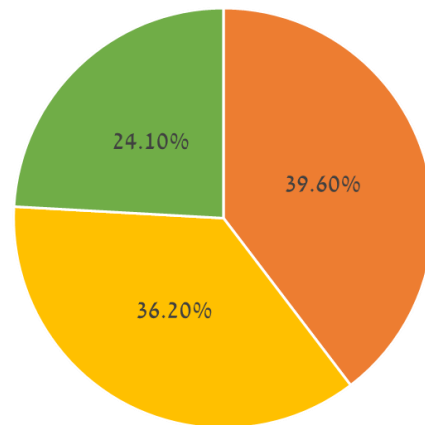
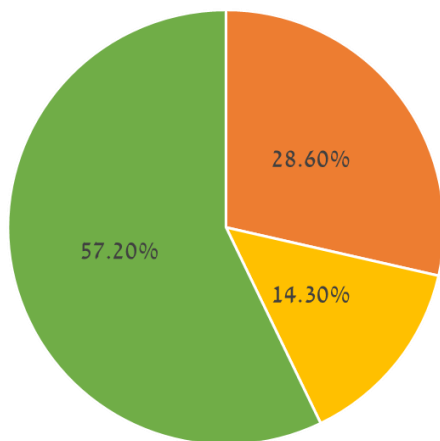
תפקיד התומכים הוא משמעותי במודל קד"ם ומהווה את אחד מחידושיו במערכת הרווחה שנסמכת רבות על עזרה מאנשי מקצוע. ההסתייעות המובנית ברשת המשפחתית והקהילתית של בני המשפחה, לרבות בשלב הגדרת הדאגות, תכנון התוכנית המשפחתית ולקיחת אחריות על סעיפים מתוכה, נותנת בהם אמון ומצפה ללקיחת אחריות מצידם. עזרה אורגנית, בלתי פורמליות זו נסמכת על רצונם הטוב של התומכים ורוח התנדבותם. חלקם, יש לציין, במיוחד בני משפחה במעגל הקרוב, ממלאים תפקידים אלה באופן טבעי. באמצעות תוכנית המשפחה תפקידם מעוגן בסדר היום המשפחתי ומשתלב באופן מחויב במערך הכולל של הסיוע. התומכים שהשתתפו במחקר התגלו כמגיעים ממעמדות סוציו-אקונומיים משתנים, גילאים אחרים וסוגי תעסוקה שונים. מחויבותם של התומכים וסוגי העזרה שהם נותנים התגלו כשונים ממשפחה למשפחה.

במחקר הכמותני, המדד הקשור לתומכים נבנה מפריט אחד: קבלת מענה מתאים מהתומך ליישום התוכנית המשפחתית. המדד נע על סקאלה שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד".

גרפים 19 ו-20 מציגים שכיחות מקומם של התומכים ביישום התוכנית לתפיסת העו"ס (N=58) וההורה (N=44).

גרף 20: תפיסת ההורים את התומכים

גרף 19: תפיסת העו"ס את התומכים

■ במידה רבה ■ במידה בינונית (ממוצעת) ■ במידה מועטה

הגרפים מלמדים כי ההורים תפסו את התומכים כמשמעותיים יותר לעומת העו"ס. נראה כי מעל מחצית מההורים דיווחו כי התומכים נתנו מענים ועזרו ביישום תוכנית המשפחה במידה רבה ורבה מאוד.

הראיונות חושפים היבטים שיתכן ויכולים להסביר פער זה בין העו"ס להורים, לרבות הערכים הלא גבוהים שניתנו למקומם של התומכים ביישום התוכנית. באשר לפערים בתפיסת התומכים, ניתן לשער כי ההורים הנמצאים באינטראקציה עם התומכים מרגישים את נוכחותם יותר מקרוב, לעומת העו"ס שנחשפים לכך פחות מעצם היותם בקשר חלקי עם המשפחה. יתכן והעו"ס היו אף פחות מרוצים ממקומם של התומכים בשל הציפייה הגבוהה כי ימלאו את משימותיהם באופן טבעי ובכך ישלימו את מערך הסיוע המתוכנן שהעו"ס היתה אמונה על ליוויו. בנוסף, כיוון שחלק מהתומכים הינם מהמעגל האורגני של המשפחה ונוכחים בחייהם באופן טבעי, וחלק מהתומכים הם מהקהילה וכל תרומה שלהם מוערכת ונתפסת כמעשה ראוי להערכה, הרי שהמשפחה חשה הודיה כלפיהם – ולכן גם יותר מוקירה את עזרתם.

למרות ההוקרה, מרכיב שחזר על עצמו בשלב ההכנה להיוועדות ובשלב היישום, הינו התנגדותם של חלק מההורים לגיוס התומכים. מרבית ההורים ביטאו התנגדות ספונטנית (מבלי שנשאלו על כך), לצירופם של תומכים לתכנית מפאת המבוכה שבחשיפה ותחושת הפגיעה בפרטיות הנגזרת מהעיקרון של 'הרחבת המעגל' של התומכים. דוגמא לכך מובאת מדבריו של אב:

לא רציתי שאף אחד יבוא לוועדה [היוועדות] הזאת... רציתי רק שלושה אנשים: אבא שלי, אמא שלי ואחי הקטן. ואני לא יודע מה שלמה [המתאם] דיבר עם אמא שלי ומה זה, ובסוף זה הגיע למצב שכולם באו, וגם מזה התעצבנתי. אבל אחר כך אמרתי 'בסדר, יאללה! שלמה אמר לי שזה טוב שתהיה תמיכה מצד המשפחה... לא רציתי לערב אותם... כי... לא מתאים. גם בגלל שאנחנו גרים קרוב אליהם, וגם זה דברים פרטיים אישיים שלי, שאני לא רוצה לערב את כל העולם. (אב)

דבריו של האב, כמו גם של הורים נוספים, מתכתבים עם חוויותיהם של חלק מהתומכים, שמרגישים שגיוסם התבצע באופן מאולץ, ובנסיבות אלה הם אינם מוצאים את מקומם. כך לדוגמה מתארת אחת מהתומכות שמתארת את חוסר היכרותה עם המשפחה אך את רצונה לסייע בפרט כי הבינה כי הבאת תומכים הינה תנאי לקיום ההיוועדות:

"המשפחה, הם פנו אלי ואמרו שיש מישהו שרוצה לדבר עליהם, ואם אני מסכימה... אני אמרתי שאני לא כל כך מכירה, כאילו... דבר ראשון שרציתי להגיד היה לא, כן? ואז היא אמרה שאין מישהו אחר שמכיר אותם יותר, ואין להם אף אחד, אז אמרתי שמה שאני יכולה לעשות אני אעשה... הבנתי שבאמת אין להם, ועל מנת להשתתף בפרויקט הם צריכים את התומכים בקהילה, כן? והיות ואין להם מישהו יותר קרוב ממני, אז אמרתי 'בסדר, אני יכולה להיות'... אני באמת מנסה לא להיכנס יותר מדי בפנים... לא לשאול יותר מדי, כי לא רוצה באמת לחדור לפרטיות." (תומכת)

מכאן, ניתן לראות כי בהקבלה, החשש מלחדור לפרטיות, נוכח גם בחווייתם של חלק מהתומכים. חשש שעלול לייצר פסיביות, הימנעות, חשש מיצירת נזק או היעלמות עם הזמן. בקהילות בעלות אופי סגור ואינטימי יותר, פחד החשיפה מועצם יותר, כיוון שגם עלול לגרום לתשלום מחירים משפחתיים, בגין חשיפה של התמודדות עם מחלה נפשית, אירועי אלימות במשפחה וכו'.

נוסף על סוגיית החשיפה, תפקיד התומכים לא נתפס כממוצה מפאת תפקיד המלווה שמילא לא פעם חלק ממערך התמיכה והשלים גם משימות של מלווים. גם מגיפת הקורונה שבעטייה גם התומכים היו עסוקים בלפעול למען ביתם או שהיו בסגרים / העדיפו להימנע מהכניסה לבתי אחרים, השפיעו על נוכחות פחות משמעותית מהמצופה. הסבר נוסף יתכן וקשור לכך

שהתומכים פחות מילאו את הציפיות מהם כי תפקידם לא הוחזק באופן מסודר. חלק מהתומכים הסבירו את חוסר מעורבותם ככזה הקשר בכך שהגיוס שלהם לתכנית התבצע בצורה מאולצת, רק כדי שיהיו 'מספיק תומכים' בהיוועדות. עוד סיבה שהופיעה בדברי אחדים מהם, היא שההיחשפות למצב הקשה של המשפחה, כשלתחושתם אין בידם את היכולת לעזור, מסבה להם צער וכאב ועל כן הם מעדיפים להתרחק. למעשה, רובם לא הזכירו בדבריהם משימות שהתחייבו לעשות במסגרת התכנית המשפחתית, וחלקם ביקשו להתעדכן במצב המשפחה בשל היעדר קשר ביניהם למשפחה. עם זאת, לדברי חלק גדול מהם ההצטרפות לתהליך, ובמיוחד ההשתתפות בהיוועדות חיזקה את מודעותם לגבי המצב המשפחתי ואת נכונותם לפעול.

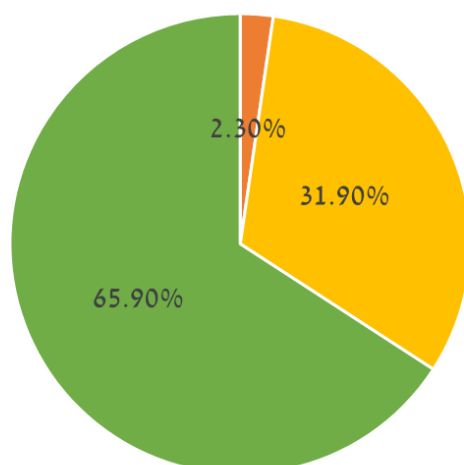
חשוב לציין עם זאת, כי עלו במחקר גם דוגמאות מיטיבות ומרגשות לתפקודם של תומכים. הסיוע שחלקם העניקו התקבל בהתרגשות ובהערכה, ונתפס כמסייע לשינוי מערך החיים בבית. באופן זה בני המשפחה הרגישו שיש סביבם מעטפת שנרתמת איתם לקדם את השינוי. בנרטיבים של התומכים בלט כי רובם תארו את המשפחות באור של כוחות, נמנעו משיפוטיות כלפי בני המשפחה ובטאו כלפיהם יחס לא פטרוני. נראה מדבריהם כי אסטרטגית הפעולה שלהם לחיזוק כבודם ועוצמתם של בני המשפחה מסייעת להם לקנות את אמונם, ויתכן כי יחס זה גם מעלה את שביעות רצון בני המשפחה, כפי שמעידים הממצאים.

3.5 תפיסת ההורה את מקומו כמשמעותי בשלב היישום

הפרקטיקה של מודל קד"ם רואה בהורים דמויות המובילות שינוי, ועל כן המחקר בחן את מיקומו של ההורה לאורך התוכנית. תפיסת יכולת הפעולה (agency) של ההורים לפיה יש להם יכולת פעולה בנוגע לחייהם, וכי הבעלות על תהליך השינוי נתונה בידיהם – הינה מטרה מרכזית בתוכנית וגם כלי עבודה בה. הורים בעלי תחושת עוצמה, המגדירים, מתכננים ומארגנים את השינוי עבור משפחתם, נתפסים כבעלי יכולת עתידית לתחזק את השליטה בחייהם ולמנוע מצבים מדאיגים עבור ילדיהם (Maluccio & Daly, 2017). לפיכך, תהליכי הליווי מצד העו"ס ומלווי המשפחה מכוונים לתמיכה והכוונה בהורים. מכאן, הצלחת התוכנית נמדדת, בין השאר, בתפיסת ההורה את מקומו כמשמעותי וכמוביל את תהליך השינוי.

במחקר הכמותני הורכב מדד משלושה פריטים אשר בדקו את האופן שבו תופס ההורה את עצמו בתוך התכנית המשפחתית (הרגשתי נחוש ליישם את התוכנית, ניסיתי להתגבר על מכשולים, בצעתי מה שהתחייבתי לעשות). המדד נע על סולם שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד".

גרף מס' 21: שכיחות תפיסת ההורה עצמו בתהליך יישום תכנית המשפחה (N=44)

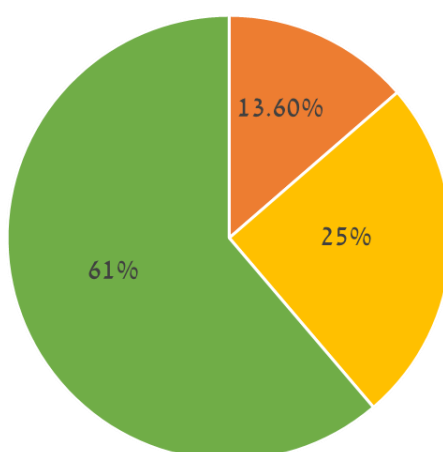

■ במידה רבה ■ במידה בינונית ■ כלל לא או במידה מועטה

הגרף מלמד כי מעל למחצית מההורים (קרוב ל 66%) תפסו את מקומם כמשמעותי במידה רבה ורבה מאוד, בשלב יישום התכנית המשפחתית.

3.6 תפיסת ההורה את מקומו בתהליך יישום התכנית בהיגד: אני כהורה מרגיש בטוח שאני יכול להשפיע על הדרך שבה אני אקבל עזרה מאנשי מקצוע

גרף מס' 22: התפלגות מדד תפיסת ההורה את יכולתו בבחירה בקבלת עזרה (N=44)

■ במידה רבה ■ במידה בינונית ■ במידה מועטה או כלל לא

הגרף מעלה כי לאחוז גבוה של ההורים (61%) ישנה תפיסת דימוי עצמי חיובי ביחס ליכולתם להשפיע על תהליכי קבלת העזרה. יחד עם זה, המשמעות היא כי 39% מהמשיבים חשו יכולת בינונית או נמוכה מבחינת בחירת המענים. לצד נתונים אלו, יש מקום להתבוננות נוספת המראה שהמגמה הבינונית עומדת בפני עצמה ואף מתחברת למגמה החיובית דבר שיכול להצביע על כך שאחוז קטן מההורים לא דיווחו על יכולת להשפיע על תהליכי קבלת העזרה.

בעוד שהשאלה הכמותנית ביקשה להצביע על תחושת המשמעותיות וההשפעה של ההורה, הרי שבשיח האיכותני נכנסו בפירוט גם היבטים מעשיים ורגשיים של חוויית ההשפעה וקבלת ההחלטות על התוכנית המשפחתית, ובכלל - מערכת היחסים של ההורים עם אנשי המקצוע מהרווחה. הנרטיבים של ההורים העידו ברובם כי לתפיסתם ההובלה לא נתונה בידיהם. זאת בשונה מחוויה רבה יותר של השפעה בשלב הראשוני של התוכנית בו ההורים השפיעו על ארגון ההיוועדות וכתובת תוכנית המשפחה. על פי ממצאי המחקר בשלב היישום, בתשובה לשאלה: "מי מוביל את התוכנית המשפחתית?", השיבו כלל התומכים וההורים בשמותיהם של אנשי מקצוע – עו"סיות או מלווים, כאשר חלקם אף הזכירו את המתאמים שלדבריהם הובילו את התוכנית בראשיתה. חלק מההורים הסבירו שהם חשים כי יש להם תלות מובנית בצוות המקצועי, מאחר והובלת התוכנית דורשת הכרות טובה עם המענים המוצעים, עמידה תחת עין בוחנת של אנשי המקצוע ביחס לבחירת סוג המענים, וקבלת הסכמתם ביחס לעריכת שינויים בתוכנית. במיוחד, אופני מימוש התקציב נמצא כנושא שרוב ההורים מתארים תלות בענייננו. דוגמא לכך מובאת מדבריה של אם המתארת כיצד חוסר הכרות עם המענים המוצעים הציבה אותה בעמדת נחיתות בידע:

"לא ממש הבנו על מה זה יכול לצאת, ועל מה לא, ולאן.... באילו תחומים אפשר לבחור?... בגלל זה מבחינת המלצות להמשך, אני חושבת שצריך לתת איזושהי רשימה מוכנה של אפשרויות... אם זה לבגדים – עד איזה תקציב אפשר להוציא על בגדים. שיש אופציה כזו כמו פסיכולוג, כי אני מניחה שהרבה לא יודעים על זה והרבה לא משתמשים בזה... אם לפרויקט יהיו אפשרויות יותר ברורות, ואם זה יהיה גם עם מחירים, אז יהיה קל יותר להבין על מה להוציא את התקציב". (אם)

עם זאת, לצד תיאור תלות מובנית באנשי המקצוע, אותה אם מבטאת גם נקיטת יוזמה, כאשר היא מספרת שהכינה רשימה של "ארגוני עזרה":

"אם יהיה סעיף בפרויקט של ארגוני עזרה אליהם ניתן יהיה לפנות, זה יכול להיות ממש מגניב, כי בדקתי את הדברים האלה ואספתי אותם." (אם)

הסבר נוסף, מלבד אי-השליטה בתקציב ובמודעות לכלל המענים הקיימים, יכול להיות נעוץ בחשש המרחף מעל ראשם של ההורים והילדים לגבי הוצאת הילדים מהבית על ידי העו"ס.

המחשבה המאיימת כי למעשה הכוח לקבל החלטות דרמטיות נותרת בידי אנשי המקצוע, עלולה להשפיע על חלק מההורים המבינים כי השליטה בהחלטה החשובה ביותר עבורם אינה בידיהם. לדידם, למרות פרקטיקות של העצמה ושותפות, הרי שאת ההחלטה הקריטית ביותר הם חוששים שיעשו העו"ס בעצמם.

לצד הממצאים האיכותניים המעידים כי רוב ההורים לא ראו את עצמם כמי שמובילים את יישום התכנית המשפחתית, נמצא באופן מעניין כי בקרב בני הנוער המצב היה מעט שונה. חלקם הקטן השיבו: "אני" לשאלה "מי מוביל את התכנית המשפחתית?". מובאית דוגמא מדבריה של אחת הנערות שהשתתפו במחקר:

אין כל כך מה לשנות בתכנית כי עצם התכנית, ההצלחה של התכנית בנו, במשפחות, היא לא קשורה בכלל לאנשים שהיו שם בוועדה [היוועדות]. זה רק אך ורק בנו, כי אם אנחנו נחליט לוותר לעצמנו, לחזור לכעסים, לא לעבוד על עצמנו ולהגיד מה אני צריך את זה? ולוותר על עצמנו... אז מי יהיה לנו? מי יעזור לנו אם לא נעזור לעצמנו? זה חייב לבוא מאתנו. זה לא קשור לאנשי מקצוע, לא משנה כמה הם ירצו לעזור, מי שלא ירצה לעזור לעצמו אי אפשר לעזור לו ואין כל כך מה לשנות בתכנית כי כל אחד עושה את התפקיד שלו בצורה מאוד מאוד טובה. עד עכשיו היה לנו תרוץ: 'לא, זה כי אין לנו כסף', 'לא, זה בגלל גירושים' כשהבנתי שהבאנו את כל התירוצים לשולחן והביאו כולם פתרון, אז עכשיו מה שנשאר זה רק אנחנו. אם אנחנו נבחר לעבוד על עצמנו ועל המידות שלנו, אנחנו נביא את השינוי.

4. שינויים במצב ההורה והילד בעקבות השתתפותם בתוכנית

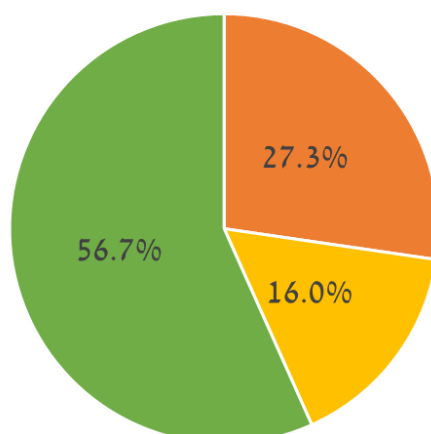
עבור השגת המטרה לשמה פותחה התוכנית – העלאת מוגנות של ילדים במצבי סיכון, מתבקש לרוב שינוי כלשהו בהתמודדות של המערכת המשפחתית עם המצב. לשם כך התוכנית מזמנת שיח על דאגות הקשורות למצבו של הילד ושל המטפלים בו, ועל מענים המזוהים להפחתת דאגות אלה. שינויים אלה יכולים להתבטא בשינוי מסגרות חינוך לילדים, במציאת מקומות תעסוקה להורים ושינוי בממד הכלכלי, שינוי בשגרת החיים של המשפחה, תהליכי טיפול והדרכה להורים או לילדים, שיפור בדרכי התמודדות עם מתחים פנים משפחתיים, סיוע מתומכים כדי לחזק מצב לימודי של ילדים או לתמוך בדרכים שונות בהתמודדות ההורית ועוד. לפיכך, מצופה כי תוך כדי שלב היישום בני המשפחה כבר יוכלו להעיד כי מבחינתם מורגשים שינויים כלשהם המיטיבים את מצבם ואת מצב ילדיהם, ואת יכולתם להתמודד עם הדאגות שהובעו בהיוועדות. השלב בו נשאלו השאלות המבקשות לבדוק זאת כאמור אינו שלב סיום

התוכנית, ולמעשה רוב המשפחות היו עדין בעיצומם של התהליכים, והתבקשו לאתר את מידת השינוי שהם חשים.

4.1 תפיסת ההורה את השיפור במצב המשפחה והילד בעקבות ההשתתפות בתוכנית

מדד זה מורכב משלושה פריטים בהם התבקשו ההורים לדווח על האופן שבו תוכנית "עולים לדרך-קד"ם" תרמה לשיפור מצבם לטובה, המידה בה התהליך שיפר באופן משמעותי את מצב הילד. הילדים סביבם. התקיימה ההיוועדות והמידה בה התפקוד ההורי השתפר בהתייחס לילדים זה/אלה. המדד נע בין 1 – "לא מרוצה כלל" ועד 5 "מרוצה במידה רבה מאוד". ממוצע המדד בקרב ההורים עמד על 3.54. כמו כן, התקבלה מהימנות פנימית גבוהה של מדד זה $\alpha = .80$.

גרף מס' 23: שכיחות תפיסת ההורה את השיפור במשפחה בעקבות ההשתתפות בתוכנית (N=44)

■ מרוצה במידה רבה מאוד ■ מרוצה במידה בינונית ■ כלל לא מרוצה או מרוצה במידה מועטה

מהגרף עולה כי יותר ממחצית ההורים מעריכים כי חל שיפור במצב הילד והמשפחה בעקבות השתתפותם בתוכנית במידה רבה ורבה מאוד.

תוצאות אלה נמצאות בזיקה עם ממצאי המחקר האיכותני המעיד גם הוא על משפחות שהצביעו על תהליכי שינוי שחוו בעקבות השתתפותם. בראיונות עלו דוגמאות הקשורות לשיפור במצב לימודי של ילדים, על השמה במסגרות חינוך מתאימות/ מועדוניות לאחר שעות הלימודים, על שינוי מיטיב בחלוקת התפקידים בבית, על השפעה על תהליכי טיפול והדרכה ועוד. הדוגמאות הבאות של בנות משפחות שונות מעיד על כך:

"עם כל המצב, אורית (המלווה) הייתה מאוד נוכחת. הייתי מתקשרת אליה בשביל כל דבר, והיא מצאה עזרה מימין ומשמאל וזה מאוד מאוד עזר לי... החיים שלי השתנו מהקצה אל הקצה עם התכנית הזאת. זה כל כך עזר..." (אם)

אנחנו היינו מטופלים המון המון שנים ברווחה, בגלל הבעיות בבית, והעובדת סוציאלית שלי מדהימה, אז כן, אבל בסוף היא עזרה לי. אמא לא קיבלה טיפול בשום צורה. אז לטפל בי זה סבבה, אבל כשהגורם המרכזי לא מקבל טיפול זאת הייתה הנפילה. וקד"ם, מה שהיה שונה בקד"ם, זה שקד"ם עזרו לנו, גם לאמא, נפשי וכלכלי." (נערה, 18)

"עכשיו אנחנו עושים דברים ביחד בלי לצעוק, לכל אחד יש את היכולת להגיד מה מפריע לו ואיך אפשר לתקן את זה ביחד." (נער, 16)

לצד זאת, חלק מההורים והילדים לא העידו בשלב זה על שינוי משמעותי או אף ציינו את אכזבתם מהתכנית. במיקרים אלה הם הצביעו על אכזבה מאפקטיביות ליווי העו"ס או המלווה, על ציפיה לשימוש אחר בסל המענים, על התרחקות התומכים או על קושי להחזיק את התהליך. מלמד על כך למשל קולה של אחת הנערות שהשתתפו בתוכנית:

"לדעתי התכנית לא עוזרת. רוב הזמן לא הייתי בבית, לא הייתי פה כשמישהי באה וניסתה להזיז את הדברים... אני חושבת שבמקרה שלנו היה תורם אם נציג מקד"ם היה בא ומנחה אותם [את ההורים שלי] איך להתנהג בזמן אמת ובא לשפר, ואז זה היה משנה משהו. על הנייר זה לא משפר משהו, צריך יותר נוכחות בבית עצמו." (נערה, 15)

"קשה שאני צריכה לגלות את כל הרקע על מה שאני מרגישה וזה מעצבן כי אני רגילה לשמור בבטן." (ילדה, 10)

נראה שחלק מאי שביעות הרצון שהובעה מתקשרת לחששות של ההורים כתוצאה מעצם הקשר עם התוכנית, כמו החשש מההוצאה מהבית או מעצם חשיפת הילדים לתהליכים השיתופיים בתוכנית. כך למשל משתף אחד מהאבות שרואיינו:

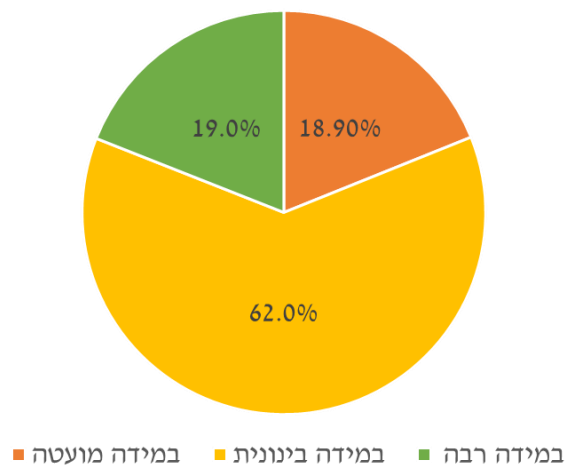
"אמרתי: "אני לא רוצה כלום, אני לא רוצה להביא את הילדים". זה בשבילי, זה לא טוב. [אנשי המקצוע אמרו]: "אבל זה התנאי, אנחנו פה בשביל הילדים". אבל הילדים... אני יודע לחנך ילדים, אני ברוך השם... אנחנו מה שיש לנו בזמן הפנוי? אני קורא כל הזמן ספרים על חינוך, וראית את הילדים שלי, זה ילדים... באמת דוגמה של ילדים. וכל מה שאומרים המורים והמורות בבית הספר מבחינת התנהגות, ברוך השם אין לנו מה... לא היה לנו בעיות איתם. ובעזרת השם לא יהיה. אבל באמת להביא ילדים למצב כזה, אל תעשו את זה זה. זה כאוב מאוד." (אב)

מלבד הכאב שמביע האב בנוגע לחשיפת ילדיו לשיח בתוכנית, דבריו מעידים כי מלכתחילה קיים פער בתפיסת הדאגות, המוביל לתפיסות שונות לגבי המענים המתבקשים.

4.2 תפיסת העו"ס את השיפור במצב המשפחה בעקבות ההשתתפות בתוכנית

בהמשך לתפיסת ההורה את השיפור שמביאה עימה התוכנית, מדד זה ביקש למדוד את תפיסת העו"ס בנושא זה. המדד מורכב משלושה פריטים בהם התבקשו ההורים לדווח על האופן שבו תהליך קד"ם תרם לשיפור מצבם לטובה, המידה בה התהליך שיפר באופן משמעותי את מצב הילד. הילדים סביבם. התקיימה ההיוועדות והמידה בה התפקוד ההורי השתפר בהתייחס לילדים זה/אלה המדד נע בין 1 – "לא מרוצה כלל" ועד 5 "מרוצה במידה רבה מאוד". ממוצע המדד בקרב העו"ס היה בינוני ועמד על 3.04. כמו כן, התקבלה מהימנות פנימית גבוהה של מדד זה $\alpha = .84$.

גרף מס' 24: שכיחות תפיסת העו"ס את השיפור במשפחה בעקבות ההשתתפות בתוכנית (N=58)

הגרף מעלה כי יותר ממחצית מהעו"ס מעריכים כי חל שיפור במצב הילד והמשפחה בעקבות קד"ם במידה בינונית (ממוצעת). לעומת ההורים אשר דיווחו על שיפור במצבו של הילד ובמצבם כהורים באופן יותר חיובי ומשמעותי, הרי שדיווחי העו"ס מעידים כי חלק ניכר מהם לא חווים את השינוי המצופה במידה משביעת רצון. בהקשר זה, נציין כי נקודת הזמן השניה בטווח יחסית קצר של כחצי שנה ביישום התוכנית נותנת תשובה חלקית לגבי החלת שינוי משמעותי.

ממצא זה מעיד על כיוון של שינוי חיובי, אך חלקי. בהתחשב בכך שהשאלות נשאלו כחצי שנה לאחר היציאה לדרך, ולפני סיום התוכנית, יש להעריך תשובות אלה בהתאם, ובשונה מהציפיה לערכים גבוהים יותר הצפויה עם סיום התוכנית. למרות זאת, נרטיבים של חלק מהעו"ס מעלים תהיות לגבי תפיסתם את ישימות התוכנית ואת יכולת המשפחות להוביל שינוי. ממצא זה עולה בקנה אחד עם נרטיבים של חלק מהעו"ס לגבי היכולת של המשפחות ליישם את התוכנית המשפחתית ברוח מודל קד"ם, באמצעות הובלת ההורים. ניכר היה כי יש עו"ס שהתקשו לתת

אמון ביכולת התוכנית ליצור שינוי במצב המשפחה, כל עוד היא חווה תהליכי הישרדות בתוכה. כפי שמעיד הציטוט הבא:

"הבעיות הן אותן בעיות. הן לא ישתנו גם, כי אין פה שום טיפול מעמיק. הם גם לא מרגישים שהם פנויים לזה, הם עסוקים מאוד. נקרא לזה סוג של הישרדות עם ארבע בנות." (עו"ס)

היו גם מי שהטילו ספק ביכולת הפעולה של המשפחה להוביל את עצמה בתהליך כל עוד אין להורים ניסיון קודם מוצלח בהתארגנות עצמית. עו"ס אחרות הצביעו על ממדים ארגוניים כמו היכולת להחליף את המתאם, ולהיכנס לעובי הקורה מבחינת פניות שלהן או אף של המלווה. "עד ההיוועדות יש איזושהי מעטפת והמתאם ממש נכנס לתוך המשפחה, אבל 'פוף', הוא יוצא. ואז כל העבודה בעצם נשארת פחות או יותר אצל עו"ס המשפחה. והמלווה פה ושם קצת נכנסת לדברים קטנים... אולי אם תהיה מלווה שיכולה להיות יותר פנויה ויותר תיקח, ותאסוף את המשפחה, כמו בנושמים [נושמים לרווחה], אז אולי זה יהיה יותר טוב..." (עו"ס)

האינטגרציה בין ממצאים אלה מעידה על שונות בתפיסות של העו"ס את אפקטיביות התוכנית ואת יכולת הפעולה של המשפחות. ניתן לייחס זאת להיבטים רבים שיכולים להשפיע על תפיסות אלה, כגון: עוצמת וסוג הדאגות עימן התמודדו המשפחות שהעו"ס ליווה, מידת ההירתמות של המשפחות לתהליך ולחוויה שהעו"ס חווה בקשר איתן, להקשר הארגוני של העו"ס כמו האוריינטציה של המחלקה ושל שותפי תפקיד ביחס לתוכנית, להליכי הדרכה, למאפייני שיתוף הפעולה של העו"ס והמלווה ועוד.

חשוב לציין כי ניתן היה להתרשם כי לאורך כל השנים בהן הופעלה תוכנית הפיילוט סוגיות אלו שהעלו המשפחות ואנשי המקצוע נלמדו, נידונו וטופלו דרך ההדרכות ושינויים שנעשו בהפעלת התוכנית.

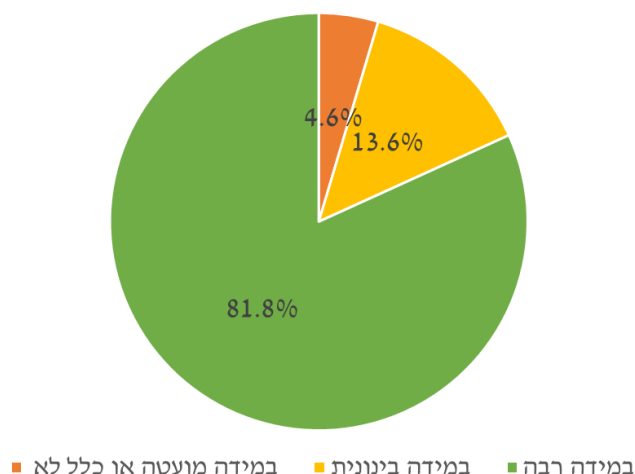
5. שיפור יכולת ההיעזרות של ההורה במהלך התוכנית

אחת הציפיות המרכזיות בתוכנית הינה הפחתת הדאגות לטווח ארוך. לשם כך התוכנית מנסה לייצר ולייצב במהלך תקופת היישום הארוכה שגרת חיים פחות מדאיגה ומסכנת עבור הילד. ים, הנסמכת על מערך תמיכה של רשת תומכים. בניית מערך זה נסמכת על ליווי מקצועי שעליו אמון מקרוב המלווה והעו"ס שנמצאת בקשר חלקי עם המשפחה.

5.1 תפיסת ההורה את מידת יכולתו להסתייע בתומכים

מדד זה מורכב מפריט אחד, שבו ההורה מדווח על מידת יכולתו לפנות לעזרתו של התומך בעת הצורך. הפריט נע על סולם שנע בין 1 "אין שיפור כלל" ועד 5 "שיפור במידה רבה מאוד". ממוצע המדד בקרב ההורים היה גבוה ועמד על 4.16.

גרף מס' 25: שכיחות תפיסת ההורה את מידת יכולתו להסתייע בתומכים (N=44)

מדד ההצלחה שסומן עם צאת התוכנית לדרך קבע כי מעל 50% מההורים יעריכו את עצמם כבעלי יכולת להסתייע בתומכים. בהתאם לכך, ניתן לראות לפי הגרף ש 81.8% מההורים הרגישו שהם יכולים לפנות ולקבל עזרה מהתומכים. הממצא בהחלט מראה הצלחה מעבר למצופה⁷.

ממצאים אלה מעוררים ענין עקב ממצאי המחקר הכמותני והאיכותני המעידים על שביעות רצון נמוכה יחסית מהתומכים, אשר עלתה בקנה אחד גם עם דברי חלק מהתומכים על תפקודם. כאן יש להבחין בין סוגי תומכים, כיוון שתומכים השייכים למעגל האורגני של המשפחה נמצאו כנאמנים יותר לתפקידם עבור המשפחה, לעומת תומכים שגויסו מהקהילה ולא עמדו בקשרי סיוע למשפחה קודם לכן. נראה כי מערך התמיכה עדין בחלקו אינו מזהה את התומכים המתאימים במצבים מורכבים יותר (כמו: משפחות עם רשת תמיכה דלה, משפחות עם בעיות מורכבות, משפחות מקהילות סגורות שאינן מעוניינות בחשיפה מול התומכים) ועדין אינו מיומן דיו לתחזוק ושימור התומכים.

בהמשך לכלל הממצאים שהוצגו לעיל לגבי הקושי בהתמדת התומכים, הן על ידי חלק מהתומכים והן על ידי בני המשפחה ואנשי המקצוע, הרי שהממצא על תפיסת ההסתיעות בהם מעיד על ערכם וחשיבותם. ניתן להניח כי חוויות חיוביות שנחוו על ידי ההורים עם תומכים

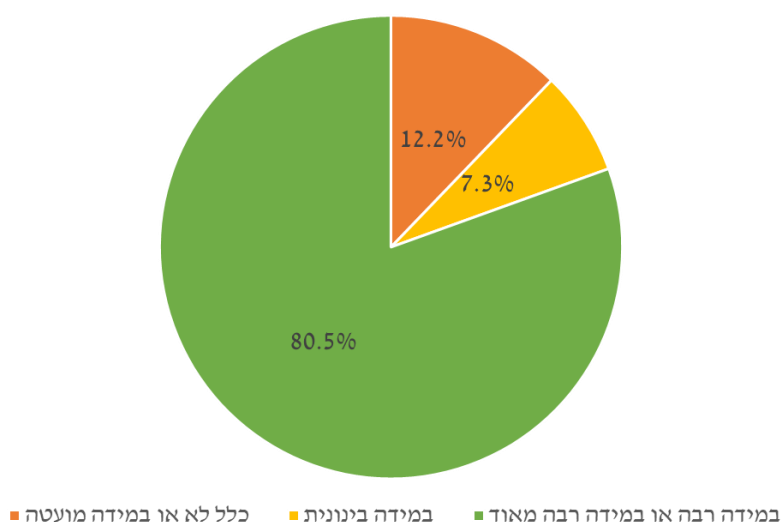
⁷ עבודת חקר פנימית על תפקוד התומכים נעשתה על ידי הצוות המוביל של התוכנית, וניתן לקבלה מידיהם.

שהתמידו והגישו את הסיוע עליו סוכם בתוכנית המשפחה, איפשרו להורים לחוש כי הם יכולים להסתייע בהם במידת הצורך. החידוש שמביאים עימם התומכים הוא ההיעזרות במערכת התמיכה הטבעית, המשפחתית והקהילתית, בהעברת המספר למשפחה כי הם חשובים להם, ובחיזוק מערך הסיוע הכולל. חידוש תפיסתי ומעשי זה לגבי ביזור התמיכה, מסתמן כמהלך בעל פוטנציאל חיובי.

5.2 תפיסת ההורה את תפקיד המלווה ביישום תוכנית המשפחה

מדד זה כולל שני פריטים: המלווה מקרבת את ההורה לשירותים להם זקוק בכדי ליישם את תוכנית המשפחה והמלווה מקלה עליו את ההתמודדות עם המשימות בתהליך יישום התוכנית. המדד נע על סולם שבין 1 "כלל לא" ועד 5 "במידה רבה מאוד" כך שהממוצע בקרב המשיבים בו היה 4.12. כמו כן, התקבלה מהימנות פנימית גבוהה של מדד זה $\alpha = .92$.

גרף מס' 26: שכיחות תפיסת ההורה את תפקיד המלווה ביישום תוכנית המשפחה (N=44)

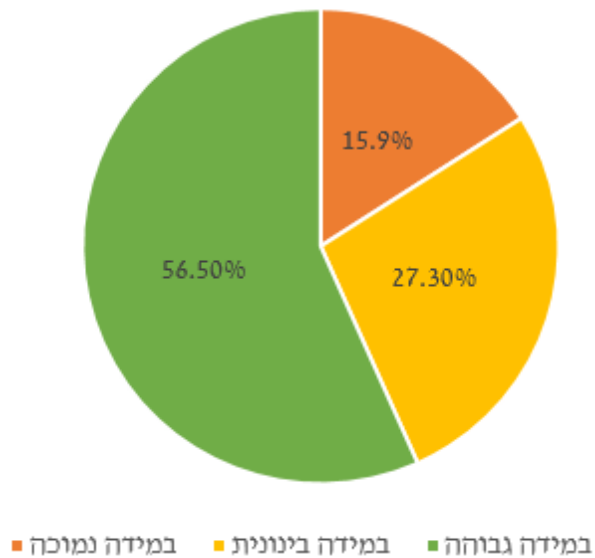

הגרף מעלה כי הרוב הגדול של ההורים, תפסו את דמות המלווה כדמות מסייעת שניתן להיעזר בה במהלך יישום התוכנית. ממצא זה מחזק את היוזמה לתוספת דמות המלווה, שאינה קיימת בשלב היישום של מודל קד"ם המקורי. עם זאת, למרות שביעות הרצון בנקודת הזמן בה נשאלו ההורים על כך, טרם ברורות השלכות תפקיד המלווה לטווח הרחוק על השגת מטרות התוכנית, ובפרט על יכולת ההורים להתאמן בהובלת משפחתם בתהליך שינוי ובייצובו. ממצאי המחקר האיכותני מתקפים ממצאים אלה. הורים רבים העידו על שביעות הרצון שלהם מהמלווים, על הסיוע הקונקרטי ממנו ועל הקשר האישי הבלתי פורמלי שהתפתח ביניהם.

5.3 תפיסת ההורה את מידת הרחבת מעגלי התמיכה החברתיים

מדד זה מורכב מפריט אחד המתאר את האופן שבו מעגל התמיכה החברתי נהיה רחב ונגיש יותר. המדד נע על סקאלה שנעה בין 1 "אין שיפור כלל" ועד 5 "שיפור במידה רבה מאוד". ממוצע המדד בקרב ההורים היה 3.61.

גרף מס' 27: התפלגות התשובות במדד תפיסת ההורה את הרחבת מעגלי התמיכה החברתיים (N=44)

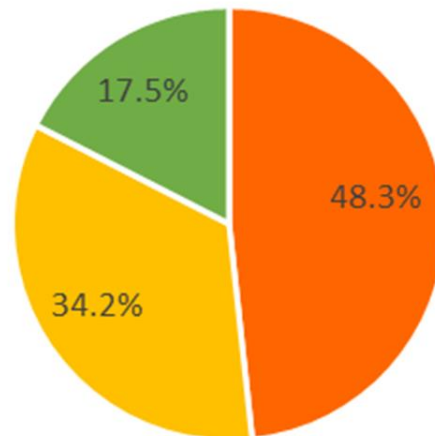
ניתן לראות כי מעל למחצית מההורים תפסו כי הורחבו מעגלי התמיכה שלהם, משמע עלתה מידת היכולת שלהם להיעזר באנשי קהילה בשלב יישום התוכנית המשפחתית. ממצא זה מחזק את תפיסת הרשת הקהילתית כאמצעי להגברת מוגנות על ילדים. יכולת ההורה להסתייע במעגלים חברתיים לא-פורמליים, פותחת פתח לייצוב מנגנון שיש בו כדי להתמודד עם הדאגות שעלו, גם לאחר סיום התוכנית. ממצא זה מעניין ביחס לקושי הרב שהובע לגבי המבוכה וההירטעות מחשיפת הדאגות המשפחתיות בפני התומכים, ובפרט אלה מהקהילה, שאינם תומכים אורגניים.

5.4 תפיסת העו"ס את מידת הרחבת מעגלי התמיכה החברתיים של המשפחה

מדד זה מורכב מפריט אחד המתאר את האופן שבו לפי תפיסת העו"ס מעגל התמיכה החברתי נהיה רחב ונגיש יותר. התשובה לפריט נעה על סקאלה בין 1 "אין שיפור כלל" ועד 5 "שיפור במידה רבה מאוד". ממוצע המדד בקרב המשיבים היה 3.44.

גרף מס' 28: שכיחות תפיסת העו"ס את הרחבת מעגלי התמיכה החברתיים של ההורה
(N=58)

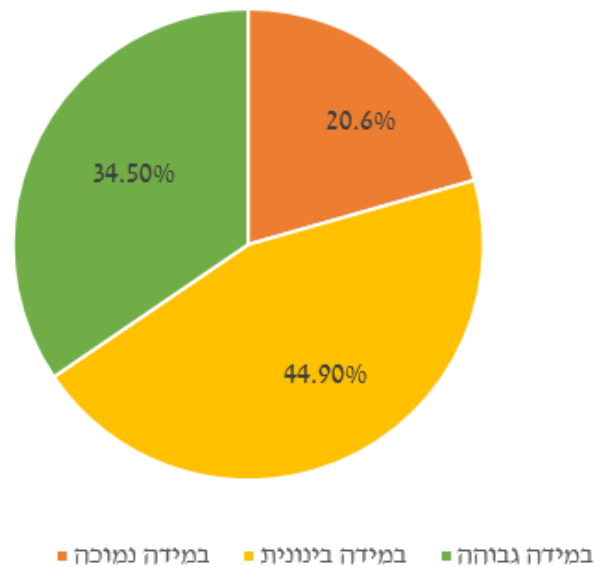
במידה נמוכה ■ במידה בינונית ■ במידה גבוהה ■

בהקשר לעו"ס התגלה כי 48% מהם מעריכים כי מעגלי התמיכה החברתיים התרחבו עבור ההורים, אך נראה כי האחוזים מלמדים באופן התרשמותי, כי הם פחות מדווחים על כך בהשוואה להורים. ניתן להניח כי פער זה נובע בין השאר מהערכה של העו"ס שאינה מבוססת על מידע שקיבל מהמשפחה, ועל יכולת לדווח על הרחבה – משמע לדעת מה היה קודם בהקשר זה. זאת כיוון שהמחקר מלמד כי חלק ניכר מהעו"ס לא עמדו בקשר קרוב עם המשפחה, הן לפני כניסתה לתוכנית והן בשלב היישום.

5.5 תפיסת העו"ס את מידת השיפור ביכולת של ההורה להיעזר באנשי מקצוע

מדד זה מורכב משלושה פריטים שמתייחסים למידה בה העו"ס מעריך כי ההורה מרגיש פתוח לפנות ולבקש עזרה מאנשי מקצוע בכדי לשמר את התוצאות החיוביות שהושגו ביישום התוכנית המשפחתית, מרגיש שותפות עם אנשי מקצוע ממסדיים כדי למצוא מענים לדאגות, ומרגיש אימון באנשי מקצוע ממסדיים. המדד נע על סקאלה שנעה בין 1 "אין שיפור כלל" ועד 5 "שיפור במידה רבה מאוד". ממוצע המדד בקרב העו"ס היה 3.44. כמו כן, התקבלה מהימנות פנימית גבוהה של מדד זה $\alpha=.82$.

גרף מס' 29: שכיחות בתפיסת העו"ס את היכולת של ההורה להיעזר באנשי מקצוע (N=58)

מהגרף עולה, כי 44% מהעו"ס מעריכים כי הורים יעזרו באנשי מקצוע במידה בינונית וקרוב ל 34% יעזרו במידה רבה ורבה מאוד. מגמה זו מעודדת ביחס למטרות התוכנית, אך עדיין מלמדת שישנו ספק לגבי מידת השינוי שחל אצל ההורים בעקבות השתתפותם בה לפי הערכתו של העו"ס. יתכן ויש בממצא זה כדי להעיד כי עו"ס לא חווים עליה גבוהה באמון בהם. פרשנות זו מתכתבת עם דיווחי ההורים לאורך המחקר בנוגע למידת שביעות רצון שלהם מיישום תוכנית המשפחה ומהטבת הקשר עם העו"ס. שביעות רצון שהיתה אומנם מעל הממוצע ומעל המצופה, ביטאה גם מורכבויות בממדים שונים לאורך התוכנית.

6. הקשרי מגיפת הקורונה וזיקתם לתוכנית

בפברואר 2020 החלה להתפשט בעולם ובישראל מגיפת הקורונה (Covid-19). בתגובה למגיפה ננקטו מספר סגרים ונאכפו הגבלות חמורות על מפגשים ישירים. כתוצאה מכך כל המשפחות בישראל ובעולם נאלצו להתמודד עם מצב החירום שהתבטא בחוסר וודאות וחשש מהמחלה והשלכותיה, סגרים בבתי ובידודים בעקבות המחלה או חשש להידבקות בה, סגירת שירותים ציבוריים לפרקים, סגירת בתי ספר ומעבר ללימודים מקוונים, סגירת חלק ממקומות העבודה ושינוי בתחולת ההכנסה, שינויים במערך התחבורה הציבורית, סגירת מקומות פנאי ועוד. למגיפת הקורונה השלכות רבות בהקשרים אישיים, בין-אישיים, משפחתיים, קהילתיים, מדיניים וגלובליים, שחלקן עוד טרם ידועות. בכת כתיבת דוח זה מגיפת הקורונה נכנסת לשנתה

השלישית. היא מאופיינת עדין בהגבלות מסוימות ובהתמודדות חוזרת ונשנית עם התפרצות של גלי המגיפה והתמודדות עם התפרצות מוטציות חדשות של הנגיף.

עם פרוץ הקורונה, התוכנית הנחקרת כבר פעלה ועשרות משפחות היו לקראת תהליכי היוועדות או בשלבים שונים של תקופת יישום תוכנית המשפחה. כמו תוכניות אחרות, גם תוכנית זו הושפעה מהמגיפה כיוון שבתקופה הראשונה להתפרצותה נסגרו או צומצמו דרסטית חלק מהשירותים הציבוריים, לרבות שירותי הרווחה. לתקופה קצרה, בראשית המגיפה, התוכנית פעלה בעיקר באמצעות מלווי המשפחה ששמרו על קשר עם המשפחות וענו לצרכיהן, לרבות מתן סיוע במזון, בסיפוק אמצעים לפעילות פנאי בבתיים ובתמיכה נפשית. עם חזרת מערכת הרווחה לתפקוד נעשתה התאמה בצורת המפגשים שהפכו להיות מקוונים או היברידיים (מפגשים שחלק מהאנשים בהם נמצאים פיזית יחדיו וחלק מהם נוכחים דרך אמצעים מקוונים). כך למשל פגישות ההכנה של המתאמים נעשו באופן מקוון, טלפוני או בפגישות במקומות פתוחים, ההיוועדות היו מקוונות או היברידיות וכך גם תהליכי היישום, כולל טיפולים או חוגים שהוחלט שיבוצעו.

במהלך השלבים הראשונים של מגיפת הקורונה במיוחד, למשפחות רבות נפגעה יכולת ההתפרנסות. בנוסף, השהות הממושכת בסגרים עם בני המשפחה, לרבות היעדר מסגרות חינוכיות ותעסוקתיות, ולעיתים גם ההתמודדות בריאותית עם חולי קורונה מהמשפחה שבודדו בתוך הבתים, יצרו מתחים רבים. המציאות המשותפת, לפיה גם אנשי המקצוע – העו"ס, המתאמים והמלווים והעובדים במערך אחזקת התוכנית, חוו גם הם את אותן השפעות, יצרה מצב חדש לפיו כולם יחדיו מתמודדים עם השלכות המגיפה.

בהיבט המחקרי, מיד עם פרוץ המגיפה נערכו לבקשת צוות ההיגוי של התוכנית ראינות עם הורים כדי ללמוד את השלכות הקורונה על חייהם וכדי להבין מהו הסיוע אותו קיבלו ולמה הם זקוקים בנוסף. התובנות שהתקבלו הוצגו באופן מהיר באותה תקופה, וזכו להתייחסות מהצוות המלווה את המחקר.

עם זאת, התמשכות המגיפה והתאמת חיי היומיום להשלכותיה עוררה שאלות כיצד היא השפיעה על המשפחות הלוקחות חלק בתוכנית. לשם כך המדגם הכמותני חולק לשתי קבוצות בהתאם לתאריך התחלת התהליך: 20 משפחות לפני משבר הקורונה ו- 24 תוך כדי משבר הקורונה.

ניתוח הנתונים לימד כי בהשוואת הממוצעים במשתני המחקר בין שתי הקבוצות לא התגלו הבדלים סטטיסטיים מובהקים בממדים הבאים:

- שביעות רצון ההורה מהתוכנית המשפחתית
- מידת הירידה בדאגות ההורה אודות מצבו של ילדו
- מידת האמון אשר רוחש ההורה בעובד סוציאלי בשלב ההיוועדות

- מידת האמון אשר רוחש ההורה בעובד סוציאלי בשלב יישום
  - שביעות רצון ההורה מן מידת יישום התוכנית
  - שביעות רצון ההורה מן התמיכה ופתרונות שהתקבלו בשלב היישום
  - שביעות רצון ההורה בנוגע לתיפקודו ביישום התוכנית המשפחתית
  - שביעות רצון ההורה בנוגע ליישום התוכנית המשפחתית ע"י העו"ס
  - שביעות רצון ההורה בנוגע ליישום התוכנית המשפחתית ע"י המחלקה לשירותים חברתיים
  - שביעות רצון ההורה בנוגע ליישום התוכנית המשפחתית ע"י התומכים
  - שביעות רצון ההורה בנוגע למידת שיפור במצב המשפחה/הילד בעקבות תהליך קדם
  - שביעות רצון ההורה בנוגע לשיפור ביכולת שלו להיעזר באנשי מקצוע
  - שביעות רצון ההורה בנוגע לשיפור ביכולת שלו להיעזר בתומכים
  - תפיסת ההורה את השיפור ביכולת שלו להיעזר באנשי הקהילה
  - מידת מוכנות ההורה לפנות ולצרוך שירותים סוציאליים במידת הצורך בעתיד
- ניתן לנסות להסביר במספר דרכים את הממצאים לגבי היעדר פערים מובהקים במשתנים כה רבים למרות אירוע לא צפוי זה שיש בו פוטנציאל לעורר דחק והתמודדויות בכמה מישורי חיים. מדברי חלק מההורים והילדים, הזמן המשותף בבית בחייך המשפחה דווקא היווה תקופה חיובית ונעימה. רוב הילדים וגם ההורים הצביעו לאורך כל תקופת המחקר על חשיבות המערכת המשפחתית עבורם ועל החשש מפגיעה בה. נראה כי ההזדמנות להתכנס לתוך המשפחה היתה עבור חלק מהמשפחות חיובית והניבה תוצאות טובות. גם הפחתת הצורך להתמודד עם המערכת החינוכית הרגיע חלק מההורים והילדים (מערכת החינוך פעלה תקופה ארוכה באמצעים מקוונים ולרוב ללא אכיפה אדוקה של נוכחות). כך למשל מתארת נערה בת 14 את חווייתה: "הקורונה חיברה בינינו כמשפחה. המשפחה התחברה בקורונה כי היינו בבית והיה צחוקים, ומדברים, ושרנו שירים, ומשתפים, התחברנו כזה." (נערה, 14). חשוב לציין כי המחקר האיכותני גם שפך אור על חוויות אחרות ואף הפוכות מכך.
- הסבר נוסף יתכן וקשור להשתייכות לתוכנית "עולים לדרך-קד"ם" שסיפקה מערך תמיכה הן מעצם רשת התמיכה שהתוכנית נסמכת עליה, והן משום הגברת תשומת הלב למשפחות אלה דווקא בשל הקורונה. לשירותי הרווחה יש פוטנציאל להוות עוגן למשפחות בשגרה וגם במצבי חירום בהיותן מעניקות למשפחות תחושת ביטחון וחוסן שלמרות מצב החירום יש רצף בין העבר, ההווה (מצב חירום) והעתיד בו תחזור השיגרה (להד, 2020). ניתן לשער כי המשפחות חוו את שירותי הרווחה כעוגן משמעותי שסייע לשמור על הרצף התפקודי, החברתי, המשפחתי והנפשי. בפרט, מיד עם פרוץ המגיפה משפחות רבות מהתוכנית קיבלו סיוע בסלי מזון, ערכות הפעלה לפעילות פנאי והפוגה, וניטור מצבן על ידי המלווים. עם הכניסה לשיגרת קורונה, פותחו בתוכנית דרכים ייחודיות להתמודד עם מצבי הריחוק שניכפו, כמו ההיוועדויות ההיברידיים או

דרכים מקוונות או חלופיות לשימוש במענים שעליהם הוחלט בתוכנית המשפחה. בתקופה זו נראה כי המשפחות חשו שהן ניראות וכי נעשים ניסיונות לספק מענים בתנאים החדשים שנוצרו.

7. תוכנית "עולים לדרך-קד"ם" ומעורבות חוק נוער

בתהליך איסוף הנתונים מההורים נצפו 12 משפחות שבהם הופעל חוק נוער מתוך המדגם הכללי. תת מדגם זה הינו קטן מבחינה מספרית וקיים קושי סטטיסטי להסיק אודותיו מסקנות ייחודיות. יחד עם זאת, קבוצה זו משמעותית עבור הלמידה של קד"ם ועל כן, במידת האפשר, ניתנה תשומת לב אליה בתהליכי העיבוד של הממצאים. מה שניתן לראות, באופן זהיר, כי קבוצה זו לא נצפתה כמתנהגת או מדווחת באופן השונה מהותית משאר המדגם, לרבות בנושא הדאגות כלפי הילדים.

לוח 7: תפיסת ההורים את דאגות כלפי ילדיהם אשר היו מעורבים בחוק נוער

דאגה	N	ממוצע	סטיית תקן
הילדה נפגש עם פורעי חוק	2	-2.0000	2.82843
ילידה/ נטייה לפגוע בעצמו/ה	4	-1.7500	1.25831
הילד/ה מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים	5	-1.4000	1.94936
הילד/ה דחוי/ה מבחינה חברתית, מרגישה/ה לא אהוב ומבודד חברתית	8	-1.3750	2.26385
הילד/ה מעורב/ת בסכסוכים ובמריבות המתרחשים בבית	8	-1.0000	2.26779
קיים מתח רב ומריבות בין הילד/ה להורה	6	-.6667	1.86190
הילד/ה נמצא/ת הרבה שעות בבית ללא השגחה	3	-.6667	1.52753
הגינה (שמירה על נקיון הגוף והביגוד,	11	-.4545	1.43970
ישנן בעיות התנהגות קשות של הילד/ה במסגרת החינוכית	7	-.2857	2.13809
ילידה/ה לא ניתנת ההעשרה המתאימה לגילו	10	-.2000	1.39841
שמירה על בטיחות (ריהוט מותאם ובטוח – לא שבור או מקולקל)	11	-.1818	1.47093
הילד/ה נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית	4	0.0000	1.41421
ילידה/ה יש בעיות בריאות חוזרות ונשנות ללא ממצאים ברורים	5	0.0000	2.91548
הילד/ה משוטט שעות רבות מחוץ לבית	5	0.0000	2.82843
תזונה (כמות, איכות האוכל):	11	.1818	.75076
הילד/ה לא משתף את הוריו במה שקורה אתו/ה, אין תקשורת ביניהם	10	.2000	1.93218
מבקר באופן סדיר במסגרת החינוכית	7	.2857	2.05866

.77850	.3333	12	ביגוד (, מותאם למזג האויר
1.56670	.3636	11	טיפול רפואי (חיסונים, מעקב רפואי, טיפול בפציעות)
1.41421	1.0000	2	הילד/ה משתמש/ת באלכוהול או סמים
		0	הילד/ה סובל/ת ממצב רגשי קשה (חרדות, פחדים, תחושה שהוא/היא לא שווה)

*ממוצע שיש לפניו סימן מינוס מראה על הפחתה בדאגה.

לוח 8: תפיסת ההורים את הדאגות כלפי ילדיהם אשר אינם מעורבים בחוק נוער

דאגה	N	ממוצע	סטיית תקן
ילד/ה יש בעיות בריאות חוזרות ונשנות ללא ממצאים ברורים	9	-1.1111	1.36423
ילד/ה נטייה לפגוע בעצמו/ה	4	-1.0000	1.41421
הילד/ה דחוי/ה מבחינה חברתית, מרגיש/ה לא אהוב ומבודד חברתית	20	-.7000	2.02874
ישנן בעיות התנהגות קשות של הילד/ה במסגרת החינוכית	23	-.6957	1.91726
הילד/ה מתנהג באלימות פיזית כלפי מבוגרים	14	-.6429	1.86495
הילד/ה מעורב/ת בסכסוכים ובמריבות המתרחשים בבית	21	-.5714	1.56753
תזונה (כמות, איכות האוכל):	29	-.0345	1.01710
נפגש עם פורעי חוק	3	0.0000	0.00000
הילד/ה משתמש/ת באלכוהול או סמים	1	0.0000	
מבקר באופן סדיר במסגרת החינוכית	16	.1250	1.74642
טיפול רפואי (חיסונים, מעקב רפואי, טיפול בפציעות)	30	.2333	1.22287
קיים מתח רב ומריבות בין הילד/ה להורה	18	.3333	1.84710
הילד/ה נמצא בסביבה שעלולה לפגוע בו פיזית, רגשית או מינית	11	.3636	1.28629
שמירה על בטיחות (ריהוט מותאם ובטוח – לא שבור או מקולקל)	30	.3667	1.35146
ילד/ה לא ניתנת ההעשרה המתאימה לגילו	25	.4000	2.06155
ביגוד (, מותאם למזג האויר	31	.4194	1.11876
הילד/ה נמצא/ת הרבה שעות בבית ללא השגחה	10	.5000	1.50923
הילד/ה לא משתף את הוריו במה שקורה אתו/ה, אין תקשורת ביניהם	24	.5833	1.47196
היגינה (שמירה על נקיון הגוף והביגוד,	30	.6000	1.52225
הילד/ה משוטט שעות רבות מחוץ לבית	8	.6250	1.30247
הילד/ה סובל/ת ממצב רגשי קשה (חרדות, פחדים, תחושה שהוא/היא לא שווה)	0		

*ממוצע שיש לפניו סימן מינוס מראה על הפחתה בדאגה

לפי לוחות 7 ו-8 ובאופן התרשמותי בלבד, נראה כי הדאגות שחלה בהן הפחתה בדאגה של הורים שבנם היה מעורב עם חוק נוער היו דאגה בריאותית עבור הילד, דאגה שהילד יפגע בעצמו ודאגה שהילד דחוי חברתית. משפחות אשר בנם אינו מעורב בחוק נוער, דיווחו על פחות דאגה שהילד נפגש עם פורעי חוק, פחות עם נטייה לפגוע בעצמו ופחות דחוי חברתית. ממצא ראשוני ותיאורי זה יכול ללמד כי תוכנית קד"ם הייתה עם רלוונטיות ואפקט חיובי בשיפור מוגנותם של ילדים שהיו מעורבים בחוק נוער.

במהלך השנים בהן התבצע המחקר המשולב (איכותני וכמותני) נתקלנו באתגרים שונים. כצוות מחקר למדנו ביחד את האתגרים, שיתפנו בהם בישיבות צוות ההיגוי ובדוחות המחקר הקודמים וניסינו למצוא, ביחד עם הצוות מהשדה, פתרונות שונים. להלן חלק מאתגרי ביצוע המחקר:

הסכמת המשפחה להשתתף במחקר: לפני כל פניה שלנו אל ההורים (ובהמשך אל ילדיהם) ביקשנו לוודא כי המשפחה נתנה את הסכמתה למחקר לאחר שהנושא עלה בפניהם על ידי המתאם או העו"ס. במעט מהמקרים בהן משפחות לא נתנו את הסכמתן כי ניצור קשר, ביקשנו לחזור אליהן באמצעות המתאם, המלווה או העו"ס, כדי להסביר את חשיבות תיעוד והפצת הניסיון שרכשו. בהעלאת הנושא בישיבות וועדות ההיגוי של קד"ם נידונה סוגיית חיוב ההורים לקחת חלק במחקר כתנאי להשתתפות בהליך קד"ם. הוחלט כי אין לחייב הורים כתנאי להשתתפות, אך יש לפעול לקידום השתתפותם כבר בהצגת הכניסה לתוכנית על ידי העו"ס, ובהמשך לתווך זאת בסיוע המתאמים, המלווים והעו"ס ככל שיידרש. כפי שמעידות הנקודות הבאות, לא פעם מתן האישור מצד ההורים לא לווה בהיענות בפועל להשתתפות במחקר. נציין כי למרות החשדנות וההימנעות, רוב מרואייני המחקר (לא רק מהמשפחות) בסופם של הראיונות, הודו לחוקרים. ות על היכולת שנפתחה בפניהם להביע את דעתם וחלקם הגדול הביע תקווה להמשך התוכנית וליישומה.

שונות תרבותית: חלק ממשפטי התוכנית שייכים לקהילות תרבותיות שיש להן הקשרים ומאפיינים המזמנים התייחסות מחקרית מיוחדת. כך למשל: הנגשה שפתית למשפחות שהגיעו מצרפת או מאתיופיה, אישור מהרב במשפחות חרדיות, התאמת לבוש ושיח בקהילה החרדית והכרת מאפיינים תרבותיים ביחסי ממסד-אזרחים עם משפחות שעלו מברית המועצות לשעבר. כדי להתמודד עם מאפיינים אלה נקטנו בהנגשה תרבותית של המחקר, כמו ראיונות בשפת המוצא (צרפתית, אמהרית, רוסית) עם מראיינים שמכירים את תרבות המוצא, קבלת אישור מרבני הקהילה לשאלות המחקר וקבלת עצות מהם כיצד להתנהל עם הקהילה החרדית בעת המחקר, לבישת לבוש ההולם את ערכי הקהילה ועוד. נציין במיוחד כי בהקשר לקהילה החרדית ויוצאי אתיופיה חשנו חשדנות כלפי המחקר, סגירות רבה ופעולות היישוג היו מאומצות ולא פעם אף נדרשנו לתיווך. כקבוצת מחקר קיימנו התייעצויות בנושא והשתמשנו בניסיון שצברו המראיינים בשטח, כמו גם ניסיון של חוקרים בצוות מביצוע מחקרים מודעי-הקשר אחרים.

עיתוי המחקר מהשלב ראשוני של הפעלת המודל: כפי שהוחלט בוועדת ההיגוי של התוכנית המלווה את המחקר, המחקר יצא לדרך עם תחילת ביצוע הליכי קד"ם הראשוניים בשנה הראשונה לקיום הפיילוט. באופן זה למדנו מתחילת הדרך את התבססות המודל ואת הניסיונות השונים שהיו בו. עם זאת, חקר התהליכים הראשוניים העלה ממצאים שחלקם קשורים לשלב ראשוני ואף בוסרי של הרצת המודל. תוך כדי הלמידה שנעשתה בשטח נעשו שינויים והתאמות במספר היבטים, כפי שמתבקש במחקר מעצב. לפיכך, חשוב להתייחס לתוצאות המדווחות בדוח מחקר זה, המסכם את תהליך הפיילוט במשך שלוש שנים, מתוך הבנה כי הוא כולל משפחות שרואיינו בשלבים שונים של הפעלת התוכנית. חלקם הציגו תשובות המאפיינות שלבים בהם התוכנית עוד היתה בהליכי עיצוב ולמידה ראשוניים, וחלקם האחר בשלבים בהם התוכנית היתה מבוססת יותר. תהליכי הלמידה העמוקה והנמשכת בשטח (דרך איסוף נתונים, ימי למידה, היועצויות והדרכות), מעידים כי נעשו ונעשים ניסיונות עקביים להתאים את המודל להקשרים בו הוא מתקיים לקראת הרחבת התוכנית ליישובים נוספים.

השלכות מהתכנית למחקר: בחלק מהראיונות חשנו כי חוויות של אי שביעות רצון מהתכנית משליכות על המוכנות של מיעוט מההורים לחלוק עימנו את חוויותיהם. שמנו לב כי מספר הורים ציפו לשינוי מהותי מיד עם תום ההיוועדות. חלקם התייחסו לפן הכספי ולהבטחות שקיבלו (על פי הבנתם) טרם ההיוועדות בנוגע לסכום כספי שיוענק להם. בקרב הורים אלה, המרמור והכעס ש"רימו" אותם, לדבריהם, השליך על הראיונות עימם. מכאן, למרות הניסיונות לקיים חלק מהראיונות סמוך להיוועדות קיים היה קושי של חלק ההורים להתייחס לחלק הנוגע לטרום ההיוועדות ולהכרות המוקדמת עם מערכות הרווחה. גם כאשר נעשה ניסיון מצד החוקרת להישאר בעבר, קרה וההורים התקשו להתגבר על רגשותיהם וחשו שהריאיון משמש מצע נוח לפרוק את שעל ליבם, ולהתייחס לתחושותיהם בהווה. חשש כבד נוסף של ההורים שהתבהר תוך כדי המחקר קשור לסוגיית הוצאת הילדים מהבית. חשש זה, שנקשר לאמון בתהליכים שמערכת הרווחה מעורבת בהם, העיב גם הוא במידה מסויימת על הנכונות לחלוק בכנות תפיסות ורגשות.

קולם המועט של הילדים: בהתאם לכללי האתיקה, חקר הילדים נעשה רק ברשות הוריהם ובתנאים שאלה איפשרו למחקר להתקיים (כמו מקום הריאיון והחלטה על נוכחות דמות נוספת), וכן נעשה בהסכמה מדעת של הילדים לאחר הסבר ישיר בפניהם על משמעות המחקר. במקביל, הכשרנו את המראיינים במיומנויות של ריאיון ילדים. מתחילת התהליך התגלה חסם בהגעה אל הילדים. לפיכך, למרות אמונתנו בזכות של הילדים להשמיע את קולם על חוויותיהם ודעותיהם מתהליך קד"ם, נבצר מאיתנו להגיע אל מרבית הילדים שהשתתפו בתהליך. עם זאת, לקראת שלב הסיום של המחקר הרחבנו את כמות הילדים (בגילאי 10-18) שרואיינו במחקר האיכותני בהתייחסות לשלב ההיוועדות והיישום, כך שסך הכל נשמעו קולותיהם של 18 ילדים ובני נוער.

מורכבותו של מחקר משולב שיטות: על מנת לתקף, להעמיק ולהרחיב את הבנת התפיסות והחוויות בתוכנית ננקט מחקר משולב שיטות, הנסמך במשולב על הפרדיגמה האיכותנית והפרדיגמה הכמותנית שהופעלו בו זמנית לפי שלבי המחקר. פרדיגמות אלה נסמכות על אפיסטמולוגיה שונה, ומכאן גם על דרכים שונות לאיסוף הנתונים, לכתיבת הממצאים ולהבנתם. מטבעה של כל פרדיגמה, קיימות בה מגבלות כמו יכולת ההכללה הנמוכה מהמחקר האיכותני או המובנות והסגירות הקיימת בתכני החקר הכמותני. קיימות דרכים שונות לשילוב שיטות החקר ולהצגת דרכי הנתונים. בדוח זה בחרנו לנקוט בגישה שוויונית להצגת ערכי הממצאים שהתקבלו מכל שיטה. לשם כך בחרנו לרוב להציג את הנתונים הכמותניים בתחילה ואת האיכותניים אחריהם, כאשר אלה משמשים כהרחבה (תיקוף, הנגדה, העמקה, הדגמה וכו') וכהסבר לתוצאות שהתקבלו משתי שיטות החקר. מכאן, מתוך הצורך לבחור את הממצאים הרלוונטיים ביותר מכל שיטת מחקר, הרי שלא ניתן היה להציג בדוח את כל עושר הממצאים. הממצאים בהם התרכז הדוח מתייחסים למטרות התוכנית ולסוגיות נוספות כפי שהוחלט בתיאום עם ועדת ההיגוי למחקר. עם זאת, ממצאים נוספים הוצגו בישיבות מחקר ובימי למידה על התוכנית, וקיימים בהרחבה בדוחות המחקר הקודמים שהוצגו ובעבודות המחקר המופיעות בנספח מספר 1.

חווית ההורים את המחקר: חלק מההורים חשו כי שאלות המחקר נוגעות בפרטיותם ואף מאיימות עליהם, ויתכן אף כי חששו מנקיטת צעדים נגדן. עלו שאלות המבקשות להבין את מניעי המחקר והליך ביצועו כדוגמת: "מדוע את שואלת את זה?" "האם הריאיון הוא על ההיוועדות או על המצב שלי?". במיוחד בחלק הנוגע ל"בדיקת הדאגות", ניכר היה כי היו הורים שלא חשו בנוח עם השאלות, ניסו לחמוק מהמפגש, התנצלו ואף ביקשו לסיים את השיחה. תגובותיהם העידו כי החוקרים נתפסו כחלק מהממסד השייך למערכות הרווחה מהן הם נחלו אכזבה. חשנו זאת בתגובות במיוחד לשאלות לבדיקת הדאגות המבקשות מההורים להעריך את מידת המצב הסיכוני של הילד. במיקרים אלה ניסינו לחזק את האמון בכוונות המחקר ושבנו והדגשנו את מחויבותנו לסודיות.

קושי בהיענות העובדים הסוציאליים לשאלון הכמותני: דפוס היענותן של העו"ס ומשך הזמן עד שמילאו את השאלון היווה אתגר בקשר עימם. למרות הבעת מחויבות בעל פה למילוי השאלון בפועל אפיין את העו"ס משך זמן ארוך עד החזרת השאלון או קביעת מועד לראיון בעל פה. במיקרים אלה שבנו וחזרנו אליהן, תזכרנו אותן וחזקנו בפניהן את חשיבות השאלון, ובמידת הצורך נעשתה אליהן פניה מהנהלת התוכנית.

מחקר בתקופת קורונה: איסוף הנתונים בוצע בתקופת הקורונה ולכך היו מספר השלכות לתהליך המחקר ולממצאיו. הגבלות הקורונה (בידודים, סגרים) והשלכותיה (כלכליות, נפשיות, חברתיות וכו') השפיעו על הליך איסוף הנתונים. למשל, חלק מן הראיונות נערכו בצורה

טלפונית או באמצעות תוכנת הזום ולא פנים אל פנים. כאשר לא ניתן לראות את הבעות פניהם של המרואיינים, או את סביבת החיים/עבודה שלהם. חלק מן הראיונות נאלצו להידחות בשל אילוצים וחוסר פניות. בנוסף, חלק מן התהליכים והמענים שתוכננו עם המשפחות נידחו או השתנו ולכן השפיעו על ביצוע התוכנית והדרך בה נתפסה ונחוותה (למשל היוועדויות היברידיות, ליווי משפחה דרך קשר טלפוני, מענים לילדים שלא התקיימו עקב הצורך בשמירה על ריחוק חברתי). איסוף הנתונים כחצי שנה מעת ההיוועדות יתכן והיה פרק זמן קצר מידי שכן היו תהליכים שהתעכבו או השתנו בעקבות הקורונה, והיו משפחות שמצבן הוחמר בתקופה זו. בנוסף, גם צוותי התוכנית והמחקר חוו מציאות משותפת של המגיפה שנתנה את השפעתה.

המלצות

ההמלצות שלפניכם מכוונות למספר בעלי תפקידים הקשורים למערך קד"ם: קובעי מדיניות ופיקוח במשרד הרווחה וברשות המקומית, גוף מפעיל, עו"ס ומלווי משפחה, והן רלוונטיות בעיקר לשלב היישום של תוכנית המשפחה. המלצות לשלב ההכנה להיוועדות ולהיוועדות הוצגו בדוחות מחקר קודמים. חלק מההמלצות להלן חוזרות על המלצות קודמות משום חשיבותן גם לשלב היישום, וחלקן נוספו מתוך שלב מחקר מסכם זה.

עיצוב מודל הפעולה של התוכנית

קיימות מספר סוגיות מקצועיות בהפעלת המודל שממצאי המחקר מצביעים על חוסר בהירות או עקביות ביישומן או מעלים שאלות בהקשר להשלכותיהן. מומלץ ללמוד סוגיות אלה ואחרות העולות מתוך הממצאים והמשך ההמלצות ולדון בהן, על מנת להמשיך ליצור את ההתאמות הנחוצות.

דיוק מאפייני קבלת משפחות לתוכנית: מאפייני התוכנית דורשים אופני התנהלות דמוקרטית ועצמאית של המשפחה, השתתפות פעילה למשך זמן ארוך (תהליך ההכנה להיוועדות, משך תקופת היישום), מוכנות של המשפחה לגיוס רשת תומכים ולפעולה עימה, תקשורת טובה בין המשפחה למערכת הרווחה, כמות דאגות וחומרה של דאגות הניתנות למענה דרך התוכנית ועוד. לפיכך, יש ללמוד באיזה מצבים ועבור איזה דאגות התוכנית מתאימה, ובאיזה מצבים יש עדיפות להפעלת חלופות של קבלת החלטות ומתן מענים. כך למשל חשוב לעורר דיון לגבי התאמת המודל במיקרים של מעורבות חוק נוער, אלימות במשפחה, מצבים של התמכרויות ועוד.

חשיבה מחודשת על איתור תומכים במצבים רגישים: על אף היות התומכים חלק אינהרנטי מהרעיון שבבסיס מודל קד"ם ומביצוע תוכנית המשפחה, במקרים מסוימים חשוב לשקול מחדש את גיוסם לאור הרגישות העולה מצד משפחות, ולעיתים גם מצד התומכים, במקרים של חשש מחשיפה (Huntsman, 2006). כאשר מגויסים התומכים, כדאי לעבוד עימם על זיהוי חששות מעין אלה היכולים להתעורר כאשר מעורבים מצבי אלימות, תקיפה מינית, מוגבלויות שונות, מעורבות בפשע ועוד, על אתיקה ושמירת סודיות, ועל תגובות מותאמות למצב. חשיפה זו דרמטית במיוחד כאשר היא בסביבה הקרובה, וכאשר מדובר בקהילות סגורות, בהן מערך הקשרים של המשפחה עם הקהילה הוא מסועף, רגיש ועלול להיפגע. בנוסף, חשוב לנטר את שלומם הנפשי של התומכים בהקשר זה, ואת השלכות המעורבות

שלם על חייהם, ואף לחשוב על דרכים לחיזוק ועידוד התנדבותם זו. במקרים מסוימים מומלץ לא להתנות קיומה של היוועדות בנוכחותם של תומכים, דבר אשר מייצר לחץ על המשפחה.

הרחבת מאגר אנשי מקצוע מגוון תרבותית: בקרב חלק מהמשפחות התרשמנו כי קיימת חשיבות להתאמה תרבותית בין המתאם ו/או עובדת סוציאלית ו/או מלווה המשפחה שהינם מאותה תרבות. מעבר להנגשה שפתית ולביסוס יצירת האמון, מתבקשת לעיתים הבנה תרבותית (Barn & Das, 2016). לצורך כך חשוב להמשיך במאמץ לגייס להכשרות מגוון תרבותי של מתאמים ומלווי משפחות, וגם ללמוד מהם תפיסות תרבותיות שיכולות לסייע בהבנת המשפחות. כמו כן מומלץ לשאול את המשפחות לגבי התאמה זו, כי יתכנו מצבים בהן אינן מעוניינות באנשי מקצוע מקהילתם.

פיתוח מודל מודע-הקשר: מומלץ ליצור דיון באשר להתאמות תרבותיות של המודל לקהילות עם מאפיינים ייחודיים ולמשפחות עם הקשרי חיים מורכבים, כגון חיים עם בן משפחה עם מוגבלות, עם בן משפחה עם התמכרות, הקשר של אלימות במשפחה, מגיפת הקורונה ועוד (Waites et al., 2004). הדוגמה של הקהילה החרדית מצביעה על התאמות תרבותיות קיימות כגון עבודה עם רבני הקהילה, אך גם מלמדת על הצורך להמשיך להעמיק בהתאמות אלה. דיון כזה, אשר מומלץ כמובן לעשותו עם אנשים מהקהילה, יכול לברר סוגיות רגישות שעלו במחקר כגון: היבטים של שיתוף הילדים בהחלטות, משמעות סיכון רוחני כדאגה והשלכות של חשיפת עניינים משפחתיים בקהילה סגורה. הקשר נוסף שנמצא משמעותי הינו החיים בעוני. נראה כי משפחות רבות המסתייעות בתוכנית חיות בעוני (שלעיתים החריפה בשל הקורונה) ועל כן חוות מחסור במענים בסיסיים, לחצים, בושה, חוות מאבק הישרדות ועוד. לכל אלה השלכות שיש להבינן בהקשר לפיתוח קשרים עם בני המשפחה, להבנת השיקולים המנחים את בני המשפחה, וליצירת תנאים מותאמים עבורם להשתתפות מיטיבה בתוכנית.

קבלת החלטה אסטרטגית - בין מיקוד הדאגות להרחבתן: מסתמן כי רצוי להתמקד בדאגות המרכזיות בלבד הכרוכות במצב הסיכוני של הילד/ים, ואף לעיתים של ילד אחד בלבד. עם זאת, כדאי כי הדרכת אנשי המקצוע בתוכנית תאפשר לדון במשמעות שתי האסטרטגיות שזוהו, בהתאם לכל משפחה. תהליך קד"ם נע על הרצף בין הרחבת ההתערבות למיקודה. הראשונה, מתייחסת להזדמנות שקד"ם מאפשר דרך ההיכרות העמוקה עם המשפחה להיחשף למכלול דאגות שיש לאחים נוספים ולהורים. השניה, מבקשת למקד את התהליך בפתרון דאגה קונקרטי ואף אקוטית סביב ילד אחד, וזאת למרות החשיפה של דאגות נוספות הקשורות לבני משפחה נוספים. כיון שחשוב שהמשפחה תחווה הצלחה מומלץ למקד בדאגות מסוימות בשלב ראשון. החלטה זו משפיעה על מורכבות היישום הנע בין פתרון שניתן למיצוי בטווח זמן ריאלי לעומת תכנית משפחה מורכבת וארוכת טווח הנסמכת על יותר תומכים. נראה

כי ריבוי דאגות ומענים מסרבל את היכולת לתכנן ולממש את תוכנית המשפחה ועלול ליצור מצבים שבהם יש אכזבה ותסכול מאי יישום מלא של תכניות רחבות מידי. חשוב לקחת בחשבון שיקולים נוספים כגון השגת חוויית הצלחה של המשפחה, טיפול בדאגות שורש היוצרות דאגות נוספות, התגייסות בני המשפחה והתומכים לתהליך. דיון זה רלוונטי גם לשלב היישום, בו מתווספות לעיתים דאגות נוספות ומתבקש שינוי בתוכנית המשפחה.

הכרה ב'דאגה המוחרשת': מומלץ להכיר בדאגתם של ההורים ביחס לאפשרות של הוצאת הילדים מהבית, כחלק מהדאגות המטרידות משפחות המשתתפות בתכנית, במיוחד טרם מפגש ההיוועדות. במשפחות בהן החרדה ביחס לנושא רבה, מומלץ לספק הזדמנויות לפתיחת "תיבת הפנדורה" ולעודד שיח פתוח תוך תמיכה בהורים ובמשפחה.

פיתוח תפקיד מלווה-משפחה: תפקיד המלווה הינו פיתוח חדשני במודל קד"ם לרווחת הילד בישראל אשר קיים דיון עקרוני לגביו. תהליך הגדרת תפקידו נעשה במהלך ביסוס תוכנית הפיילוט, ותהליך הלמידה וההגדרה עדין מתרחש. במהלך ההכשרה בנושא שמירת עקרונותיו הפרדיגמטיים של מודל קד"ם, כמו סוגיית פיתוח יכולת הפעולה (agency) של המשפחה, מומלץ לעמוד על הגבול הדק והמתעתע לעיתים בין חיזוק עצמאות ואוטונומיה לבין הגשת סיוע עבור המשפחה.

סל המענים: חשוב ללמוד את חוויות המשפחה משימוש בסל המענים. הסל הינו חידוש של מודל קד"ם בישראל. המשפחה מחליטה בעת כתיבת תוכנית המשפחה כיצד תעשה בו שימוש, והיא יכולה לשנות החלטות אלה בתיאום עם העו"ס במהלך התוכנית. משפחות רבות נהנו מסל המענים הצליחו להסתייע בו ליצירת שינויים בחייהן, ובפרט בהטבת מצב הילדים. היו גם משפחות כי ציינו כי ציפו לסכום גבוה יותר, שהליך מיצוי התקציב היה מסורבל עבורן, או מחו על הצורך באישור ההחלטות עליו. חשוב כי בשלב זה העו"ס ישמרו על עקרונות קד"ם ושפת המודל, ויבטאו את המשכיות התהליך.

מודעות מגדרית לגבי שיתוף אבות: כדאי להעמיק את הבדיקה לגבי מעורבות האבות ביחס לאימהות. סוגיה זו לא נבדקה ישירות במחקר, אך אל המחקר הופנו בעיקר אימהות, ולכן התקבלה בעיקר נקודת מבטן. תחום הפרקטיקה והמחקר בעבודה סוציאלית מעיד כי אבות אינם נחשבים להורים משמעותיים באופן שווה לאימהות, וחסר ידע מבוסס אודות יעילות של התערבויות, דבר המקשה על עיצוב הפרקטיקה והמדיניות של עבודה סוציאלית (Shapiro & Krysik, 2010). מומלץ לעורר את המודעות של השותפים לתוכנית בהיבט זה.

אחריות העו"ס לאישור תוכנית משפחה ברת-יישום: יש חשיבות רבה לאחריות העובדת הסוציאלית להעריך מראש ביחד עם המשפחה את סיכויי היתכנות התוכנית. האחריות למימוש תוכנית המשפחה הינה בידי המשפחה ובאחריותה ראשית כל, ויש לבחון את בשלותה ויכולתה

להיערך קונקרטיית לכך, וכן לחשוב על ההשלכות השונות האפשריות. לכן מומלץ לאפשר תוכנית ברת-יישום שתוביל לחוויית הצלחה בהפחתת הסיכון.

מערך ליווי ברוח קד"ם ליישום תוכנית משפחה: במהלך תקופת הפיילוט הוקם "פורום יישום" לאחר ההיוועדות לשם תמיכה בביצוע תוכנית המשפחה, והתאריך להתכנסותו נקבע כבר במועד ההיוועדות ומצוין בתוכנית המשפחה. אנו סבורות כי מומלץ כי הישיבה הראשונה תקבע כשבועיים לאחר ההיוועדות ובה תערך גם הפרידה מהמתאם. מומלץ שישתתפו בוועדה זו: הורי המשפחה, ילדים, אחד או יותר מהתומכים (במידה ואפשרי), מלווה המשפחה ועו"ס המשפחה. בדרך זו ייווצר רצף בין הקשר עם המתאם לקשר עם העו"ס ומלווה המשפחה, תקבע חלוקת אחריות ויתבססו דרכים לנטר ביחד, להתאים ולקדם את יישום התוכנית. חשוב לקבוע מועדים להמשך פגישות הוועדה בטווח של כל כחודשיים-שלושה. במיוחד חשוב לשמר בפגישות אלה את שפת קד"ם ואת עקרונות המודל, כמו דיאלוג במעגל, שיח דאגות, שיח כוחות וקבלת החלטות אוטונומית של המשפחה. המלצה זו החלה כבר להיות מיושמת ונלמדת.

שימור מרכיבים בתכנית ובהתנהלות הצוות שזכו על פי ממצאי המחקר לשביעות רצון גבוהה בקרב המשתתפים: כדוגמת שיפור התקשורת במשפחה, זמינות מירבית ונגישות, תפירת מענים כ"חליפה על פי מידה" ובדרכים יצירתיות על פי צרכי המשפחה, גיוס משאבים גם ממקורות חיצוניים וביצוע פעולות של סנגור, באופן שמתיר קונפליקטים ומשפר את נכונותם של מערכת הרווחה ובתי הספר להתגייס לטובת הפחתת הדאגות המשפחתיות וחיזוק מוגנות הילדים. מומלץ לקבל את המלצת ההורים להניח בידיהם אמצעים שיקנו להם יותר שליטה על יישום התכנית, דוגמת הצעתה של אחת האימהות – רשימת מענים ומספרי טלפון של ארגוני סיוע.

הכשרה, הדרכה ולמידה-מתמשכת על התוכנית

ביצוע התוכנית מלווה במערך הכשרה סדור לפיו המתאמים עוברים קורס אינטנסיבי המכשירם לתפקיד ובו הם מקבלים ליווי אישי בתחילת דרכם והדרכה קבוצתית. גם המלווים מקבלים הדרכה קבוצתית וקיים מענה נגיש להתלבטויותיהם. העובדות הסוציאליות לרוב נחשפות למודל ביום מחלקתי ובהמשך בימי למידה פנים-מחלקתיים, בהתאם ליוזמת המחלקה והתוכנית הארצית, כאשר עו"ס המשפחה גם מקבלות הדרכה אישית. לכל בעלי התפקידים יש כתובת זמינה להתייעצות דרך המתכללים בלשכות הרווחה, הגוף המכשיר והנהלת התוכנית. משמעותם של תהליכי ההכשרה וההדרכה היא משמעותית ביותר, ואנו סבורות כי יש מספר נושאים שכדאי להעמיק בהם, כמו עבודה שיתופית עם ילדים, גישה מודעת הקשר לסיכון ומוגנות, התמודדות עם קונפליקטים וכעסים, הזיקות וההבדלים בין הרעיונות והערכים של מודל קד"ם ושל עבודה מודעת עוני (ניתן לחשוב על מושגים רלוונטיים כמו: יכולת

פעולה/סוכנות (agency), ידע מתוך קירבה, הצטלבות מיקומים, הגדרות סיכון מודעות-הקשר). עם זאת, חשוב גם לעמוד על ההבדלים העומדים בבסיס הפרדיגמות הללו ולוודא מתי הן משלימות ומתי מטשטשות עקרונות מרכזיים שבבסיסן.

בנוסף, יש חשיבות עצומה ללמידה המתמשכת בשטח וברמת המדיניות, המתקיימת בתוכנית והמאפשרת ללמוד מתוך הניסיון המצטבר ולשנות נהלים והנחיות. במיוחד, כדאי לבסס למידה עם המשפחות שמשתתפות בתוכנית כדי להבין את רגשותיהן וחוויותיהן, ולהסכית למחשבותיהן ולרעיונותיהן. בהתאם לכך, חלק מההמלצות הבאות נוגעות גם בעיצוב מודל קד"ם והתוכנית כולה.

השתלמויות והדרכות משותפות למתאמים, לעו"ס ולמלווים בסוגיות משותפות: לרוב נחשפים המתאמים והמלווים למצבים מורכבים ורגישים מאוד, אך הם חסרים כלים וגישות מקצועיים להתמודד עימם (כמו: ילדים/מבוגרים עם מוגבלות נפשית, חשש להטרדה/פגיעה מינית, הורות יחסי משפחה מורכבים, אלימות במשפחה, עוני קיצוני), מה שמדגיש את נחיצותה של ההדרכה המתקיימת. היותם של המתאמים והמלווים גורמים לא ממסדיים ממערכת הרווחה, והעובדה כי רובם אינם עו"ס או אנשי טיפול, נתפסת לא פעם כיתרון בתהליך ובדרך בה המשפחות מקבלות אותם. עם זאת, היעדר כלים מקצועיים עלול להיות גם בעוכריהם ואף ליצור בטעות פגיעה. כיום כל אחת מקבוצות אלה מקבלת הדרכה קבוצתית, לרבות הדרכות פרטניות במידת הצורך. מפגשי ההדרכה הינם מרחב של תמיכה, למידה, התייעצות, דיוק הפעולות בהתאם לרוח מודל קד"ם, והן גם מאפשרות לגוף המפעיל לעקוב מקרוב אחר המשפחות המשתתפות בתוכנית. נראה כי ניתן לחשוב גם על הדרכות משולבות בין מתאמים, מלווים ועו"ס, המקיימים ביניהם בפועל מערך קשרים מורכב וחיוני. הדרכה שתעסוק בסוגיות כמו תקשורת, אתיקה, הקמת וליווי רשת התמיכה של המשפחה, חלוקת עבודה ודרכי קבלת החלטות, תחזק את הקשר הדיאדי והטריאדי בין שותפי-תפקיד אלה. בנוסף, מומלץ לחשוב על ימי למידה בנושאים שחוזרים על עצמם להעמקת מקצועיות התפקיד.

הכשרה לעבודה מודעת- הקשר: כל אחת מהמשפחות, וכל אחד מהילדים וההורים באופן ייחודי, מוקפים בהקשרים רבים ייחודיים ומשותפים המשפיעים על חייהם, כגון הקשר תרבותי, הקשר של מוגבלות, הקשר של עוני, הקשר של מגדר, הקשר הקורונה וההקשר של יחסי כוח. לא פעם הקשרים אלה מצטלבים ביניהם ומעצימים את השפעתם, למשל הצטלבות בין הקשר של הגירה ושל עוני. יש חשיבות לקיומה של הכשרה והדרכה מבוססת-הקשר למתאמים, למלווים ולעובדות הסוציאליות (רואר-סטריאר, 2016). הכשרה המבוססת על גישה ביקורתית המודעת להיבירידיות ולדינאמיות של ההקשרים, למפגש האישי של איש המקצוע עם הקשרים אלה ולתפקוד של מערכות הרווחה והקהילה ביחס להקשרים אלה. כך למשל, סוגיה מרכזית בתוכנית כמו השאיפה לשיתוף הילדים מתגלה כערעור על סמכות ההורים, והשקיפות במעגל

ההיוועדות מתגלה כאיום על עתיד המשפחה החרדית. בהתאם לגישת הלמידה הדיאלוגית, הנועצת גם עם מקבלי השירות, כדאי ליצור הכשרות העונות לצורך זה. כיוון שמרבית המשפחות בתוכנית הינן משפחות החיות בעוני, מומלץ גם לצרף הכשרה לעבודה סוציאלית מודעת עוני (קרומר, נבו, מאיר, וויסברג-נקש, 2019). רוב המלווים והמתאמים לא התוודעו לכך ולא התאמנו על פרקטיקות מודעות להקשר זה. נציין כי לאורך תקופת המחקר נראו ניסיונות להגמיש את התוכנית להקשרים בהם היא מתקיימת וחשוב להתמיד בכך (Roer-Strier & Nadan, 2020). המחקר העלה סוגיות קונקרטיות כמו הצורך באמירת דברי פתיחה בהיוועדות על ידי הורים שחרדים מכך או לגבי מעמסת הכיבוד שמוכן/נקנה על יד המשפחה. נראה שחלק מהנושאים עולים בשיחות עם המתאמים ו/או המלווים הקרובים למשפחה, וחשוב להמשיך ללמוד מחוויותיהם כיצד להתאים את המודל כך שישמור על ייחודיותו וגם יהיה רגיש למשפחות. כפי שהוזכר בפרק עיצוב המודל, שיח גלוי על ההקשרים השונים עם כל הגורמים אפשר איתור של נושאים לא מדוברים מחד ואיתור תפיסות סטריאוטיפיות שאינן מתאימות מאידך. הכשרה לשיח כזה דרושה בכל הרמות.

חיזוק גישת הכוחות בשיח עם המשפחות בקרב עובדי המחלקות לשירותים חברתיים: בשונה מהגישה האוניברסלית לסיכון המדגישה היבטים כמו פתולוגיה, מחסור בכוחות וביכולות, התעללות והזנחה (Adams, 2008), הרי שמודל קד"ם מזמן גם שיח על היבטים כמו: כוחות, עוצמה, שייכות, איכפתיות, לכידות וחוסן. בנוסף, עולים בו גם הכוחות של המעגלים המקיפים את המשפחה: משפחה מורחבת, קהילה מקומית, חוסן תרבותי, ובעלי תפקידים העומדים בקשר עם בני המשפחה. חשוב להמשיך לחזק פן זה של השיח לאורך תהליך ההכנה דרך הדרכת המתאמים. לא פעם המבט על הכוחות ועל האפשרויות הנגזרות מהן מתעמעם בקרב חלק מבעלי התפקידים. כדי לשמר זאת מומלץ לקיים דיון עם גורמי הרווחה כיצד ניתן להטמיע את שיח הכוחות ויכולת הפעולה (Alper, 2020) כך שיהפוך לדרך עבודה.

העמקה בפרקטיקות לשיתוף ילדים: בעקבות הצורך בחיזוק ההשתתפות של ילדים לכל אורך התוכנית, יש להשקיע בלמידה על הסוגייה הרגישה של שיתוף ילדים בתהליכי קבלת החלטות הנוגעים לחייהם, לרבות למידה מהצלחות מתהליכי קד"ם בהם הילדים היו שותפים (Beek, 2014; Connolly & Masson, 2005). מומלץ להשקיע בפיתוח כלים מתאימים בידי המתאמים, המלווים והעו"ס, המותאמים לגילאי הילדים, אישיותם ומצבי החיים שלהם. מלבד הכשרה בכלים ובמיומנויות מתאימות, חשוב לבסס תפיסתית סוגיה זו למשל דרך שיח על זכויות ילדים וכוחות של ילדים. יש לזכור כי למרות שיח שגור המדבר על חשיבות השיתוף, בפועל קיים פער גדול בין ההצהרות על שיתוף לבין מימושו. ראוי לאפשר מקום לסוגיות מהותיות כמו האם זכות הילדים להשתתפות היא בכל מצב? בין טובת הילד והגנת הילד, אמונה ביכולת הילדים לקבל החלטות ולהשפיע בעניינם עוד (קושר ובן-אריה, 2009). כדאי

ללמוד על תפקידו של התומך/מסגור/main person לילדים במודלים של קד"ם לרווחת הילד ואחרים (לדוגמה מוזכר ב: Fox, 2018; Horan & Dalrymple, 2003; Laws & Kirby, 2007). מומלץ להתאים עבור הילדים מדריך או סרט מצויר המסביר להם את פוטנציאל ההשתתפות שלהם בתכנית כנהוג בתכניות בעולם. כמו כן מומלץ לשקול מלוה/תומך שיוכשר להיות לצד הילדים בתהליך.

הכשרת בעלי התפקידים לאימון ההורים והילדים במיומנויות השתתפות ועצמאות: חלק מההורים סיפרו כי לא היו מורגלים למערכת יחסים שיתופית וקרובה עם העו"ס (ועם נותני שירותים בכלל), ולפיכך סוגיית ההשתתפות אינה מוכרת להן או שהן אינם מאמינים בכוחה. מודל קד"ם מכון אף מעבר לשיתוף ולשותפות – לפיתוח יכולת הפעולה (ליסטר, 2019) של בני המשפחה המקבלים באופן אוטונומי החלטות על חייהם (Lupton, 1998). כדאי לדון מהי הדרך לחזק מיומנות זו של ניהול עצמי. יתכן וכדאי לעבוד עם המתאמים כיצד לפתוח עם ההורים והילדים שיח אמפתי/ביקורתי בנושא, כיצד להעלות את מודעותם לחשיבות ההשתתפות והעצמאות בקבלת החלטות ולהגביר את התנסותם בהשפעה ובמעורבות במהלך שלבי המודל. כך למשל לימוד המתאמים והמלווים אימון בחיזוק היכולת של בני המשפחה להגיד את אשר על ליבם מול גורמי סמכות, להתקדם לעבר מטרה, לנהל עימותים ומשא ומתן על רצונותיהם ועל החלטות, לשתף ברעיונות, לגייס ולשתף פעולה עם גורמים חדשים ולהגביר אחריות. במקביל, חשוב לפעול עם גורמי המקצוע (ראו המלצות בהמשך – הטמעה) שיאפשרו מרחב זה. ראוי גם להכשיר את העו"ס בפרקטיקות של שיתוף ועידוד העצמה ויכולת-פעולה.

למידה על איתור מסרים סמויים של המשפחות: נראה כי יש משפחות אשר לקחו חלק בתוכנית, אך חשו אילוץ בעשותם זאת. מומלץ לפתח דרכים בקרב העו"סיות, המתאמים והמלווים, לשיח אמפתי על הרגשות והתפיסות הסמויות של חלק מההורים והילדים בנושא, ללמוד לאתר האם חל שינוי אמיתי ביחסים ההיררכיים עם הגורמים המטפלים ובחויית המשפחה ולפעול להשתתפות מתוך נכונות, אופטימיות והסכמה מודעת (Ney, Stoltz & Maloney, 2013).

תרגול הידוק תאום ציפיות עם התומכים והבניית תפקידים: תהליך ההכנה מאופיין באיתור תומכים מהמשפחה, מהקהילה ומקרב מוסדות מקצועיים (Pennell, 2004). השונות בין התומכים היא רבה מבחינת קירבתם למשפחה, פניותם, המוטיבציה שיש להם לתרום לתהליך, מידת הבנתם את התפקיד ומבחינת משאביהם. כדאי לחזק בהכשרת והדרכת המתאמים ומלווי המשפחה את מיומנות תאום הציפיות עם כל אחד מהתומכים. בדיון יובהרו אפשרויות וגבולות השתתפות התומך ויבורר מה אפשרי לביצוע מבחינתו, מה האתיקה המתבקשת, וכמובן לתאם ברור זה גם עם המשפחה. שלב היישום הצביע על היעלמותם של תומכים או על עמידה חלקית במחויבותם. התרשמנו כי ברוב התהליכים מתגבש תומך ראשי

ואחרים שבדרגות מחויבות שונות או ממוקדות מאוד. בנוסף, המעגל האורגני של בני המשפחה נמצא כמחויב יותר. בהתאם, מומלץ לבנות עם בעלי התפקידים כלים ודרכי התארגנות שיסייעו בידי התומכים, בפרט התומכים המרכזיים, לשמר ולממש את האחריות שלקחו על עצמם.

שילוב היבטים מקוונים בתהליך: בעקבות ההתנסות בקשרים מקוונים והיברידיים בימי מגיפת הקורונה, ניתן לבחון שילוב היבטים אלה בנסיבות מסוימות. במצבים של מרחק, קשיי נגישות, דחיפות וכו', ניתן לחשוב על קיום חלק מהקשר בין אנשי המקצוע לבין המשפחות כאשר הממד המקוון יהפכו ליעיל יותר. עם זאת, חשוב להיות מודעים למגבלות הקשר כמו גם ליתרונותיו.

הטמעה

לצורך הטמעת מודל קד"ם ויישום תוכנית המשפחה ברוח המודל, חשוב להכניס את רוח המודל ושיטות הפעולה בו לשיגרת העבודה. לשם כך כדאי לבסס במחלקה לשירותים חברתיים שיח של פרקסיס (מערכת מעגלית של למידה והתנסות) במרחבים שונים של קהלים. ניתן למסד חגיגת הצלחות, למידה מהצלחות ו/או היועצויות, כמו גם דיונים תיאורטיים ועקרוניים. כך למשל בנושאים הבאים:

העמקת ההיכרות עם הקהילה לשם הסתייעות במענים קיימים בקהילה: למרות שבאחריות המשפחה לאתר מענים ולהפעיל אותם, הניסיון מלמד על היתרון בחשיבות ההיכרות של העו"ס, המתאמים והמלווים עם הקהילות התרבותיות, הפונקציונליות והגיאוגרפיות, כדרך לסייע בשימוש יעיל במשאבי הקהילה. תוכנית קד"ם נסמכת על כוחותיהם של תומכים מתוך הקהילה ועל מענים קהילתיים קיימים או חדשים שיאפשרו להשאיר ילדים שיש כלפיהם דאגות עם משפחתם, כל עוד זו לא מסכנת אותם. ההישארות בקהילה מחייבת מערך יציב, מחויב וממושך של תמיכה בהורים ובילדים. בקהילות רבות מתהוות דרכי תמיכה פורמליות ובלתי פורמליות, גלויות ובסתר, מקצועיות וקהילתיות. הכרת רשתות התמיכה או קשר טוב עם דמויות המצויות ופועלות ברשתות אלה יכול להגביר את התמיכה המגויסת למשפחה. בכוחם של מענים קיימים בקהילה לתת בייתר קלות לגיטימציה, לפתוח שערי מוסדות קהילתיים ולסייע במציאת תומכים. ההכרות עם מענים אלה יכולה גם לסייע עבור תהליכים אחרים. עם זאת, נדרשת רגישות רבה עם משפחות שדווקא מעדיפות שלא לחשוף את מצבן בסביבתן הקרובה. מומלץ לשלב את העובדת הסוציאלית הקהילתית שבמחלקה לשירותים חברתיים במערך התוכנית ולהסתייע בידע שלה בנושא.

הטמעה באמצעות למידה מתמשכת של מודל קד"ם: התייעוד של חלק מהעו"ס לגבי תחושת בדידות שלהן בתוך סביבה ארגונית שאינה מבינה לעומק את משמעות רוח קד"ם וחווה את

השינוי, תומכת בהמלצה לשתף באופן מתמיד את כלל העובדים מהלשכות לשירותים חברתיים בתהליך הלמידה. נראה כי לשכות לשירותים חברתיים שהשקיעו משאבי למידה וארגון, כמו ישיבות צוות וימי עיון להטמעת המודל, הצליחו למנף את עקרונותיו וכליו. השקעה בלמידה גם מעבירה את המסר של חשיבות המודל ואמונה בו, את ההבנה כי יש לבצע התאמות ביחס להקשרים בו פועל, ומתן כלים מעשיים לשיפור התהליך.

מיתוג מודל קד"ם כחלק מפרדיגמה רחבה יותר: לשכות לשירותים חברתיים שעוברות שינוי פרדיגמטי סביב גישות עם ערכים ועקרונות דומים יכולות לשלב את מודל קד"ם באופן טבעי כחלק ממערך תפישתי רחב סביבו מתארגנת המחלקה. גישות כמו עבודה מתוך הקשר וכשירות תרבותית, עבודה סוציאלית מודעת עוני, זכויות הילד, חיזוק דמוקרטיזציה ארגונית וצדק מאחה יכולות לסייע למודל קד"ם להיאחז בשיח קיים ולא להתקיים כ"אי בודד". ראוי למצב את התוכנית

כיוקרתית, חדשנית וביקורתית. הבנה מעמיקה של המודל תאפשר להתקדם לקראת "המהפכה השקטה" (Clarjjs & Malmberg, 2012) שהתוכנית יכולה להביא עימה לשירותי הרווחה לגבי מאפייני הקשרים בין נותני השירות לאלה המקבלים אותו.

שילוב משפחות קד"ם בתהליכי למידה, ליווי ותכנון: מספר הורים, תומכים ובני נוער העלו מיזמתם בעת הראיונות עימם את היוזמה להשתלבותם בתוכנית קד"ם עקב הניסיון שצברו בהם ביטאו בכך אמונה בתוכנית ורצון טוב לסייע לאחרים מתוך התנסותם. מומלץ לחשוב על דרכים שונות, אתיות ויעילות, לשילוב מתעניינים אלה. המוטיבציה שלהם, הפרספקטיבה כלקוחות והמיקומיות הייחודית שלהם כבעלי ידע-מניסיון, יכולים להיות בעלי תרומה רבה.

חשיפת גורמי רווחה וחינוך למודל קד"ם ולרעיונותיו וביסוס שיתופי פעולה ברוחו: תהליכי ההכנה כמו גם ביצוע תוכניות המשפחה, עוררו פעולות שונות של המתאמים, העו"ס והמלווים עם גורמי רווחה, ובמיוחד עם גורמי חינוך. התיווך למוסדות אלה אף שינה לא פעם את יחס המשפחה אליהם. נראה כי סוגיית השמת הילד במערכת המתאימה לצרכיו ויכולותיו היא קריטית בסוגיית הדאגות. לא פעם השתנה מצב הילד לאחר אבחונים מתאימים ומוכנות לשנות מסגרת חינוכית או ליצור חוזה מחודש עם מסגרת קיימת. לפיכך, כדאי לחשוב על מערך חשיפה מסודר של גורמי חינוך, רווחה וקהילה לתוכנית ובפרט למודל קד"ם ולשיתופי פעולה אפשריים. חשוב להפיץ את הידע הקיים שהופק (סקירת ספרות, דוחות מחקר, תדריך וכו') בקרב שותפים ומתעניינים.

הכשרה למודל קד"ם באקדמיה: מומלץ למצוא דרכים לשלב למידה על מודל קד"ם (בגרסאותיו בארצות שונות) ועל ההתנסות בתוכנית הפיילוט בישראל בקורסים המכשירים סטודנטים לעו"ס. ניתן לשלב זאת בקורסים על ילדים ומשפחות, קורסי מתודות כמו עבודה

מודעת-הקשר ופרקטיקות שיתוף, קורסים העוסקים במדינת הרווחה ועוד. בנוסף, מומלץ לשלב סטודנטים בתהליכי הכשרה מעשית להתנסות בטיפול במשפחות הלוקחות חלק בתוכנית, ו/או לצפות בהיוועדויות (בהסכמת המשפחה) הנערכות בלש"ח.

מחקר על מודל קד"ם: הטמעת המודל תתאפשר באמצעות דיוקו והתאמתו למקומות ולנושאים בהם מתבצע, לכן חשוב להמשיך לחקור אותו בכלים שונים, תוך מיקוד בסוגיות תיאורטיות ויישומיות. מומלץ במיוחד לשלב מחקרי פעולה שיתופיים אשר יחקרו את המודל ברוחו, בגישה דיאלוגית.

הקמת פורום למידה ארצי/בין לאומי לתוכניות ברוח המודל: קיימות מספר תוכניות ומודלים העושים שימוש בעקרונות דומים לקד"ם, כדוגמת קד"ם לחוק נוער (אזרחי ואחרים, 2005), גרסאות אחרות של קד"ם מהעולם, "דיאלוג פתוח" בתחום בריאות הנפש (Olson et al., 2014), מודלים של צדק מאחה. מומלץ לאתר מודלים אלה ולהקים שולחן עגול ללמידה הדדית ולהשפעה על מדיניות שתקדם פרקטיקות אלה, תוך הבנה עמוקה של יתרונותיהם ואתגריהן.

מדיניות ארצית ומקומית

תקופת הפיילוט מכוונת לתובנות לגבי התשתית שיש לעצב בכדי להשיג את מטרות התוכנית ברוח מודל קד"ם.

קידום חקיקה: קיימות מדינות בהן מודל קד"ם צריך להיות מוצע כחלופה לבחירת המשפחות. עם התרחבות המודל ראוי יהיה להציעו כאחת החלופות האפשריות להורים המעוניינים בו.

הרחבת התוכנית לאוכלוסיות נוספות: נראה כי התוכנית מביאה עימה בשורה חדשה בהיבטים של עבודה שיתופית וריבונית, ועל כן חשוב ללמוד כיצד ניתן להפיצה ולהפעילה בקרב משפחות מתרבויות שונות. תוצאות המחקר העידו כי נחוצה מודעות תרבותית ועבודה רגישת תרבות כדי להפעיל את מודל קד"ם באופן מותאם ויעיל. הפוטנציאל הקיים בתוכנית לעבודה עם אוכלוסיות שאינן צורכות את שירותי הרווחה, או ששירותי הרווחה טרם מצאו את הדרך המותאמת לעבוד עימן, מעידה על חשיבות הרחבת הפיילוט. מומלץ לבחון את הרחבת התוכנית גם למשפחות מהחברה הערבית על גוניה, תוך יצירת מודל מותאם.

הגדרות תפקיד מלווה-משפחה וסל מענים: מלווה המשפחה הינו תפקיד שהתווסף למודל קד"ם בגרסתו הישראלית. יחד עם יתרונותיו של המלווה הממצאים הצביעו גם על מורכבויות שתפקידו עלול לייצר. יש צורך להמשיך לבדוק את תרומתו של המלווה, לבסס את תפקידו בקרב שותפי- התפקיד ולהמשיך לספק הדרכה קבועה. מניסיונם של בעלי תפקידים דומים הפועלים בלשכת הרווחה בסיוע לעו"ס, חשוב גם לחזק דרך הדרכות ו/או סדנאות את הקשר

הדיאדי, בהיבטים כמו חלוקת עבודה, דרכי קבלת החלטות ושיתוף במידע (שמר ובר-גיא, 2006). חשוב בהקשר לכך לדון במשך תקופת הליווי שהוא מספק ובדרכים בהם ינקוט להעברת האחריות המלאה למשפחה. בנוסף על כך כדאי להגדיר אף לפני ההיוועדות למשפחות באופן בהיר מה יכול לכלול סל המענים וכיצד מומלץ להסתייע בו, לרבות בסיוע הכספי האפשרי בו. זאת על מנת שבעת הזמן המשפחתי בהיוועדות יתקבלו החלטות יעילות ביחס לסל זה ולמשאבי תמיכה אחרים שיש למשפחה.

תגמול הולם למתאמים ולמלווי המשפחה: מתאמים ומלווים שיתפו במחקר כי כמות השעות שהם השקיעו בקשר עם המשפחות, התומכים וגורמי הרווחה, כמו גם הדרכות והתייעצויות, היה מעל ומעבר לשעות עליהם תוגמלו כספית. אף כי היו מתאמים שהדגישו את הסיפוק הרגשי מכך, הרי שהעדר תגמול הולם על שעות העבודה והוצאות הנסיעה נחוה כמתסכל ועל כן ראוי לטיפול (סוגיה זו מוכרת גם בהקשר לעובדים סמך-מקצועיים נוספים בלשכות הרווחה, לדוגמה מתורגמנים קהילתיים, Shemer et al., 2022).

הקצבת משאבי זמן לעובדות הסוציאליות בשלבי היישום: המשך ליווי המשפחה ברוח השותפות של מודל קד"ם, תוך פיתוח ההדדיות והאמון שנוצרו לרוב עם המתאמים, מצריכה השקעת זמן של יצירת ושימור קשר של קירבה. יש לשקול לקדם מדיניות של הטמעת קד"ם, הלוקחת בחשבון השקעת יחידות זמן בחלק הקריטי של יישום תוכנית המשפחה. זה השלב בו מתגבשים השינויים המאפשרים להתמודד עם הדאגות. מומלץ לשקול ארגון מחדש של מערך המחויבות של עו"ס המשפחה המלווה משפחות המשתתפות בתוכנית. מומלץ ליצור תפקיד ארצי לריכוז התוכנית לשם החלת תהליכי תכלול, תכנון, עיצוב והערכת התוכנית.

- אזרחי, י., רוזינר, א., חסידה, י., חן, ג. ולבד, י. (2015). מחקר הערכה על תוכנית קבוצות דיון משפחתיות (קד"ם) כהליך חלופי לנוער עובר חוק. חברת מרטנס הופמן, יועצים לניהול בע"מ.
- להד, מ. (2020). על תקווה ואופטימיות במצב אי ודאות מתמשכת. מידעו"ס, 92, 92-94.
- קרומר-נבו, מ., מאיר, א. וויסברג-נקש, נ. (2019). עבודה סוציאלית מודעת עוני: הנהגת הפרדיגמה במחלקות לשירותים חברתיים בשנים 2014-2018. ביטחון סוציאלי, 106, 9-32.
- ליסטר, ר. (2019). יכולת פעולה ועוני – מ"להסדר" ל"להתארגן". בטחון סוציאלי, 106, 33-74.
- קושר, ח. וכן אריה, א. (2009). השתתפות ילדים בעיצוב מדיניות חברתית – תפקידה של העבודה הסוציאלית. בטחון סוציאלי, 81, 107-134.
- רבקין, ד. ושמעיה ידגר, ס. (2007). הערכת תוכנית ק.ד.מ. קבוצות דיון משפחתיות לנוער עובר חוק. ירושלים: מכון מאיר-סג'וינט-ברוקדייל.
- רואר-סטריאר, ד. (2016). הכשרה אקדמית לעבודה סוציאלית מותאמת-הקשר עם משפחות: תובנות ואתגרים. חברה ורווחה, ל"ו(3-4), 1-23.
- שמר, א. ובר-גיא, א. (2006). הכשרת עובדים סמך מקצועיים ליצירת שינוי חברתי: לומדים, משתנים ומשתנים. גדיש. בטאון לחינוך מבוגרים, י'. 141-158.
- Adams, P. & Chandler, M.C. (2002). Building partnerships to protect children. A blended model of family Group Conferencing. *Family Court Review* 40 (1). 503-517. DOI:10.1177/1124402375
- Adams, R. (2008). Empowerment, participation and social work. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Alper, S. (2020). Personal Agency. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, 3500-3502. https://doi.org/10.1007/978-3-319-24612-3_1871
- Barn, R., & Das, C. (2015). Family group conferences and cultural competence in social work. *The British Journal of Social Work*, 46(4), 942-959. Doi: org/10.1093/bjsw/bcu105

- Beek, F. van. (2005). *This is about my future, right? Research into the opinion of children and adolescents regarding Eigen-kracht conferences*. WESP JEUGDZORG.
- Clarijs, R. & Malmberg, T. (Eds.) (2012). *The Quiet Revolution: Aggrandising People Power by Family Group Conferences*. Amsterdam: SWP Publishers.
- Connolly, M. (2006). Up, front and personal: Confronting dynamics in the family group process. *Family Process*, 45(3), 345–357.
<https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2006.00175.x>
- Connolly, M. & Masson, J. (2014). Private and public voices: Does family group conferencing privilege the voice of children and families in child welfare?. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 36 (4). 403-414, DOI: 10.1080/09649069.2014.967989
- De Jong, G. Schout, G. Meijer, E. Mulder, C. & Abma, T. (2015). Enabling social support and resilience: outcomes of family group conferencing in public mental health care. *European Journal of Social Work*, 19 (5), 731-748.
<https://doi.org/10.1080/13691457.2015.1081585>
- Fox, D. (2018). *Family group conferencing with children and young people: Advocacy approaches, variations and impacts*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Horan, H. & Dalrymple, J. (2003) Promoting the participation rights of children and young people in family group conferences. *Practice*, 15:2, 5-14, DOI: 10.1080/09503150308416915
- Laws, S., & Kirby, P. (2007). *Under the table or at the table? Advocacy for children in family group conferences*. Brighton, UK: Brighton and Hove Children's Fund Partnership and the Brighton and Hove Daybreak FGC Project.
- Leech N.L. (2012). Writing Mixed Research Reports. *American Behavioral Scientist*, 56(6). 866-881. doi:[10.1177/0002764211433800](https://doi.org/10.1177/0002764211433800)
- Lupton, C. (1998). User empowerment or family self-reliance? The family group conference model. *The British Journal of Social Work*, 28(1), 107-128.
- Natland, S., & Malmberg-Heimonen, I. (2014). A study of coordinator positionings in family group conferences. *Nordic Social Work Research*, 4(2), 158-172. Doi: [org/10.1080/2156857X.2013.826142](https://doi.org/10.1080/2156857X.2013.826142)

- Ney, T., Stoltz, J.A., & Maloney, M. (2013). Voice, power and discourse: Experiences of participants in family group conferences in the context of child protection. *Journal of Social Work*, 13(2). 184-202.
<https://doi.org/10.1177/1468017311410514>
- Olson M, Seikkula J, Ziedonis D. (2014). *The Key Elements of Dialogic Practice in Open Dialogue: Fidelity Criteria*. Worcester, MA, University Massachusetts Medical School.
<http://www.doge.ch/uploads/1/3/9/9/13993272/keyelements1.109022014.pdf>
- Pennell, J., and Burford, G. (2000). Family group decision making: Protecting children and women. *Child Welfare*, 79(2), 131-158.
- Pennell, J. (2004). Family group conferencing in child welfare: Responsive and regulatory interfaces. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 31(1), 117-135.
- Roer-Strier, D. & Nadan, Y. (Ed.) (2020). *Context-Informed Perspectives of Child Risk and Protection in Israel*. Springer's Child Maltreatment Series.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-44278-1>
- Shapiro, A. F., & Krysik, J. (2010). Finding fathers in social work research and practice. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 7(1), 1-8.
- Shemer, O., Shwartz-Ziv, T. & Nadan, Y. (2022). Bringing in the third wheel: A pilot study on the triadic encounter of social workers, immigrants, and community interpreters in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 86. 64-73. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.11.004>.
- Sundell, K., Vinnerljung, B., & Ryburn, M. (2001). Social workers' attitudes towards family group conferences in Sweden and the United Kingdom. *International Journal of Child & Family Welfare*, 5(1-2), 28-39.
- Sundell, K., Vinnerljung, B. (2004). Outcomes of family group conferencing in Sweden. A 3-year follow-up. *Child Abuse & Neglect*, 28, 267–287.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2003.09.018>
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2008). Introduction to mixed method and mixed model studies in the social and behavioral science. (pp. 7-26). In: V.L. Plano-Clark & J. W. Creswell. (Eds.). *The Mixed Methods Reader*. Sage Publications.

- Waites, C., Macgowan, M.J., Pennell, J. Carlton-LaNey, I. & Weil, M. (2004). Increasing the Cultural Responsiveness of Family Group Conferencing. *Social Work*, 49 (2). 291-300.

כל המחקרים נעשו בחממת נבט למחקר מודע הקשר, בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית

עבודות גמר לקראת תואר מוסמך

מיכל נעמי אלקיים. (2019). קבוצת דיון משפחתית (קד"ם) למשפחות לילדים במצבי סיכון – חקר מקרה בחברה החרדית.

דימיטרי גוטמן. (2019). קבוצת דיון משפחתית (קד"ם) למשפחות לילדים במצבי סיכון – חקר מקרה בקרב עולים מברית המועצות לשעבר ועולים יוצאי אתיופיה.

לירז מזרחי. (2021). תפיסת ההורה את קבוצת הדיון המשפחתית (קד"ם) בהתייחס למערכת היחסים עם המתאם, מערכת הרווחה והתומכים, מידת סיכון הילד וטיב התוכנית המשפחתית המתוכננת.

גילת ביטון. (2021). תפיסות עו"ס ומתאמים לגבי קבוצת הדיון המשפחתית (קד"ם): דאגות, יחסים וטיב התוכנית המשפחתית.

הודיה בניטה. (2021). תפיסות בעלי תפקיד את יישום תוכנית קבוצת דיון משפחתית לרווחת הילד (עולים לדרך-קד"ם).

מעין עומר. (2021). תפיסותיהם של משפחות ותומכיהם את יישום תוכנית "עולים לדרך-קד"ם (קבוצת דיון משפחתית) לרווחת הילד.

ורד כהן. (2021). תפיסות של משתתפים על שלבי ההכנה וההיוועדות בקבוצת דיון משפחתית (קד"ם).

פאטמה אבו סארה. (2022). תפיסות ההורים שהשתתפו בקד"ם את יחסי עו"ס- הורה ואת מוגנות הילד בהיבט השוואתי בין שלב ההיוועדות לבין שלב היישום והערכתם את יישום התוכנית המשפחתית ותוצאות ההיוועדות והיישום.

אחמד דראושה. (2021). תפיסות העובדים הסוציאליים שהשתתפו בקד"ם את יחסי עובד סוציאלי-הורה ואת מוגנות הילד בין שלב ההיוועדות לשלב היישום והערכתם את התוכנית ותוצאותיה.

Netanya Mischel. (2021). Youths' Perspectives on 'Getting on Track – Family Group Conference (FGC)' (*Olim LaDerech – KEDEM Program*)

עבודות גמר לקראת תואר מוסמך בתהליך עבודה

Jordan Shaibe. The Agency-Bolstering Practices and Action Strategies of Family Group Conference Coordinators in Israel (*Olim LaDerech – KEDEM Program*) (כותרת זמנית)

הדר בר-און. פרקטיקות של עו"ס ותפיסותיהם בנוגע לקידום יכולת הפעולה של המשפחות. (כותרת זמנית)

מחקר דוקטורט

אחלאם אבו קרן. (בכתיבה). תפיסותיהם של הורים, ילדים ועו"סים לגבי יישום ואפקטיביות של קד"ם עולים לדרך (כותרת זמנית). האוניברסיטה העברית, חממת נבט.

סקירת ספרות

שמר, א., ביטון, ג., גוטמן, ד., אלקיים, מ. וסרי-לוי, ב. (2020). סקירת ספרות: מודל קד"ם (קבוצת דיון משפחתית) לרווחת הילד. האוניברסיטה העברית, חממת נבט.

דוחות מחקר

שמר, א., רואר-סטריאר, ד. ועבוד-חלבי, י. (2019). דו"ח מחקר הערכה מעצבת-שנה ראשונה לביצוע התוכנית "עולים לדרך"-מודל קד"ם (קבוצת דיון משפחתית). האוניברסיטה העברית, חממת נבט.

שמר, א., עבוד חלבי, י., סרדצה, י., ורואר-סטריאר, ד. (2021). דוח מחקר הערכה מעצבת – שנה שניה לביצוע התוכנית "עולים לדרך – קד"ם (קבוצת דיון משפחתית). שלב ההכנה וההיוועדות – מחקר משולב כמותני ואיכותני. האוניברסיטה העברית, חממת נבט.